

Tartu Ülikool • Тартуский университет

Interlinguistica Tartuensis

Tartu Ülikool • Тартуский университет
Rahvusvaheline Interlingvistika Assotsiatsioon
Международная ассоциация интерлингвистики
Tartu Interlingvistika Selts
Тартуское общество интерлингвистики

Interlinguistica Tartuensis

VIII

Tartu Ülikool • Тартуский университет
Interlinguistica Tartuensis
8

INTERLINGUISTICA ET EUROLINGUISTICA

Сборник материалов
международной конференции

(Тарту, 04.02.2005)

Тарту 2005

Редакционная коллегия серии:
А. Д. Дуличенко, С. Н. Кузнецов,
М. Линнамяги, Э. Эрнитс

Redakta komitato:
A. D. Duličenko, S. N. Kuznecov,
M. Linnamägi, E. Ernits

Ответственный редактор серии
и 8-го тома А. Д. Дуличенко

Ĉefa redaktoro de la serio kaj la
8a volumo A. D. Duličenko

Технический редактор тома Р. Э. Романчик

Редакция: Estonia, 50090 Tartu, Näituse 2–215.

Tartu Ülikooli slaavi filoloogia õppetool;

Tel 372/7 375 351; fax 372/7 376 352; e-mail: aleksd@ut.ee

Предыдущие выпуски серии «Interlinguistica Tartuensis»:

1. Актуальные проблемы современной интерлингвистики. Сборник в честь семидесятилетия акад. П. А. Аристэ. (Ученые записки ТартуГУ. Вып. 613). Тарту, 1982, 200 с.
2. Теория и история международного языка. (Ученые записки ТартуГУ. Вып. 644). Тарту, 1983, 123 с.
3. История и современное состояние интерлингвистики. (Ученые записки ТартуГУ. Вып. 671). Тарту, 1984, 183 с.
4. Вопросы общей и частной интерлингвистики. (Ученые записки ТартуГУ. Вып. 775). Тарту, 1987, 160 с.
5. Интерлингвистическая теория и практика международного вспомогательного языка. (Ученые записки ТартуГУ. Вып. 791). Тарту, 1988, 184 с.
6. Общая интерлингвистика и плановые языки. (Ученые записки ТартуГУ. Вып. 858). Тарту, 1989, 184 с.
7. Интерлингвистическое конструирование и языковые реформы. Сборник памяти академика Пауля Аристэ. (Ученые записки ТартуГУ. Вып. 904). Тарту, 1990, 167 с.

Авторы статей и редактор, 2005

Artiklite kogumiku kirjastamist toetas Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskonna dekanat ja Eesti Kultuurkapital (leping N 7802/38-05-7L).

ISBN 9949–11–130–7

Tartu Ülikooli Kirjastus/Tartu University Press

www.tyk.ee

Order No. 355

2-го февраля 2005 г. Тартуский университет отмечал столетие со дня рождения известного языковеда, финно-угроведа и интерлингвиста академика Пауля Аристэ (1905–1990). В рамках этого юбилея кафедра славянской филологии организовала и провела 4-го февраля международную конференцию «*Interlinguistica et eurolinguistica*», об участии в которой заявили интерлингвисты из России, Германии, Швейцарии, Финляндии, Люксембурга, Италии, Китая, Литвы и Эстонии. Большинство из них приехали в Тарту и выступили с докладами, некоторые прислали свои тексты (представители Швейцарии, Италии и Китая). Рабочими языками конференции были русский, английский, эстонский и эсперанто. Тематически доклады касались таких проблем, как П. Аристэ и интерлингвистика, интерлингвистика и евролингвистика, интерлингвистика и эсперантология. Тезисы докладов были опубликованы в специальном сборнике: *Interlinguistica et eurolinguistica. Rahvusvahelise konverentsi materjalid/Материалы международной конференции/ Materialoj de la Internacia konferenco*. (Тартуский университет. Кафедра славянской филологии). Resp. red. Aleksandr D. Duličenko. Tartu, 2005, 61 p. Подробный обзор работы конференции и прочитанных на ней докладов см. в статье Р. Э. Романчика в настоящем сборнике.

Тексты докладов (частично также тезисов) конференции мы публикуем в научной серии Тартуского университета «*Interlinguistica Tartuensis*», которая издавалась нами в 1982–1990 гг. (вышло семь томов — см. их описание на обороте внутреннего титульного листа) и теперь продолжается. Кроме текстов выступлений, в настоящем томе печатается «Библиография мировой интерлингвистики (XIX – 80-е гг. XX вв.)», а также документы, обсуждавшиеся на конференции: это «Устав Международной ассоциации интерлингвистики (МАИ)», проект которого был обсужден и принят участниками конференции, и Положение о присуждении почетной международной премии по интерлингвистике «*Academicus Paul Aristes*».

СОДЕРЖАНИЕ

Романчик Р. Э. Международная конференция «Inter-linguistica et eurolinguistica»	9
--	---

II. АРИСТЭ И ИНТЕРЛИНГВИСТИКА

Аристэ П. Получит ли человечество общий язык?.....	16
Дуличенко А. Д. «... Я люблю все языки...». (Воспоминания об академике Пауле Аристэ)	22

ИНТЕРЛИНГВИСТИКА И ЕВРОЛИНГВИСТИКА

Кузнецов С. Н. Геолингвистика, евролингвистика, интерлингвистика: проблема соотношений. (Тезисы)...	30
Liu Haitao. Kio estas eŭrolingvistiko?	34
Frank H. G. La Sibiua programo de la eŭrolingvistiko. (Tezoj)	46
Pietiläinen J. Lingvoscioj en Eŭropa Unio	50
Barandovská-Frank V. Kion la eŭropanoj sciu pri eŭropaj lingvoj? (Diskutkontribuaĵo).	61
Künzli A. Ist Englisch gut oder schlecht für die Schweiz? Bemerkungen zum kontroversen Diskurs über das Englische als «fünfte Landessprache» qua lingua franca in der viersprachigen Schweiz	96

ИНТЕРЛИНГВИСТИКА И ЭСПЕРАНТОЛОГИЯ

Ernits E. Planlingvaj libroj kaj Estonio	112
Дуличенко А. Д. Об идее универсального языка Якоба Линцбаха (предварительные замечания)	121

Гудавичюс А. Этнолингвистические аспекты эсперанто	129
Мельников А. С. О возможностях языковой характе- ристики литературного персонажа средствами эспе- ранто	148
Corsetti R. Esploro pri la meznombra longo de la parol- unuoj ĉe denaskaj plurlingvuloj	169

БИБЛИОГРАФИЯ

Библиография мировой интерлингвистики (XIX – 80-е гг. XX вв.). Сост. А. Д. Дуличенко	183
---	-----

ДОКУМЕНТЫ

Устав Международной ассоциации интерлингвистики (МАИ)	209
Honorprenio «Academicus Paul Ariste»	213

Ромаш Э. Романчик

Tartu Ülikool/Тартуский университет
yorikr@mail.ru

МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «INTERLINGUISTICA ET EUROLINGUISTICA»

4 февраля 2005 г. в Тарту в рамках мероприятий, посвященных 100-летию со дня рождения академика Пауля Аристэ (03.02.1905–02.02.1990), прошла международная конференция «Интерлингвистика и евролингвистика» («Interlinguistica et eurolinguistica»), организованная кафедрой славянской филологии Тартуского университета. Приуроченность конференции к юбилею акад. П. Аристэ не случайна: известный финно-угровед был одним из немногих ученых в СССР, занимавшихся вопросами интерлингвистики, — «науки, которой не было», так как, несмотря на время от времени появлявшиеся тогда публикации, официально ее не поддерживали или уж, по крайней мере, не стимулировали ее развитие. Давние отношения связывают с интерлингвистикой и кафедру славянской филологии Тартуского университета. Руководитель кафедры и инициатор конференции проф. А. Д. Дуличенко на протяжении нескольких десятилетий активно занимается проблематикой универсальных и международных языков и на сегодняшний день является одним из ведущих европейских специалистов в этой области (см., напр.: Дуличенко 1990; 1995, 39–55 и др.). По его инициативе, поддержанной акад. П. Аристэ, в Тарту с 1982 г. начала выходить получившая международное признание научная серия сборников «Interlinguistica Tartuensisa» (ИТ 1982–1990). Добавим также, что, начиная с середины 70-х гг., студенты Тартуского университета имеют возможность с разной

периодичностью слушать теоретические курсы по интерлингвистике.

Без преувеличения можно сказать, что прошедшая конференция стала заметным событием в интерлингвистике. На участие в конференции было подано более полутора десятков заявок от известных специалистов из десяти стран. К началу конференции был издан сборник тезисов подготовленных ими докладов (*Interlinguistica* 2005). Заседания проходили в конференц-зале тартуской ратуши, предоставленном мэрией города.

Спектр проблем, поднятых докладчиками, был достаточно разнообразным. С некоторой степенью условности его можно разделить на следующие тематические блоки: 1) акад. П. Аристэ и его интерлингвистическая деятельность, 2) теоретические и прикладные аспекты интерлингвистики – эсперантологии – евролингвистики и проблема универсального языка, 3) интерлингвистическая мысль в Эстонии. Рабочими языками конференции были русский, эстонский, английский, а также международный вспомогательный язык эсперанто (на последнем прозвучало несколько докладов, на нем же неоднократно велись и дискуссии). Отметим наиболее важные из выступлений.

Проф. А. Д. Дуличенко, выступая с докладом «Я люблю все языки...», поделился своими воспоминаниями об акад. П. Аристэ. Он осветил многостороннюю деятельность эстонского ученого в области интерлингвистики и эсперантологии. Этот рассказ об ученом и человеке в то же время стал рассказом о становлении тартуской интерлингвистики, имевшей традиционно тесные связи со специалистами из Москвы, что дало в дальнейшем повод говорить о формировании тартуско-московской интерлингвистической школы (см., напр.: Кузнецов 1987 и др.).

С проблемным докладом о содержании и соотношении терминов и понятий «геолингвистика», «интерлингвистика» и «евролингвистика» выступил проф. С. Н. Кузнецов (Москва). Докладчик рассмотрел области, исследуемые каждой из указанных дисциплин, пути их становления, а также динамику изменения в понимании целей, задач и, собственно, объекта исследования. Анализ тенденций в каждой из дисциплин приво-

дит автора к заключению о том, что интер- и евролингвистику можно квалифицировать как отрасли геоллингвистики в ее широком понимании, т. е. как «комплексное, многоуровневое рассмотрение мировой лингвистической ситуации в ареалах различной территориальной протяженности». В заключение докладчик указал на прикладные задачи геоллингвистики и отметил значение деятельности в данной области акад. П. Аристэ.

Проф. Х. Франк (Падерборн) рассказал о международной программе университета г. Сибиу (Румыния) по новой дисциплине евролингвистике. Программа разработана группой ученых из разных стран и ведется с 90-х гг. Евролингвистика, занимаясь решением языкового вопроса в рамках европейского ареала, интерпретируется в то же время как одна из дисциплин более общей науки, контуры которой в последние годы становятся все очевиднее, — так называемой «еврологии» (нем. *Eurologie*, англ. *eurology* и под.), объектом которой становится изучение общего и специфического в пределах государств Европы. Указанная программа ставит целью разработать объективные критерии, которые позволили бы подойти к проблеме так называемого «европейского языка».

В выступлении др. В. Барандовской-Франк (Падерборн) вниманию участников конференции были представлены дискуссионные материалы под общим названием «Что знают европейцы о европейских языках?». Докладчица ознакомила с результатами анкетирования, проведенного ею среди студентов Падернборнского университета в Германии. Основной целью анкетирования было выяснить, что знают студенты о европейских языках, их генетических отношениях, ареалах распространения и т. д. Результаты исследования оказались довольно печальными. Такая ситуация лишний раз свидетельствует о необходимости разработки теоретических и прикладных основ евролингвистики, которая в будущем должна занять достойное место в образовательном процессе.

Др. Б. Мун (Люксембург) говорил о Европейском Союзе и проблеме «европейской терминологии». Эта проблема обострилась после того, как в этот союз было принято большинство стран Европы, общее число которых ныне достигает

здесь более двух десятков. Рабочими языками Европейского Союза официально объявляются языки всех стран-членов, что требует перевода всего потока документации на эти языки. Остро встает вопрос об унификации терминологии, до того создававшейся в рамках национальных традиций. Докладчик остановился на наиболее существенных сторонах проблемы и высказал мнение о том, что опыт создания специальной терминологии в языке эсперанто мог бы здесь оказаться полезным.

Любопытный вопрос поднял проф. А. Гудавичюс (Шяуляй) в своем докладе «Этнолингвистические аспекты эсперанто». Указывая на повышенное внимание к этнокультурному измерению языков, характерное для лингвистики последних десятилетий, А. Гудавичюс ставит вопрос о возможностях его отражения в «принципиально интернациональном» эсперанто. Вслед за этим возникает и следующий вопрос — о выразительных средствах эсперанто. Сопоставительный анализ материала русского, литовского языков и эсперанто приводят докладчика к заключению, что наднациональный компонент значения слова практически всегда оказывается важнее этнической специфики, потому значительных проблем при переводе на эсперанто и при межнациональной коммуникации на этом языке не возникает. Что же касается выразительных средств эсперанто, то анализ его лексики показывает, что в этом отношении эсперанто если и уступает языкам естественным, то лишь незначительно. А. Гудавичюс подчеркнул, что, благодаря простым принципам комбинаторики, этот язык позволяет легко порождать новые единицы, более точно передающие желаемую стилистическую окраску. Докладчик напомнил также, что любое значение при лексической лакуне может быть передано аналитически, и это справедливо для эсперанто так же, как для любого национального языка.

Интерес к плановым языкам в Эстонии стал предметом исследования доц. Э. Эрнитса (Тарту). В качестве материального выражения и объективного показателя интереса к проблематике рассматривается литература о плановых языках и на плановых языках, методические пособия, словари и т. п. Э. Эрнитс привел статистику интерлингвистических изданий в Эстонии за 120 лет — с момента выхода в свет в 1885 г. первой краткой

грамматики языка волапюк А. Гренцштейна. Таким образом, текущий 2005 г. является юбилейным и для интерлингвистической мысли в Эстонии. В докладе приводятся данные о соотношении изданий на разных плановых языках. Большую часть составляет литература на эсперанто: 171 из 244 книг. Далее особое внимание докладчик уделил именно книгам на эсперанто, проследив число изданий и их проблематику в каждый из четырех исторических периодов, которые Эстония прожила за рассматриваемый период (1893–1917; 1918–1940; 1940–1991; 1992–2004).

Тему плановых языков в Эстонии продолжил в своем выступлении «Ханс Кёоп и проект всемирного языка Эстило» М. Линнамяги (Тарту). Докладчик рассказал об истории создания проекта, основных принципах, положенных Х. Кёопом в основу созданного им языка, и о судьбе самого проекта. Проекту «Универсального языка», составленному эстонским мыслителем конца XIX – первой половины XX вв. Я. Линцбахом, посвящен доклад проф. А. Д. Дуличенко. К сожалению, творческие искания Я. Линцбаха не вызывали сочувствия у современников, его идеи были, по сути, отвергнуты, и лишь во второй половине XX в. его труды привлекли некоторое внимание исследователей, однако всестороннего осмысления проекты Я. Линцбаха так до сих пор и не получили. С 1990-х гг. Систематической разработкой наследия Я. Линцбаха занимается проф. А. Д. Дуличенко. Предложенный им проект переиздания в серии «Bibliotheca Baltica» одного из основных трудов Я. Линцбаха «Принципы философского языка. Опыт точного языкознания» (Петроград, 1916) с комментариями, так и не был реализован по независящим от автора причинам. Анализ основных принципов, положенных Я. Линцбахом в основу его «философского языка», представлен в ряде публикаций докладчика. В докладе, сделанном на тартуской конференции, основное внимание уделено рукописной работе Я. Линцбаха — двухтомному сочинению под общим названием «Универсальная наука», первый том которой составляет «Универсальный язык» (436 рукописных страниц). В 50-е гг. академиями наук СССР и Эстонской ССР этот труд был признан ненаучным и до настоящего времени остается в рукописи, которая хранится

в Отделе редких книг и рукописей Научной библиотеки Тартуского университета. Автор сочинения, будучи убежденным «в математическом характере языка и лингвистическом характере математики», разработал идеографическую систему, которая, по его мнению, представляет собой универсальный язык «для всего мира». Именно на эту сторону лингвосомиотической теории Я. Линцбаха было обращено основное внимание докладчика. А. Д. Дуличенко рассматривает принципы построения идеографическо-математической системы и на конкретных примерах знаков «универсального языка» показывает отношение системы Я. Линцбаха к созданным ранее или примерно в то же время пазиграфическим системам других авторов, известным в истории интерлингвистики.

Своего рода продолжением темы, затронутой в докладе А. Д. Дуличенко, стал совместный доклад акад. Ю. Лумистэ (Тарту) и проф. Л. Выханду (Таллин) «Еще раз о Якобе Линцбахе». Участникам конференции — преимущественно лингвистам — представилась возможность познакомиться со взглядами математиков на идеи Я. Линцбаха. Закономерно, что в большей части работ, посвященных языку Я. Линцбаха, внимание авторов обычно сосредоточено на собственно языковой стороне «универсального языка». В свете этого особо интересно было ознакомиться с его «другой стороной» — математической, анализ которой и представили докладчики. Кроме этого, их внимание было уделено также личности Я. Линцбаха, воспоминаниям о нем ближайших родственников и попытке определить место Я. Линцбаха в истории эстонской науки.

В связи с юбилеем эстонского ученого в рамках конференции произошло и еще одно знаменательное событие — чествование лауреатов международной награды по интерлингвистике «*Academicus Ariste*», учрежденной Эстонским просветительским обществом им. Б. Г. Форселиуса (Тарту) и Всемирной Ассоциацией эсперанто (Роттердам). Лауреатами стали проф. А. Д. Дуличенко (Тарту), проф. С. Н. Кузнецов (Москва), проф. Х. Франк (Падерборн), др. Д. Бланке (Берлин), проф. Х. Тонкин (Хэтфорд), проф. М. Дюк-Гониназ (Экс-ан-Прованс), а вручение награды (присутствовавшим на конфе-

ренции трем первым лауреатам) — книги из доломита с медным барельефом портрета акад. П. Аристэ и дипломом — провели акад. Ю. Лумистэ и вице-мэр г. Тарту В. Шокман.

После подведения итогов конференции ее участникам предстояло еще одно важное дело — обсуждение проекта устава новой научной организации, получившей название «Международная Ассоциация интерлингвистики» (МАИ). Идея создания МАИ выдвинута Тартуским интерлингвистическим центром. Эта инициатива вызвала одобрение. В представленный проект устава был внесен ряд поправок. Согласно уставу, членом ассоциации может стать специалист, занимающийся проблемами международной языковой коммуникации, т. е. интерлингвистикой, и имеющий научные публикации в этой области. Участники учредительного собрания избрали президента (проф. А. Д. Дуличенко) и совет МАИ (электронный адрес для связи: aleksd@ut.ee, aleksd@list.ru). Окончательный текст устава, как и тексты выступлений докладчиков, представлены в настоящем томе серии «Interlinguistica Tartuensis».

ЛИТЕРАТУРА

- Дуличенко 1990 — А. Д. Дуличенко. Международные вспомогательные языки. Таллинн: Валгус, 1990.
- Дуличенко 1995 — А. Д. Дуличенко. Международные искусственные языки: объект лингвистики и интерлингвистики. — Вопросы языкознания, Москва, 1995, № 5, 39–55.
- Кузнецов 1987 — С. Н. Кузнецов. Теоретические основы интерлингвистики. Москва: Изд-во Университета дружбы народов, 1987.
- Interlinguistica 2005 — Interlinguistica et eurolinguistica. Rahvusvahelise konverentsi materjalid/Материалы международной конференции/Materialoj de la internacia konferenco. Tartu, 2005.
- IT 1982–1990 — Interlinguistica Tartuensis. Tartu, 1982–1990, t. I–VII.

П. АРИСТЭ И ИНТЕРЛИНГВИСТИКА

Пауль Аристэ

ПОЛУЧИТ ЛИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВО ОБЩИЙ ЯЗЫК?

Сколько в мире живых языков, точно никто на этот вопрос не ответит, потому что даже в наши дни обнаруживаются ранее неизвестные языки в мало изученных частях Земли. И не всегда вполне ясно, является ли язык самостоятельным или лишь диалектом другого языка. Диалекты родственных языков, считающихся самостоятельными, находятся иногда далее от своих литературных языков, чем некоторые диалекты между собой. Даже в наш век иной диалект признан самостоятельным и на его основе образован литературный язык, например, македонский и русинский языки в Югославии или люцебургский язык, бывший диалект немецкого языка, в Люксембурге. Языки могут вымирать и вымершим языкам могут дать новую жизнь. Недавно вымер мэнский язык на острове Мэн. На грани вымирания находится ближайший родственник нам язык — водский. На Корнуэльском полуострове оживляют сейчас корнский язык, на котором говорили до начала прошлого века.

Древнееврейский язык иврит вновь стал живым языком. Можно смело сказать, что самостоятельных живых языков на Земле около 3000. Из них более 1500 литературные. Несколько новых литературных языков образовалось в Советском Союзе. В последнее время получили свой литературный язык многие народы Азии и Африки после того, как они освободились от колониального ига. В Южной Америке права официального получили индейские языки гуарани и кечуа.

Большинство литературных языков не имеет международного значения. Но немало и таких языков, на которых говорят

десятки и сотни миллионов, на них обильно издается литература, например, на русском, английском, китайском, хинди, испанском, немецком, японском, французском, арабском, португальском и итальянском языках. Если современный образованный человек хочет быть в своей области всесторонне компетентным, он должен, кроме родного или повседневного используемого языка, выучить еще около десяти языков. Изучение этих языков требует много времени и энергии, потому что языки отличаются друг от друга лексикой и грамматической структурой. В целом грамматические системы большинства языков оказываются сложными. Сложной может быть и орфография. Научная, политическая и иная литература издается не только на крупных языках, а и на многих малых языках, знание которых необходимо работникам той или иной области, литераторам и др. В первые десятилетия настоящего [20-го] века большая часть научной литературы издавалась на французском, немецком и английских языках, но множество работ было опубликовано и на русском, итальянском, испанском, голландском, датском, шведском, польском, чешском, венгерском, финском и др. языках. После Второй мировой войны значение немецкого и французского языков в некоторой степени уменьшилось, а значение русского, испанского и японского увеличилось. Ученый наших дней, желающий удерживаться на международном уровне, должен знать хотя бы русский, английский, немецкий, французский и испанский и в некоторой мере итальянский языки. На этих языках читаются доклады и проводятся прения на международных конгрессах и совещаниях. Но людей, владеющих многими языками, мало. Чтобы объясниться между собой, надо прибегать к помощи переводчиков и переводов. По данным ЮНЕСКО, полученным из разных стран, многие ученые не владеют вообще языками, на которые они просят для опубликования переводить свои исследования. Чтобы узнать, что написано учеными других стран, надо иметь довольно большие кадры переводчиков. Ценная художественная литература издается на нескольких сотнях языков, из которых только небольшая часть переводится на разные языки.

Приведенный материал и другие факторы говорят о том, что очень актуальной стала необходимость общего международного языка, легкого для изучения и при распространении которого не возникали бы национальные и политические трудности. В высших учебных заведениях и исследовательских институтах разных стран пытаются найти выход из тупика многоязычия. Ученые проанализировали некоторые известные живые языки, а из вымерших языков — латинский, дабы узнать, какие у них преимущества или недостатки на пути стать средством международного общения. Результат был всегда таков, что ни один проанализированный язык не отвечал выдвинутым требованиям, т. е. его грамматика является сложной, орфография нелогичной и неточной, а произношение усложнено. К тому же проанализированные языки не отличаются достаточной интернациональной характеристикой. Признать большинство таких языков международными не позволяет национализм и даже шовинизм, на чем и держалось до этого их распространение в этом статусе. Общемировой язык может исходить лишь из интернационального базиса.

Что живые народные языки не являются простыми, логичными, легкими для изучения и не могут стать всесторонне совершенными международными языками, высказывали уже философы и языковеды 17 века. Начиная с того же столетия, появлялись различные проекты создания реального международного языка. Первые проекты, достойные упоминания, были составлены, исходя из математических основ. Такие проекты появляются и сейчас. К слову, одну «математическую идеографию» создал эстонец Я. Линцбах, издавший в 1916 г. в Петрограде «Принципы философского языка». Вопросами математико-философского искусственного языка занимался в свое время профессор Тартуского государственного университета Я. Сарв. Его талантливо составленный проект до сих пор не опубликован. Искусственные языки, созданные на математико-философской основе, предусмотрены для писания, чтения и использования в различных машинах. У них нет звукового фона, а каждый разноязычный человек может соответствующие идеограммы, пиктограммы и иероглифы произносить по фонетике, грамматике и лексике своего языка. Такое общее письмо

можно успешно использовать в качестве кода, но в буквальном смысле коды не годятся в международные языки. По телевидению можно было бы общаться идеограммами, но даже по радио такое общение немыслимо, не говоря уже о массовой информации на собраниях, в театре, повседневной жизни, туристических поездках и т. д. Для повседневного общения нужен произносимый, т. е. звуковой, язык. Искусственный язык тоже должен быть произносимым.

Создатели первых искусственных языков со звуковым фоном не опирались на структуру имеющихся языков, а конструировали языки с произвольной лексикой и грамматикой. Они руководствовались лишь формальной логикой и своими субъективными представлениями. Хотя позже принимался в какой-то мере во внимание строй имеющихся языков, лексика и грамматика все же были сконструированы в общих чертах, совершенно произвольно. Таким языком был, впрочем, *volapük*, т. е. мировой язык, имевший в конце прошлого века некоторое распространение, так как чувствовалась необходимость в каком-то нейтральном средстве международного общения. Для эстонцев появилась в печати даже пара учебных пособий и словарей волапюка вместе с хрестоматией. В качестве примеров волапюка переведу названия материков и числа от одного до десяти: *Yulop, Sipol, Fikop, Melop, Talop, bal, tel, kil, fol, lul, mäl, vel, jöl, zül, bals*. Грамматика имела много сложных форм.

В 1887 г. Л. Л. Заменгоф издал первый учебник языка эсперанто. Отец Заменгофа был учителем языков в гимназии. Автор эсперанто выучил уже дома латинский, французский и немецкий. Повседневными языками в семье были русский, еврейский (идиш), польский языки. Владение несколькими языками было хорошей предпосылкой для создания искусственного языка. Поводом для создания планового языка служило желание помогать человечеству в борьбе против национальной розни и национального давления. Заменгоф исходил из принципа: в искусственном языке, целью которого было содействовать дружбе народов, должны быть предельно широко использованы слова и элементы грамматики, уже являющиеся интернациональными. Структура искусственного языка должна быть совершенной, но все-таки легко усвояемой. Язык дол-

жен заодно иметь и предпосылки для развития под влиянием общества. Эсперантские слова, которых Заменгоф не нашел в международной лексике, взяты из греческого и латинского языков, откуда язык науки все время берет новые слова-термины. Имеются и слова французского, русского, немецкого или иного происхождения. Вся лексика подчинена однородной фONOлогической и грамматической системе. Своеобразием языка является то, что из одного корня можно образовать множество новых слов. Эсперанто — это обдуманно запланированный язык. В современной языковедческой литературе часто пишут о принципах планирования литературных языков. В качестве примера хорошо запланированного языка приводят, впрочем, как раз эсперанто. Для эстонцев издано несколько учебников эсперанто. Поэтому нет необходимости в настоящей статье характеризовать этот язык более подробно.

Кроме эсперанто, предложено еще много других проектов искусственного языка. Упоминаю здесь окциденталь (occidental), предложенный общественности таллинцем Э. фон Валем в 1922 году. Но ни один другой искусственный язык не был так планомерно сконструирован, как эсперанто. Поэтому все другие языки оставались затем в забвении или их распространение не имело международного значения. Но эсперанто стал настоящим международным языком, значение которого растет с каждым днем. Газеты и журналы на эсперанто издаются в разных странах. Советский Союз и социалистические страны издают сообща журнал «Расо» («Мир»), который содержанием своим борется за мир, разоружение и права человека и против империализма, расизма, неокOLONиализма и экономической дискриминации. В различных номерах этого журнала имеются заметки о роли эсперанто в реальных международных отношениях. В Болгарии издается «Scienca mondo» («Научный мир»), журнал Всемирной федерации ученых, в котором даются обзоры экономических и научных достижений. Переводная и оригинальная литература на эсперанто обширна. В Австрийской Национальной библиотеке в Вене, в ее отделе изданий по международному языку, имеется около 40 000 томов. Но количество книг на эсперанто намного больше. Из эстонской литературы на эсперанто изданы отдельной книгой произведения

Ф. Тугласа, Й. Барбаруса, М. Ундер, А. Х. Таммсааре, Л. Промет, Э. Крустена и др. В переводе Хильды Дрезен вышла часть эпоса «Калевипоэг», скоро выходит антология эстонской поэзии (ко времени опубликования статьи вышла: *Estonia soveta poezio. Elekto kaj traduko de Hilda Dresen*. Tallinn: Eesti Raamat, 1977.). Переводы на эсперанто, выпущенные издательством «Ээсти раамат», известны во всем мире. С языка эсперанто многие произведения переведены на весьма далекие друг от друга по происхождению языки.

Уже сейчас эсперанто является существенным фактором урегулирования международных языковых проблем. Его никак невозможно игнорировать. Он помогает уже сейчас решать многие переводческие проблемы. Препятствием более широкому распространению эсперанто было империалистическое мировоззрение нескольких стран, стремящееся превратить лишь язык своей страны во всемирный международный язык.

Проблемами международного языка занимается отдельная область науки — интерлингвистика. В Институте языкознания Академии наук Советского Союза работает группа интерлингвистики, которая составила выпущенный издательском «Наука» в 1976 году примечательный сборник «Проблемы интерлингвистики. Типология и эволюция международных искусственных языков».

Küsimused ja vastused, Tallinn, 1978, № 2.

Перевод с эстонского М. Линнамяги.

Александр Дмитриевич Дуличенко

Tartu Ülikool/Тартуский университет
aleksd@list.ru

«Я ЛЮБЛЮ ВСЕ ЯЗЫКИ...»

(ВОСПОМИНАНИЯ ОБ АКАДЕМИКЕ ПАУЛЕ АРИСТЭ)

В 1990 г. в некрологе, помещенном в седьмом выпуске серии «Interlinguistica Tartuensis», я писал: «С уходом академика П. Аристэ прервалась, как нам кажется, последняя живая нить, связывавшая нас с классическим языкознанием. С уходом П. Аристэ стало как-то неуютно... Верим лишь многочисленным ученикам и последователям, продолжающим заложенные им языковедческие традиции. Ведь для этого П. Аристэ жил и творил». По прошествии полутора десятка лет эти слова, увы, подтвердились. К сожалению, ныне преданность науке ценится все меньше, а на первый план ставятся нередко легко и быстро достающиеся громкие регалии, мало связанные с настоящей наукой. И совсем уж ослабленной, если не сказать — прерванной, становится связь с классическим языкознанием, одним из последних представителей которого был, несомненно, акад. П. Аристэ. А «классическое» — это значит серьезно осмысленное, результативное, фундаментальное...

Лично с акад. П. Аристэ я познакомился в 1976 г., когда прошел по конкурсу на должность старшего преподавателя кафедры русского языка Тартуского университета, имея тогда степень кандидата филологических наук и более трех с половиной десятков публикаций на нескольких европейских языках. Однако, пересматривая свой архив, замечаю, что с П. А. я был знаком ранее — по переписке. В 1971 г., проживая в

Средней Азии, в Туркмении, и работая после окончания университета в одной из средних школ с туркменским языком обучения (в селе Гара Векил на юго-восточной окраине пустыни Каракумы), я написал П. А. письмо, заинтересовавшись его серией книг на эстонском языке под названием «Maailma keeled». К тому времени у меня уже был изданный в Таллине учебник эстонского языка для русскоговорящих. Письмо я написал на языке эсперанто, хорошо зная, что из известных в ту пору языковедов СССР благожелательно к эсперантологии и интерлингвистике относятся лишь акад. П. Аристэ да московские языковеды проф. Е. А. Бокарев и др. В. П. Григорьев. На удивление я вскоре же получил от него ответ на эсперанто. В ту пору я даже в мыслях не предполагал, что через каких-то пять лет окажусь в Тарту, — городе, в котором жил и работал известный языковед и интерлингвист проф. П. Аристэ!.. А чтобы еще и работать на одном факультете с ним — это было выше всех ожиданий!..

Мои контакты с П. А. на протяжении полутора десятков лет были достаточно интенсивными и связаны они были с нашими профессиональными занятиями. Разумеется, основное наше внимание было обращено к интерлингвистике — науке, которая в те идеологические времена официально фактически не признавалась, хотя в то же время теоретические работы в этом направлении к печатанию не запрещались. В ту пору как в Эстонии, так и в СССР в целом интерлингвистов можно было считать буквально по пальцам. Именно поэтому любая публикация по интерлингвистике вызывала живой интерес и становилась предметом обсуждений.

Однако была еще одна точка соприкосновения между П. А. и мною: он был известным специалистом по малым финно-угорским языкам, усиленно исследовал их, стараясь спасти от забвения те из них, на которых говорило ничтожное число людей; я именно в Тарту, после написанной грамматики югославо-русинского микроязыка и защищенной в качестве кандидатской диссертации в 1974 г. (под научным руководством проф. Н. И. Толстого), начал всесторонне заниматься славянскими литературными микроязыками, которые на долгие годы стали объектом моих научных интересов. Поэтому при встре-

чах мы нередко делились информацией о положении малых языков в финно-угорском и славянском мире. Он дарил мне оттиски своих статей по водскому, ливскому, ижорскому и другим микроязыкам, а я ему предлагал свои публикации по таким славянским микроязыкам, как югославо-русинский, бургенландско-хорватский, кашубский и т. д. Однажды даже, в одной из своих статей, опубликованных в журнале «*Keel ja Kirjandus*», П. А. написал о югославо-русинском...

Наши контакты были двоякого рода: устные — при встрече или когда он приглашал меня к себе в гости на улицу Jakobsoni, 7A, и письменные, т. е. по переписке (особенно когда я давно не сталкивался с ним в главном здании университета или же у кафедры финно-угорского языкознания, которой он руководил). В обоих случаях основным языком нашего общения был, как правило, эсперанто, который, как мне казалось, П. А. особенно любил. В моем архиве сохраняются все его письма, начиная от 1971 г.

Вспоминаю, что первая дипломная работа, защищенная под моим научным руководством, была связана с интерлингвистикой. Ее автором была наша студентка Senta Täker. Дипломная работа называлась «Развитие интерлингвистической мысли в Эстонии» и защищена она была в 1978 г. Помню, я написал П. А. об этом, прося совета о том, кто бы мог стать оппонентом. 17 мая 1978 г. я получаю от него письмо, в котором он с готовностью предлагает оппонентом себя! Признаться, я не рассчитывал на академика-оппонента!... Вот эти строки: «*Mi iomete konas la studentinon Senta Täker. Mi opinias, ke ŝi estas saĝa knabino. Se Vi ne trovos oponenton, eble mi mem estus oponento? Kion Vi opinias?...*».

В 1980 г. я завершил написание докторской диссертации «Славянские литературные микроязыки. (Вопросы формирования и развития)» и стал готовить к опубликованию ее теоретическую часть (в целом диссертация состояла из четырех томов общим объемом в 950 страниц машинописи). Университетское издательство попросило рецензию на подготовленный текст книги. Нужно сказать, что П. А. активно интересовался моей темой и постоянно спрашивал меня, в каком состоянии исследование. Поэтому он с готовностью прочитал текст моей

диссертации, выступил на обсуждении ее на кафедре русского языка и согласился написать рецензию для издательства, и монография вышла в начале 1981 г., а весной состоялась сама защита диссертации в Институте языкознания Белорусской Академии наук в Минске (научный консультант — акад. Н. И. Толстой). Такая сопричастность к делу жизни никогда не забывается.

Приблизительно в 1980 г. у меня возникла мысль организовать в рамках «Ученых записок Тартуского государственного университета» научную серию сборников по интерлингвистике. Признаться, в реализацию этой мысли я и сам не очень верил, так как знал, что официально подобные исследования в стране не стимулируются; к тому же некоторые тогдашние «лингвомэтры» открыто заявляли о том, что интерлингвистика — это, якобы, псевдонаука и что эсперанто как международный вспомогательный язык не имеет никакой ценности и перспективы. Тем не менее я решил, что ничего не теряю и что попробовать все-таки нужно. Я написал обоснование для издания такой серии и, на удивление, ректорат и издательство согласились с этим. 14 января 1981 г. я написал об этом П. А. следующим образом: «Пишу Вам с надеждой уладить вопросы, связанные с возникшей у меня идеей издать интерлингвистический сборник, посвященный Вашему юбилею. Прежде всего хотел бы, чтобы это был не просто один сборник, но — серия интерлингвистических сборников, для которых можно дать латиническое название «Интерлингвистика Тартуэнсис». Редакционную коллегию серии «Интерлингвистика Тартуэнсис» могли бы, по моему мнению, составить следующие интерлингвисты: П. Аристэ (председатель), А. Д. Дуличенко, С. Н. Кузнецов, М. Линнамяги, В. И. Хромов, и, возможно, В. П. Григорьев. Согласны ли Вы быть председателем редколлегии? Что касается редактирования, то эту заботу я мог бы взять на себя. Что Вы думаете по этому поводу?». П. А. одобрил идею, но стать председателем редколлегии отказался, так как первый сборник ведь был посвящен ему!... Состав редколлегии был несколько изменен (введены Pent Nurmekund, поддержавший идею издания такой серии и ставший автором нескольких статей, Haldur Õim, выведен В. И. Хромов). Серия

«Interlinguistica Tartuensis» по выходе в 1982 г. уже первого выпуска получила широкий резонанс не только в СССР, но и в ряде европейских стран. Последовали ежегодные тематические выпуски этой серии. Практически весь тираж этого издания сразу же раскупался, что особенно радовало университетское издательство. Серия получила международное признание, почти на каждый ее выпуск публиковались рецензии в различных странах.

Вместе с П. А. я неоднократно писал рецензии на новые проекты международного искусственного языка. Лингвопроекты присылали как эстонские авторы, так и авторы из различных мест СССР, поскольку в 70–80-е гг. Тарту и Тартуский университет стал по существу международно признанным центром интерлингвистических исследований. Так, мы написали (каждый отдельно, но почти с одинаковыми заключениями) рецензии на появившийся в Эстонии лингвопроект Estilo. В 1984 г. П. А. пересылает мне письмо создателя проекта всемирного искусственного языка Futurlingvo, обратившегося к профессору с просьбой отрецензировать его язык. В письме П. А. просит меня связаться с создателем языка и дать критическую оценку его труда. К сожалению, контакт с этим автором наладить оказалось весьма сложно...

К середине 80-х гг. я написал научно-популярную книгу по интерлингвистике «За всеобщим языком», позднее переименованную в «В поисках всемирного языка, или интерлингвистика для всех». В одной из глав я поместил интервью двух тартуских полиглотов — акад. П. Аристэ и доц. Пента Нурмекунда. До этого я отправил им анкету, на вопросы которой просил ответить. Оба это сделали. На мой вопрос «Каковы перспективы языковой эволюции мира: многообразие языков или всеобщий язык? Или же и то и другое?» П. А. ответил: «Этот вопрос давно интересует человечество. Но ответить на него непросто: история языкознания показывает, как рискованно порою предлагать какие-либо лингвистические прогнозы. Особая сложность возникает в том случае, когда мы говорим о мировой языковой ситуации. И все же изучение современной языковой ситуации дает возможность высказать общие предположения. Вероятно, будут развиваться определенные тенденции к всеобщему

языку. Об этом свидетельствует и развитие идеи рационально созданного языка, нейтрального этнически, и выделение некоторых крупных языков на роль международного средства общения. Однако мне думается, что развитие всеобщего языка на основе крупных национальных языков маловероятно — слишком велики социально-экономические, культурно-политические и проч. различия между народами. Есть и другие причины. С другой стороны, полагаю, что многообразие языков мира сохранится еще долго, несмотря на то что малые языки постепенно исчезают». П. А. написал издательскую рецензию на мою книгу. Она должна была выйти на эстонском языке (перевод сделал романист, преподаватель Тартуского университета Jüri Maadla) в таллинском издательстве «Valgus». Однако издание книги затянулось, а позднее, в связи с развалом СССР, исчезло и прежнее издательство. Книга пролежала много лет, пока в 2004 г. ее не выпустило университетское издательство в Тарту: «Maailmakeele otsinguil ehk interlingvistika kõigele». За год до этого книга была переведена на литовский язык и вышла в одном из престижных издательств Вильнюса. На русском языке книга так и не была издана.

В 1985 г. я начал новую научную серию по славистике «Slavica Tartuensia». Ее я готовил параллельно с серией «Interlinguistica Tartuensis». На первый выпуск славистической книги П. А. ответил небольшой рецензией-обзором в университетской газете «Tartu Riiklik Ülikool». Он приветствовал это начинание, написав о нем: «See esimene slavistikakogumik on huvitav ning asjalik. Võib loota, et talle järgneb teisi, milles oleks ühtlasi märgitud, kus autorid töötavad». Серия издается до сих пор.

Еще в 1985 г. сторонники движения за международный вспомогательный язык эсперанто и интерлингвисты СССР стали готовиться к 100-летию создания эсперанто (в 1887 г.). Я стал размышлять над идеей проведения систематических научных конференций по интерлингвистике в Тарту. После успеха серии «Interlinguistica Tartuensis» это казалось уже достаточно реальным делом. 13 мая 1985 г. я написал П. А.: «... у меня давно... возникла мысль о проведении интерлингвистической конференции в рамках университета или республики. В

Тарту (и в Таллине) есть круг людей, которые занимаются (и успешно) интерлингвистикой, а в последние годы нам удалось в этом направлении сделать немало. Наша «Интерлингвистика Тартуэнсис» получила и всесоюзное, и международное признание... В Москве нас считают «тартуским интерлингвистическим центром». Я думаю, что мы могли бы, имея в виду наши (пока начальные) достижения и приближающийся юбилей эсперанто, провести научную (общетеоретическую) конференцию по интерлингвистике осенью 1987 г., но, повторяю, в рамках республики или только университета. Предварительно конференция имела бы название: «Плановые языки: итоги и перспективы». Помимо интерлингвистов из Эстонии, мы могли бы пригласить на нее примерно 10–12 гостей из Москвы, Ленинграда и др. мест. Речь идет о серьезных, профессиональных лингвистах, работающих в области общего языкознания. Организационные и прочие работы я взял бы на себя. (В том числе и обоснование для Минвуза ЭССР). В то же время я просил бы Вас не отказать в принципиальной поддержке этой идеи...». П. А. поддержал эту идею и выступил с приветственным словом на первой интерлингвистической конференции 1987 г., ставшей всесоюзной по составу ее участников. Вторая конференция «Интерлингвистические аспекты языковых реформ и проблемы лингвоконструирования» прошла уже без П. А. — в октябре 1990 г. Тартуские интерлингвистические конференции получили широчайший резонанс не только в Эстонии и в СССР в целом, но и в европейских странах и в странах Америки. В них активнейшее участие принимали интерлингвисты из Москвы (прежде всего проф. С. Н. Кузнецов, др. В. П. Григорьев и некоторые др.). Дальнейшие политические события, вызванные «перестройкой», приостановили это тартуское начинание. Однако было сделано столько, что стали говорить и писать о созданной тартуско-московской интерлингвистической школе, получившей международное признание.

В апреле 1989 г. я обратился к П. А. с письмом, в котором сообщал ему о готовящемся к изданию седьмом выпуске серии «*Interlinguistica Tartuensis*» под названием «Интерлингвистическое конструирование и языковые реформы». Я просил П. А. написать что-то в этом аспекте на материале финно-

угорских языков. Однако ему уже было трудно писать. Парадокс состоял в том, что этот выпуск серии, вышедший осенью 1990 г., пришлось посвятить его памяти. Это был последний выпуск нашей научной серии, вышедший в советское время...

Вспоминая те годы, я с особым удовлетворением отмечаю плодотворность своих научных контактов с акад. П. Аристэ. С ним была большая наука, к которой приходилось идти тернистыми путями долгие годы. Именно долгие годы. И ощущение контакта с представителем большой науки и вдохновляло, и воодушевляло нас. Увы, эта эпоха по сути ушла... Но остаются труды и память тех, кто был сопричастен к деятельности таких ученых, каким был акад. П. Аристэ.

ИНТЕРЛИНГВИСТИКА И ЕВРОЛИНГВИСТИКА

Сергей Николаевич Кузнецов

Московский государственный
университет им. М. В. Ломоносова
asail@yandex.ru

ГЕОЛИНГВИСТИКА, ЕВРОЛИНГВИСТИКА, ИНТЕРЛИНГВИСТИКА: ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЙ (ТЕЗИСЫ)

Геолингвистика — одна из новых отраслей языкознания, явившаяся на свет после Второй мировой войны. Новизна ее, впрочем, относительна: она измеряется не столько сроком существования, сколько интенсивностью переосмысления своей компетенции, заставляющей видеть в геолингвистике постоянно обновляющуюся дисциплину.

Геолингвистика как научная дисциплина институционализована, т. е. разрабатывается учеными не только в индивидуальном порядке, но и посредством коллективной работы в специально созданных научных обществах. С 1965 г. активно действует «Американское общество геолингвистики» (The American Society of Geolinguistics), созданное по инициативе известного лингвиста и полиглота Марио Пеи (он интересовался также вопросами интерлингвистики). Существует и «Международное общество диалектологии и геолингвистики», издающее с 1993 г. ежегодник «Dialectologia et Geolinguistica (DiG)».

Однако в понимании задач и пределов компетенции геолингвистики единства не наблюдается. Между собой конкурируют несколько воззрений. Одни исследователи стремятся минимализировать область геолингвистики, другие, наоборот,

придают ей значение своего рода планетарной модели, описывающей общемировую лингвистическую ситуацию.

В термине «геолингвистика» начальная часть «гео-» является сокращением от «географический», так что «геолингвистика» может быть приравнена к традиционным терминам «лингвистическая география» или «лингвогеография». Популярная интернет-энциклопедия «Кругосвет» считает эти термины абсолютными синонимами и помещает их в статью «Лингвистическая география». В этом случае статус геолингвистики представляется довольно низким — геолингвистика не может претендовать на роль самостоятельного структурного компонента лингвистики. Между тем для столь узкого понимания области, отводимой к компетенции геолингвистики, нет оснований. По положению на сегодняшний день геолингвистика представляет собой комплексное, многоуровневое рассмотрение мировой лингвистической ситуации в ареалах различной территориальной протяженности. Нет сомнения, что подобным широким толкованием геолингвистика обязано родственной, но вовсе не языковедческой науке, а именно геополитике, которая определяется как учение о географическом распределении и географической обусловленности политических явлений. Исторически геополитике как научной (и идеологической) дисциплине предшествует политическая география (точно так же, как геолингвистике предшествует лингвистическая география, которую, таким образом, не следует отождествлять с геолингвистикой).

2. Интерлингвистика сходна с геолингвистикой в том, что на протяжении своего существования она также неоднократно меняла область своих интересов. Предтечей интерлингвистики явилась теория создания искусственного языка (теория лингвопроектирования), инициатором которой выступил Р. Декарт (1629), однако на протяжении 250 лет эта теория была лишена возможности опытным путем проверить предлагаемые концепции, так как искусственный язык оставался чисто теоретическим продуктом и не использовался на практике. Волапюк (создан в 1879 г.) и эсперанто (1887) реализовались в широком коммуникативном применении и создали предпосылки для появления (в параллель к теории лингвопроектиро-

вания) теории функционирования искусственных языков. С появлением этой теории интерлингвистика и конституировалась как наука, причем внутри нее создались частные направления интерлингвистики (эсперантология и др.). Введение искусственных языков в практику реального человеческого общения поставило такие языки в одну плоскость с международными «естественными» языками (английский, французский и др.). Потребовалось теоретически осветить феномен мировых языков, что предопределило новое осмысление интерлингвистики как науки о международных языках вообще («естественных» и искусственных) с преимущественным интересом к глобальному уровню международного общения. На этой стадии интерлингвистика сделала решительный шаг по пути сближения с геолингвистикой в ее глобальном преломлении.

3. Евролингвистика активно развивается в последние десятилетия, образуя собой раздел геолингвистики, обращенный к языкам Европы. Различие между гео- и евролингвистикой коррелятивно охвату исследуемой лингвистической территории. Упомянутое «Международное общество диалектологии и геолингвистики» ставит своей задачей поддерживать международные картографические проекты, такие как «Атлас языков Европы» (*Atlas Linguarum Europae*), «Общеславянский лингвистический атлас», «Лингвистический атлас Соединенных Штатов и Канады» и др. Очевидно, что эти проекты, каждый из которых является региональным, в целом слагаются в общую геолингвистическую панораму современного мира, что и представляет собой объект геолингвистики в широком понимании. Однако при этом не всегда ясно, что именно понимается под территориальными обозначениями. В частности, что такое Европа? Географическое понятие («от Атлантики до Урала»), геополитическое понятие (приравниваемое на практике к Евросоюзу) или же геочивилизационное понятие (противопоставляемое, например, понятию Евразии, т.е. евроазиатской трансконтинентальной общности)? Все эти проблемы весьма актуальны как для теоретической разработки евролингвистики, так и для ее практических приложений.

4. Выше речь шла о геолингвистике, как описательной теоретической доктрине, рассматривающей язык в соотношении с

географическими и цивилизационными ареалами. Однако ей ни в коем случае не следует чуждаться практических проблем, имеющих отношение к **языковой политике**. Геолингвистическая ситуация современного мира включает чрезвычайно опасный и чреватый пагубными последствиями компонент: многие малые языки (в том числе языки коренных народов) стоят на грани исчезновения и только соединенными усилиями ученых и политиков можно замедлить, а кое-где обратить вспять этот процесс.

В этой связи благодарного упоминания заслуживает академик П. Аристэ, юбилею которого посвящена настоящая конференция. П. Аристэ оставил о себе память не только как выдающийся знаток и исследователь финно-угорских языков, но и как человек, глубоко обеспокоенный судьбой исчезающих языков и не жалеющий сил для того, чтобы сохранить пока еще доступные нам следы языковой жизни малых народов. Мы помним, что в числе докладов, представленных X Международному конгрессу лингвистов, был и доклад П. Аристэ «Пути отмирания двух прибалтийско-финских языков» (опубл. в кн.: Проблемы языкознания. Доклады на X Международном конгрессе лингвистов. М., 1967). Многие сведения, которыми ныне располагает наука по водскому, ливскому и ижорскому языкам, она обязана неустанным трудам П. Аристэ. Это пример геолингвистической работы, нерасторжимо связанной с языковой политикой по сохранению малых языков, т. е. языкового богатства всего человечества. Вполне закономерно, что геолингвистика соседствовала в сфере научных интересов П. Аристэ с интерлингвистикой и эсперантологией. Как мы пытались показать выше, эти науки опираются на близкие (и частично общие) языковые источники, которые служат также и источниками вдохновения для исследователей.

Liu Haitao

Communication University of China, Beijing
htliu@yeah.net, <http://htliu.nease.net/>

KIO ESTAS EŬROLINGVISTIKO?¹

Laŭ Norbert Reiter, kiu estas nomita kiel la kreanto de la termino *eŭrolingvistiko*², «die Eurolinguistik ist die Lehre von den sprachlichen Gemeinsamkeiten in Europa»³. Se la difino de Reiter estus trafa, ni eble ne tre bone klarigus tion, kial oni malfermas la nunan konferencon «Interlingvistiko kaj eŭrolingvistiko» por celebri la 100an naskiĝdatrevenon de akademiano Paul Ariste. Se la scienco serĉas nur la komunecon de diversaj lingvoj en Eŭropo, ĉu necesas krei la novan terminon? Ĉar aliaj branĉoj de la lingvistiko jam faris la taskon delonge⁴. Tio instigas min, denaske vivantan en Ĉinio, tre fore el Eŭropo, ekkonsideri la problemaron.

Estas konate, ke la lingvistiko estas klasifikita en ĝeneralan kaj specialan lingvistikon. La unue menciita sciencobranĉo studas ĝeneralajn principojn de la homara lingvo, kaj la dua emfazas trajtojn de la individuaj lingvoj en la mondo. Al kiu branĉo apartenas la eŭrolingvistiko? Ĉu ĝi estas parto de la ĝenerala lingvistiko, ĉar ĝi tuŝas la komunecon de multaj lingvoj en Eŭropo? Ĉu ĝi estas nur la speciala lingvistiko, kiel la rusa lingvistiko aŭ estona lingvistiko aŭ ĉina lingvistiko, aŭ pli vaste, kiel ĝermanistiko aŭ romanistiko? Bedaŭrinde, ni ne havas klaran respondon, ĉar la lingva situacio de Eŭropo estas tre kompleksa, oni ne povas simpligi la problemon en la kampo de la kompara lingvistiko. Nun ni superrigardas la lingvan situacion de Eŭropo per kelkaj tabeloj.

Laŭ la 13a eldono de «Ethnologue: Languages of the World», en la mondo ekzistas 6703 lingvoj. Jen geografia distribuo de tiuj ĉi lingvoj:

Loko	Nombro de lingvoj	Procento
Ameriko	1000	15%
Afriko	2011	30%
Eŭropo	225	3%
Azio	2165	32%
Pacifiko	1302	19%
Sumo	6703	

Se konsideri nur la kvanton de la lingvoj, Eŭropo certe ne estas pli alloga ol aliaj kontinentoj de la terglobo. Kial moderna socio kiel Eŭropo havas relative malmultajn lingvojn? Ĉu moderigo de la socio mortigus la lingvon? Tio eble estas interesa problemo, tamen nia artikolo ne estas taŭga loko por daŭrigi diskuton. La kvanto ne egalas al la kvalito. El la vidpunktoj de la lingvaj geneologiaj tipologioj la eŭropaj lingvoj estas tre diversaj.

La lingvoj, parolataj nun en Eŭropo, estas jenaj⁵:

Hindeŭropaj:

Baltaj:

- la litova, la latva.

Slavaj:

- okcidentaj: la pola, la soraba, la slovaka, la ĉeĥa,
- sudaj: la slovena, la serba, la kroata, la makedona, la bulgara,
- orientaj: la ukraina, la rusa, la belorusa.

Ĝermanaj:

- nordaj: la islanda, la norvega, la sveda, la dana, la faroa,
- okcidentaj: la angla, la frisa, la nederlanda kun la flandra, la germana, la leceburga, la jida.

Keltaj:

- la irlanda, la skota-gaela, la kimra, la bretona, la manksa (preskaŭ morta).

Romanaj:

- okcidentaj: la portugala, la hispana, la galega, la kataluna, la okcitana, la franca, la itala, la sarda, la ladina, la retoromanĉa, la giudezma,
- orientaj: la rumana kun arumuna kaj meglenorumuna, la moldava.

La novgreka.

La albana.

La cigana.

El la irana grupo: la oseta.

Krome, en Eŭropo estas parolata parto de la lingvofamilio urala kun lingvoj finno-ugraj: la finna, la karela, la estona, la vepsa, la komia, la ingra, la vota, la livona, la lapona/samea, la udmurta, la mordva, la maria, la hungara,⁶ samojedaj: la neneca, la nganasana.

En ekstremorienta Eŭropo troviĝas parto de la lingvofamilio altaĵa, lingvoj

turko-tataraj: la turka, la tatara, la ĉuva ŝa, la baŝkira, la kazaha, la karakalpaka, la kumika, la nogaja, la karaima, la azerbajĝana kaj el lingvoj mongolaj: la kalmuka.

En Kaŭkazo troviĝas la kaŭkaza lingvofamilio. En la Eŭropa parto estas uzataj la lingvoj

abĥazaj-adigeaj: la adigea, la abazina, la kabardina, naĥaj: la ĉeĉena, la inguŝa, dagestanaj: la laka, la dargina, la lezgina, la avara,

El la lingva familio semida en Eŭropo estas parolata la malta lingvo. Tipologie nenien apartenanta lingvo estas la baska.

Evidentas, ke estas tre malfacile aŭ preskaŭ ne eblas plenumi la difinitan taskon per la termino 'eŭrolingvistiko' de N. Reiter. Kiel trovi komunecon inter la menciitaj lingvoj kun tre malsamaj genealogiaj tipologioj? Se ni ne povas trovi la vojon ĉi tie, ĉu ni povas trovi ĝin per lingvodonitoj laŭ ŝtatoj? Jen estas la statistiko de la lingva situacio en ĉiuj ŝtatoj de Eŭropo. Laŭ la klasifikado de Harman (1992) en Eŭropo ekzistas⁷

1) ŝtatoj kun lingve homogena loĝantaro:

- Islando (islandanoj),
- Liĥtenŝtejno (germanparolantaj liĥtenŝtejnanoj, malgranda procentaĵo de aŭstroj, svisoj, germanoj, italoj),
- Portugalio (portugalparolantoj enlandaj kaj afrikdevenaj, malgranda grupo de ciganoj).

2) ŝtatoj kun lingve sufiĉe homogena loĝantaro (minimуме 80%):

- Albanio (albanoj; minoritatoj greka, makedona, arumuna),
- Aŭstrio (germanparolantaj aŭstroj; minoritatoj kroata, slovena, hungara),
- Armenio (armenoj; minoritatoj azerbajĝana, kurda, rusa,

ukraina),

- Azerbajĝano (azerbajĝanoj; minoritatoj rusa, lesga, avara, ukraina, tatara, belorusa, kurda),
- Bosnio kaj Hercegovino (bosnianoj, serboj kaj kroatoj, la minoritato turka),
- Britio (angloj; minoritatoj kimra, ejra, skota, multaj enmigrintoj el Eŭropo kaj Afriko),
- Bulgario (bulgaroj; minoritatoj turka kaj cigana),
- Ĉeĥio (ĉeĥoj; minoritatoj slovaka, germana, pola, cigana),
- Danlando (danoj; minoritatoj germana kaj sveda) kun aŭtonomaj regionoj Farooj (faroanoj), Gronlando (gronlandanoj kaj eskimoj; minoritato dana),
- Finnlando (finnoj; minoritatoj sveda, lapona, cigana),
- Francio (francoj; minoritatoj okcitana, elzaca kaj lotringa ĝermanparolanta, bretona, korsa, baska, kataluna, multaj enmigrintoj el Eŭropo kaj Afriko),
- Germanio (germanoj; minoritatoj soraba, frisa, dana, multaj enmigrintoj),
- Grekio (grekoj; minoritatoj arumuna, makedona, albana, turka, cigana),
- Hungario (hungaroj; minoritatoj cigana, germana, slovaka),
- Italio (italoj; minoritatoj sarda, friula, tirolgermana, okcitana, albana, slovena, kroata, greka),
- Litovio (litovoj; minoritatoj rusa, pola, belorusa, jida, latva),
- Malto (maltanoj, ofte angla eĉ kiel familia lingvo),
- Nederlando (nederlandanoj; minoritatoj frisa, multaj enmigrintoj el Surinamo, Antiloj, Turkio, Maroko),
- Pollando (poloj; minoritatoj germana, ukraina, belorusa, slovaka, rusa, jida, litova, cigana),
- Rumanio (rumanoj; minoritatoj hungara, germana, cigana, ukraina, bulgara, tatara, serba),
- Rusio (rusoj; minoritatoj tatara, ukraina, ĉuvaŝa, baŝkira, belorusa, mordvina, germana, jida, oseta, lapona k. a.),
- Svedio (svedoj; minoritatoj finna, lapona),
- Slovakio (slovakoj; minoritatoj hungara, ukraina, cigana, pola),

- Slovenio (slovenoj; minoritatoj kroata, serba, hungara, itala).

3) ŝtatoj kun lingve nehomogena loĝantaro (malpli ol 80%):

- Andoro (lingvoj kataluna, hispana, franca),
- Belgio (nederlandlingvaj, franclingvaj kaj germanlingvaj belgoj),
- Belrusio (lingvoj belorusa, rusa, pola, ukraina, jida),
- Cipro⁸ (lingvoj araba, armena, greka, turka),
- Estonio (lingvoj estona, rusa, ukraina, belorusa, finna),
- Georgio (lingvoj kartvela, armena, rusa, azerbajĝana, oseta, abĥaza, kurda, greka, aramea),
- Hispanio (lingvoj hispana, kataluna, galega, baska, cigana, multaj eksterlandanoj),
- Irlando (lingvoj ejra, angla),
- Jugoslavio (lingvoj serba, kroata, albana, hungara, makedona),
- Kroatio (lingvoj serba, kroata),
- Latvio (lingvoj latva, rusa, ukraina, litova, jida),
- Luksemburgio (lingvoj leceburga, franca, germana, enmigrintoj portugalaj, italaj),
- Makedonio (lingvoj makedona, albana, turka, serba, arumuna, cigana),
- Moldavio (lingvoj rumana, ukraina, rusa, kazaha, bulgara, jida, belorusa, cigana),
- Monako (lingvoj okcitana, franca, itala),
- Norvegio (lingvoj bokmål, nynorsk, lapona, finna, multaj eksterlandanoj),
- Svislando (lingvoj svisgermana, franca, itala, retoromana, hispana),
- Ukrainio (lingvoj ukraina, rusa, jida, rumana, belorusa, pola, tatara, germana).

El tiuj ĉi donitoj videblas, ke la lingva diverseco ekzistas ne nur sur la eŭropa nivelo, sed ankaŭ en multaj ŝtatoj de Eŭropo. Alidirite, la multilingvismo estas baza eco de Eŭropo. La sama eco spegulas ankaŭ en la struktura (morfema) tipologio de lingvoj. Tio estas ofte uzata por klarigi faktojn de pluraj lingvaj ebenoj. Kutime oni indikas kvin tipojn, t. e. idealajn konstruaĵojn, kiuj ricevis siajn nomojn

laŭ la plej karakteriza trajto (tipoj izoliga, aglutina, fleksia, introfleksia kaj sinteza), sed ĉiu tipo enhavas tutan komplekson da trajtoj, kiuj reciproke kombiniĝas. La izoliga (aŭ analiza) tipo karakteriziĝas per neŝanĝantaj, prefere unusilabaj vortoj. La aglutina lingvo uzas diversajn afiksojn, kiuj libere aldoniĝas tiel, ke la limo inter la vortradiko kaj la afikso restas bone rimarkebla. La fleksia (aŭ fuza) tipo ankaŭ uzas afiksojn, sed tiuj estas firme algluitaj al la vortradiko, tial ne ĉiam oni rekonas la limon. La introfleksiaj lingvoj enhavas fonetikajn ŝanĝojn ene de la vortoj por esprimi gramatikajn kategoriojn kaj por derivi parencajn vortojn. La polisintezo (aŭ inkorporacia) tipo esprimas gramatikajn kategoriojn per kunigo de du plensignifaj vortoj en unu tuton. Jen estas tabelo laŭ la lingva strukturo de la Eŭropaj lingvoj⁹:

- Baltaj lingvoj estas plejparte fleksiaj, SVO, kun intonaciaj kontrastoj;
- Slavaj lingvoj estas fleksiaj, SVO, kun verba aspekto;
- Ĝermanaj lingvoj estas plejparte izoligaj, kun malgranda aŭ nenja fleksio, SVO, kun firma vortordo, kun gramatika artikolo;
- Keltaj lingvoj estas fleksiaj, VSO, kun mutacio de konsonantoj kaj difina artikolo;
- Romanaj lingvoj havas fleksion de la verbo, substantiva fleksio iĝis dum la evoluo izoliga, la vortordo estas firma, ekzistas la artikolo;
- Greka lingvo havas verban fleksion kaj restojn de substantiva/adjektiva fleksio, SVO, artikolon;
- Albana lingvo estas fleksia, SVO, kun postpozicia artikolo;
- Cigana lingvo estas aglutina-izoliga, SOV, kun postpozicio;
- Oseta lingvo havas verban fleksion, SOV, kun postpozicio;
- Ugrofinnaj lingvoj estas aglutinaj, SVO, kun posesivaj sufiksoj, riĉaj lokesprimoj kaj vokala harmonio;
- Altajaj lingvoj estas aglutinaj kun fleksio, SOV, kun vokala harmonio;
- Mongolaj lingvoj estas aglutinaj, SOV, kun fleksio, postpozicio, vokalharmonio;
- Kaŭkazaj lingvoj estas plejparte aglutinaj (dagestanaj, naĥaj), SOV, kun ergativo kaj libera vortordo, la abhazaj-

- adigeaj lingvoj estas izoligaj;
- Malta lingvo estas introfleksia, VSO, kun verba aspekto kaj artikolo;
- Baska lingvo estas aglutina kun fleksio, SOV, ergativo kaj verba aspekto;

Estas klare, ke oni ne povas simple apartenigi ‘eŭrolingvistiko’ al la tradicia kompara lingvistiko, ĉar la lingva situacio de Eŭropo estas tiel diversa. En tiu ĉi signifo la serio de «Studies in Eurolinguistics»¹⁰ donas al ni pli akcepteblan difinon de la eŭrolingvistiko:

«The main goal of the series is to create a podium for Europe-wide descriptions of the interaction of European languages with each other and with non-European languages in the past and the present. The view of European languages in interaction requires language researchers of a completely different scholarly background than traditionally trained scholars. Eurolinguists are more concerned with language development and change from an overall European point of view. The term *Eurolinguistics* encompasses such a common view of Europe-wide contacts, which result in linguistic convergence or divergence».

Ĉi difino atribuas al la ‘kontaktoj inter eŭropaj lingvoj’ gravan lokon. Alivorte, la eŭrolingvistiko devas studi la demandaron pri lingvaj ŝanĝoj, kiujn kaŭzas la kontakto kaj komunikado inter la popoloj de diversaj lingvoj en Eŭropo. Tamen ĝi ankoraŭ ne klariĝas, kial oni devas fari tion, kial oni bezonas starigi la eŭrolingvistikon hodiaŭ, se tia kontakto ekzistas jam delonge? La Puŝkin-tezaro de la eŭrolingvistiko pluevoluas la difinon tiel¹¹:

- Eurolinguistics places the multilingual individual in the centre of research;
- Linguistic and cultural divergence or convergence, which arises through the effects of multilingualism, is the focus of Eurolinguistics;
- Eurolinguistics as an integral part of a new interdisciplinary branch of the humanities – European studies.

En ĉi tri tezoj ni povas trovi jenajn interesajn vortojn kiel plurlingvismo, lingvo kaj kulturo, eŭrolingvistiko kiel branĉo de eŭropiko k. t. p. Tamen ili ne sufiĉas por respondi al la demando. Fakte estas la Eŭropa Unio (EU), kiu rapidigas la naskon de eŭrolingvistiko, eĉ de ĝia patrino — eŭropiko.

Nun estas tempo turniĝi al la EU. En la TTTejo¹² de la EU, oni vidas unu hejmpaĝon kun 20 lingvoj. Klake enirinte ni trovas jenajn frazojn. Fakte tio ankaŭ estas devizo de la komunumo:

«Unity in diversity: Europe is a continent with many different traditions and languages, but also with shared values. The EU defends these values. It fosters co-operation among the peoples of Europe, promoting unity while preserving diversity and ensuring that decisions are taken as close as possible to the citizens».

Kio signifas la devizo «unueco en diverseco»? Laŭ la mallonga klarigo, diverseco de la lingvo kaj kulturo estas riĉaĵo de Eŭropo. EU devas defendi ĝin; por plenumi la taskon, oni devas kunlabori. Tamen la plurlingvismo evidente malpermesas tion. Kersaudy diris ĝuste:

«Cette extrême diversité des langues denotre continent, qui est à la fois un précieux héritage du passé et un obstacle à la compréhension et à la coopération entre les peuples»¹³.

Sen interkomunikado, ankaŭ sen interkompreniĝo kaj kunlaborado. Kie estas komuna komunikilo? Sendube, la angla ludas tiun rolon. Bedaŭrinde, la solvo ne estas kongrua kun la devizo de EU, ĉar ĝi malhelpas la evoluadon de diverseco. En la nuna lingva politiko de EU oni leĝas, ke ĉiuj estas egalaj, fakte iuj lingvoj estas pli egalaj ol aliaj¹⁴. Laŭ eksterula vidpunkto, tia politiko estas «struta» politiko. Oni devas kompreni, ke la EUa formo estas nova inventaĵo de la homaro, ĝi estas superŝtata organizaĵo, tamen kun fortaj ŝtataj trajtoj. Laŭ la eŭropa tradicio pri la ŝtato, la vidpunkto «unu nacio, unu ŝtato, unu mono, unu lingvo» jam funde radikiĝis en la koroj de la popoloj. Por realigi la idealon, oni kreis la novan monon eŭro. Tio promocias sendube la integriĝon de Eŭropo. Tamen la mono ne kapablas solvi ĉiujn problemojn, ĉar «nacio devus esti komunumo, kie ĉiuj membroj povu komunikiĝi unu kun alia, 'komunumo komunika'... La nacia komuneco estas nekonceptebla sen komuna lingvo... Ĉu EU kapablas entute progresi al kreigo de demokrata politiko sen solvi siajn komunikajn problemojn?»¹⁵. Eble la politikisto de EU demandas sin: Ĉu oni komprenas, kiu estas pli grava en la komunumo, demokratio aŭ komunikado? Eble ekzistas vera demokratio sen komunikado? En ĵus citita libro, Wright donas la respondon: kohera komunumo de la komunikado estas necesa por praktiki demokratecon. Se mankas necesa rimedo de la komunikado, kiel oni garantias, ke la decidoj laŭeble proksimiĝas al la civitoj,

kiel tiel la devizo diras. Do, la devizo nur povas resti sur la papero, ĝi estas nur slogano.

Ŝajnas al ni, ke Komisiono de Eŭropaj Komunumoj jam konscias tion¹⁶:

«The peoples of Europe are building a single Union out of many diverse nations, communities, cultures and language groups. It will be more important than ever that citizens have the skills necessary to understand and communicate with their neighbours. Building a common home in which to live, work and trade together means acquiring the skills to communicate with one another effectively and to understand one another better. The ability to understand and communicate in other languages is a basic skill for all European citizens».

Por realigi la planon, oni proponas la modelon de la lingva lernado: ĉiuj devas lerni kaj regi aliajn du lingvojn, krome sia gepatra lingvo. Tio verŝajne estas taŭga solvo, tamen almenaŭ laŭ mi, la solvo estas nur teorie akceptebla. Eĉ se la eŭropanoj estas pli inteligentaj por lerni lingvojn ol la azianoj — por atingi la celon, necesas interkomuniki flue per du lingvoj — verŝajne ne estas facile atingebla al la plejpartaj popoloj. Precipe tiukaze, se ni konsideras la komplekson de la lingva tipologio en Eŭropo, ĉar la simileco inter la lingvoj, ekzemple inter la estona kaj la angla, estas malgranda.

En tiuj cirkonstancoj oni eble serĉu alian solvon. Wright opinias: «Fariĝis klare, ke la lingvan demandon oni devas ĉiam fronti en la kunteksto de nacioformado kaj ke ĝi estas pli centra al tiu temo ol multaj homoj agnoskas... Ŝajnas, ke la lingvo estas ŝlosila elemento en konstruo de kiu ajn Unio, kiu procedas preter libera merkato. Komunikaj malfacilaĵoj limigos integriĝon; komunika facileco rapidigas la procedon». EU ne estas ŝtato, tamen ĝi posedas multajn trajtojn de la ŝtato. Pri tio ankaŭ Frank klare deklaras: «Lingva problemo estas nervo de eŭropa politiko, ĉar lingvo estas la plej grava portanto de kulturo. Kultura diverseco postulas la diversecon de la lingvo»¹⁷. Detlev Blanke klare skizas kaj analizas multajn proponojn pri lingva politiko de Eŭropo.¹⁸ Li konkludas sian analizon jene:

«La lingvopolitika situacio de la Eŭropa Unio devas esti plue esplorita, sed pli profunde. Ĉi-rilate temas antaŭ ĉio pri la ekonomiaj, politikaj, kulturaj kaj psikologiaj efikoj de priskribita praktiko kaj la eblaj efikoj de la unuopaj modeloj, se oni antaŭvidas ilian realigon. Rezulte de la multflanka esplora laboro, sur la bazo de pruvi-taj ekkonoj, la Eŭropa Unio devus formuli lingvopolitikon, kiu

ebligu demokratan, ekonomian kaj efikan venkon de la lingvobario, kaj tio devas okazi kun la konservo kaj protekto de la lingvokomunumoj kun iliaj lingvoj kaj kulturoj de la kontinento».

La diraĵo de Blanke enkondukas eŭrolingvistikon en la interlingvistikan mondo, ĉar la interlingvistiko estas scienco pri la optimumigo de la internacia lingva komunikado¹⁹. Ĝi estas la interdisciplina, multfaceta esploro de la problemoj de la internacia lingva komunikado, kun ĉiuj siaj rimedoj, kondiĉoj, efikoj kaj kun ĉiuj aspektoj: politika, ekonomia, lingvistika, jura, sociologia, informatika, psikologia, kulturologia k.a.

Nun ni turnas sin al la klasika difino de Jespersen:

«Nova scienco ekaperas: la interlingvistiko, tiu branĉo de la lingvoscienco, kiu okupiĝas pri la strukturo kaj la bazaj ideoj de ĉiuj lingvoj kun la celo, krei normon por konstruitaj lingvoj, t.e. por helplingvoj, destinitaj por la skriba kaj buŝa uzoj por homoj, kiuj ne povas interkompreni inter si per siaj gepatraj lingvoj»²⁰.

Ĉi klasikaĵo determinas la lokon de la difino de N. Reiter en nia kompreno pri la eŭrolingvistiko.

Resume mi povas diri, ke la eŭrolingvistiko estas scienco pri la optimumigo de la eŭropa lingva komunikado. Ĝi estas la interdisciplina, multfaceta esploro de la problemoj pri la eŭropa lingva komunikado, kun ĉiuj siaj rimedoj, kondiĉoj, efikoj kaj kun ĉiuj aspektoj: politika, ekonomia, lingvistika, jura, sociologia, informadika, psikologia, kulturologia k.a. Ĝia lingvistika parto, kiu okupiĝas pri la strukturo kaj la bazaj ideoj de ĉiuj eŭropaj lingvoj kun la celo serĉi komunecon inter tiuj ĉi lingvoj por trovi aŭ fari lingvistike la plej taŭgan solvon el la naturaj lingvoj kaj planlingvoj.

Laŭ mia difino, la eŭrolingvistiko povas esti konsiderata kiel branĉo de la interlingvistiko aŭ limigita interlingvistiko. La unua el ili serĉas la solvon por Eŭropo, la alia por la tuta mondo. Ni ĝojas, ke aliaj ankaŭ havas la similan vidpunkton, eble la nomo de la nuna konferenco «Interlingvistiko kaj eŭrolingvistiko» jam elmontras la intiman rilaton inter tiuj ĉi du kampoj. La konferenco heredas kaj plu evoluas la sciencajn idearojn de profesoro Paul Ariste, kiu science aktivis samtempe en la kampoj de la fennougristikoj kaj interlingvistiko, t. e. malgrandaj lingvoj kiel la simbolo de lingva diverseco kaj interlingvistiko por internacia lingva komunikado. Se interlingvistika studo utilas al la diverseco de lingvoj en la mondo, tio ankaŭ validos por Eŭropo. La temo de la konferenco estas sig-

nifa ne nur por Estonio, sed ankaŭ por la tuta Eŭropo kaj tuta mondo.

RIMARKOJ

- ¹ Mi multe dankas al d-ro Véra Barandovská-Frank pro sendado de necesaj materialoj al mi.
- ² P. Sture Ureland. *Eurolinguistik und Europäistik als Fächer der Universitäten*. Linguistik online 8, 1/01.
- ³ Norbert Reiter. *Eurolinguistik: Der Blick nach vorn*. <http://www.euro-linguistik.de>.
- ⁴ Vidu: J. van der Auwera (ed.). *Adverbial Constructions in the Language of Europe*. Berlin: Mouton-de Gruyter, 1998; J. Feuillet (ed.). *Actance et valence dans les langues de l'Europe*. Berlin: Mouton-de Gruyter, 1997; G. Price (ed.). *Encyclopedia of the Language of Europe*. Oxford: Blackwell, 1998; A. Siewierska. *Consistent Order in the Languages of Europe*. Berlin: Mouton-de Gruyter, 1997; Thieroff/ Balleg. *Tense Systems of European Languages*. 2 vols. Tübingen: Niemeyer, 1994–1995.
- ⁵ Tiuj ĉi kaj sekvaj donitoj estas prenitaj el la materialo, sendita de d-ro V. Barandovská-Frank «Etnolingvistiko de Eŭropo». Ni ankaŭ kontrolis ilin per la verko: Georges Kersaudy. *Langues sans frontières: À la découverte des langues de l'Europe*. Paris: Éditions Autrement, 2001.
- ⁶ Rimarko de la redaktoro: kaŭze de la kontraŭdira statistiko la lingvoj en la supre menciita genealogia klasifikado estas prezentita sen kvantaj donitoj.
- ⁷ Fontoj: *dtv-Lexikon*. München: Brockhaus, 1992. H. Haarman. *Die Sprachenwelt Europas*. Frankfurt, Campus-Verlag, 1993. Mi citas la materialon de V. Barandovská-Frank. Ni uzas majusklojn, parolante pri anoj de la Eŭropa Unio.
- ⁸ La donitoj pri Cipro ni citas laŭ: Ethnologue (la 13a eldono).
- ⁹ Fontoj: F. Cermák. *Jazyk a jazykověda*. Praha: Pražská imaginace, 1997; V. Skalička. *Typologische Studien*. Braunschweig: Vieweg, 1979. Ni citas laŭ V. Barandovská-Frank.
- ¹⁰ <http://www.logos-verlag.de/cgi-bin/engtransid?page=Buchreihen/ureland.html&lng=deu&id=>
- ¹¹ http://www.uniud.it/cip/e_euroling_pushkin.htm. Ni mencias nur tri el 20 tezoj.
- ¹² http://europa.eu.int/abc/index_en.htm. Kompreneble, oni povas trovi la samajn tekstojn ankaŭ en aliaj lingvoj de la membraj ŝtatoj. La emfazo devenas de mi.
- ¹³ Kersaudy 2001, 11.
- ¹⁴ Robert Phillipson. *English-Only Europe? Challenging Language Policy*. London/New York: Routledge, 2003.

- ¹⁵ Sue Wright. *Community and Communication: The Role of Language in Nation State Building and European Integration*. Clevedon: Multilingual Matters, 2000. Mia recenzo en: *Language Problems & Language Planning*, 2003, 3, 295–299.
- ¹⁶ Commission of the European Communities. Brussels, 24.07.2003. COM (2003) 449 final. Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004–2006.
- ¹⁷ Helmar Frank. *Europa so — oder besser?* Paderborn: Akademia Libroservo, 1999.
- ¹⁸ Detlev Blanke. *Gleiche Rechte für alle Sprachen? Zur Sprachenpolitik der Europäischen Union*. Berichte des Forschungsinstituts der Internationalen Wissenschaftlichen Vereinigung Weltwirtschaft und Weltpolitik (IWVWW) e. V. Teil I: Berichte 12, 2002, Nr. 122, September, S. 33–39; Teil II: Berichte 12, 2002, Nr. 123, Oktober, S. 34–41; Teil III: Berichte 12, 2002, Nr. 124, November, S. 58–69.
- ¹⁹ Detlev Blanke. *Interlingvistiko kaj esperantologio: vojoj al la faka literaturo*. Rotterdam: UEA, 2003.
- ²⁰ Otto Jespersen. *Interlinguistik — eine neue Wissenschaft*. R. Haupenthal (Hrsg.). Plansprachen. Beiträge zur Interlinguistik. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976.

Helmar G. Frank

Universität Paderborn
hgf@uni-paderborn.de

LA SIBIUA PROGRAMO DE LA EŬROLINGVISTIKO (TEZOJ)

Kadre de la aktivecoj de AIS la vorto «eŭrolingvistiko» estis uzata la unuan fojon 1994 dum studadsesio en la *Universitato Lucian Blaga Sibiu-Hermann-stadt* por la aparte grava lingvistika branĉo de la sisteme iniciatata instrufako kaj scienco *eŭrologio* (aŭ *eŭropiko*). Ĉi ties temaro, programo kaj celaro maljam 1997 estas publikigata en la kvazaŭoficiala, kvinlingva revuo de AIS *GrKG/Humankybernetik*. Eŭrologio pritraktu interfake la komunajojn kaj apartaĵojn de la t. n. «eŭropiaj» ŝtatoj, kiuj geografie situas inter la mondregionoj nordamerika (NAFTA), nordorienteŭrazia (Unuiĝo de Sendependaj Ŝtatoj) kaj arabeca, kaj kiuj jam apartenas aŭ eble iam apartenos al la Eŭropa Unio. Ĉefcelo de tiu eŭropiko estas, per rimedoj sciencreviziaj kaj klerigaj kontribui al la difino kaj konsciiĝo de eŭropia identeco. Tio maleblas sen lingvo komune uzota kiel komunikilo kaj identigilo. Por egalrajtigi la eŭropiajn naciojn per «demokrata dulingveco» kaj por ebligi al ĉiuj la pensadplifundigon per «kognitiva dulingveco», la nemalhavebla „Eŭropia Lingvo (ELO) devas esti *neŭtrala*. Por esti racia, preciza kaj facile lernebla ĝi devas esti tiucele *interlingvistike planita*. La ekziston de tia solvo pravas la jam sufiĉe kaj sukcese elprovita *Internacia Lingvo (ILO) de Doktoro Esperanto*, de kiu ELO plej probable nur mal multe, se entute, devios.

Pro la planiteco de ILO ĝia gramatiko estas malkomplike difinita kvazaŭ per aksiomoj, kiuj krude respeguliĝas en la Zamenhofaj 16 reguloj. La gramatikoj de la diversaj (ne nur:) eŭropiaj lingvoj

diversmaniere devias de ili. Ne konsiderante la plurecon de alternativaj paradigmoj kaj la ekziston de esceptoj ĉiu eŭropia nacia lingvo do estas en unua alproksimiĝo modeligebla kontraste al ILo per modifoj de la ILo-aksiomoj. Dua kaj pli precizaj pluaj alproksimiĝoj al la historie evoluintaj eŭropiaj lingvoj eblas per serio de pli kaj pli evoluigita modeligado. Matematika analogio estas ekz. la Tajlora elvolvado de eĉ neraciaj funkcioj en serion de eĉ entjeraj funkcioj. La (2000 starigita) *Sibiua Programo* sugestas imiti tiun ekzemplon kreante la sciencon *eŭrolingvistiko*.

Dek konstatoj karakterizas la supozojn kaj celojn de la Sibiua Programo.

1. Lingvo *manifestiĝas* per *frazoj*, t.e. finiaj sinsekvoj de elementoj el finia, lingvo-specifa repertuaro de signifantoj nomitaj *leksemoj*, kiuj estas kaj parol-eblaj kaj skribeblaj, kaj en ambaŭ ĉi aperformoj samsignifaj.
2. Lingvo *estas* funkcio (lingvokodo), kiu alordigas al eblaj asertoj aŭ postuloj de sendanto kiel siajn funkcivalorojn frazojn, tiel, ke la aro de alordigeblaj frazoj ne enhavas ĉiujn eblajn sinsekvojn de leksemoj. La inversa funkcio alordigas *fakton* al ĉiu ebla frazo kiel ties signifon, t.e. aserton aŭ postulon de la sendinto.
3. Lingvo-kodo ne devas esti inversigeble unusenca funkcio, sed povas ekzisti samsignifaj (sinonimaj) kaj ambiguaŭ (homonimaj) frazoj.
4. Planlingvo estas lingvo-kodo difinita per (a) leksemaro (alordiganta al ĉiu leksemo sian signifon aŭ siajn signifojn) kaj (b) gramatika regularo (t.e. preskribaro por la alordigado de frazoj aŭ de sinonimaj frazoj al ebla fakto). Leksemaro kaj regularo kune estas konsidereblaj kiel la aksioma sistemo de certa planlingvo. La leksemaro konsistas el la signadaksiomoj, la gramatiko el la strukturaksiomoj. Kadre de planlingvo ĉiu lingvaĵo (t.e. ekestinta sinsekvo de leksemoj), kiu malkonformas al la aksiomoj, estas erara (do: ne frazo sed pseŭdofrazo).
5. La 16 Zamenhofaj reguloj de lia «*Kvinlingva Gramatiko*» de ILo estas skizo de sistemo de aksiomoj, kiujn eblas eksplicite detaligi kaj (kie Zamenhof ellasis senaverte preskribojn kvazaŭ memkompreneblajn por parolantoj de eŭropiaj lingvoj) kompletigi per «partaj aksiomoj».

6. Nacia lingvo (alivorte: *etna lingvo* aŭ *historie evoluinta lingvo* aŭ *kulturlingvo*) estas supozita lingvo-kodo, kiun ĝia portantaro (la nacio) senkonscie aplikas produktante la manifestiĝojn. La lingvisto *supozas* leksemajn signifojn kaj gramatikajn regulojn regantajn ĉiun ekzistantan, observatan lingvaĵon de nacia lingvo. Tiuj supozoj poste konstituas teorion, per kiu omi celas ekspliki la empirie observeblajn lingvaĵojn de nacia lingvo. Teoria aserto, kiu malkonformas al manifestiĝinta lingvaĵo, estas erara. Aldonaj manifestiĝoj tial povas necesigi pliperfektigon de la teorio pri nacia lingvo.

7. Lingvistika teorio ankoraŭ pliperfektebla, kiu tamen pretendas per sia leksemaro kaj gramatika regularo ekspliki nacian lingvon, estas plisimpliga modelo de ĉi tiu lingvo, preteratentanta esceptojn. Pliperfektigita teorio estas malpli simpliga lingvo-modelo, preteratentanta malpli da esceptoj. La progresado de la lingvistika teorio estas sinsekvo de lingvo-modeloj, kiuj alproksimiĝas al la eksplike priskribenda nacia lingvo tiusence, ke manifestiĝas malpli kaj malpli da esceptoj. Ĉiu lingvo-modelo de historie evoluinta lingvo estas esence diferenca de ĉi tiu, sed povas praktike ĝin anstataŭi des pli kontentige, ju pli progresinta estas la modeligado. (Analogio: Ĉiu finia komenco de Tajlora elvolvserio de neracia funkcio estas entjera, do de ĝi *esence* diferenca, sed *praktike* sufiĉe bona proksimumaĵo.)

8. Se oni uzas lingvo-modelon ne kiel plisimpligan priskribon de nacia lingvo sed kiel lingvan preskribon, tiam la lingvo-modelo fariĝas planlingvo. Lingvo-normigo estas la postulo, uzi anstataŭ la tiel normigata lingvo lingvo-modelon de ĝi.

9. La aksiomoj de funkcianta planlingvo, ekzemple de ILo, reprezentas la dimensiojn, en kiuj okazu la elvolvo de la modeligenda nacia lingvo per ties kompara priskribo. Se la ekzemplige konsiderata lingvaĵo ne (kontentige) konformas al aksiomo, kaj se ekzistas pli ol unu alternativo al ĉi tiu aksiomo, ne sufiĉas ĝin anstataŭi per ĝia negacio, sed indas ĝin anstataŭi per pluraj, pli fajne diferencigaj aksiomoj, por ebligi komparon ankaŭ kun aliaj elvolvendaj nacilingvoj.

10. Elvolvendaj en modelvicojn estas kontraste al la aksiomoj de ILo la eŭropiaj lingvoj cele ebligon de sufiĉa al kutimiĝo al ĉi tiuj lingvoj por mildigi la sentimenton de ilia fremdeco. Tia al kutimiĝo

eblas dum ne tro longa lerntempo (a) pro transfero el ILo, lingvo lerninda antaŭe pro sia propedeŭtika valoro kadre de la Lingvo-Orientiga Instruado aŭ kiel esperata komuna dua lingvo de Eŭropio kaj (b) pro kontentiĝo per la sufiĉe simplaj komencoj de la elvolvaĵoj.

Jukka Pietiläinen

Universitato de Tampere
jukka.pietilainen@uta.fi

LINGVOSCIOJ EN EŬROPA UNIO

Enkonduko

Eŭropa Unio (EU) regule enketas siajn civitanojn pri diversaj temoj (tiel nomataj Eŭrobarometroj) kaj ofte en la enketilo estis ankaŭ demando pri la gepatra lingvo aŭ pri la kono de fremdaj lingvoj. Aparta prilingva enketo estis farita en jaro 2000 por kolekti materialon por la Eŭropa jaro de lingvoj kiu okazis en 2001. EU faris enketojn ankaŭ en kandidatlandoj kaj tiel eblas kombini informojn pri la lingvoscioj en la plilarĝiginta EU jam antaŭ la apero de komunaj enketoj.

Estas kompreneble malfacile enketi pri la lingvoscio kaj ofte en tiaj enketoj parolantoj de minoritataj lingvoj forfalas, ofte simple pro neeblo komuniki kun la enketanto. Tamen komparo kun rezultoj de censoj kaj aliaj fontoj montras, ke la rezultoj estas tamen proksimume fidindaj. Ekzemple, laŭ la litova censo en 2001 la polan scipovis kiel fremda lingvo 9% (el tuta loĝantaro), la anglan 17% kaj la rusan 60% el litovianoj. Laŭ rezultoj de Eŭrobarometro la polan scipovis 19%, la anglan 20% kaj la rusan 83% (el pli ol 15-jara loĝantaro). Same en Malto la rezultoj de la censo kaj de Eŭrobarometro estis relative egalaj kaj en Hungario proksimume 10% scipovas la anglan kaj la germanan laŭ la censo kaj laŭ la enketo 13–14% indikas konon de tiuj lingvoj. Kompreneble ĉiam restas la difino pri la nivelo de lingvoscio: iuj povas opinii sian lingvoscion malsufiĉa por

raporti, dum aliaj povas indiki konon surbaze de tre elementa lingvoscio. Ĉe lingvaj minoritatoj problemon povas kaŭzi ĉu la minoritata lingvo estas konsiderata kiel gepatra kaj la nacia lingvo kiel fremda aŭ ĉu la minoritata lingvo estas entute akceptata en la enketo. Krome en la enketo en malnovaj membro-ŝtatoj eblis indiki nur konon de kvar fremdaj lingvoj, kiu eventuale limigas iom da lingvan gamon (tamen kvar lingvojn scipovis nur 2% el loĝantoj de malnovaj membro-ŝtatoj).

Lingvokonoj en EU

La kombino de prilingva enketo (Eurobarometer 54 LAN, 2000) kaj de enketo en kandidatlandoj (Applicant Countries Eurobarometer 2001) montras, ke 55% el loĝantoj de EU scipovas almenaŭ unu fremdan lingvon. En novaj membro-ŝtatoj la nombro estas eĉ iomete pli alta ol en malnovaj (62% kompare kun 53%). Minimume du fremdajn lingvojn scipovas 26% el loĝantoj de malnovaj membro-ŝtatoj kaj 25% en novaj membro-ŝtatoj.

La angla estas la plej populara fremda lingvo en EU. Ĝin scipovas kiel fremdan lingvon 41 % el loĝantoj de malnovaj membro-ŝtatoj kaj 21% de novaj. Entute 37% el loĝantoj de EU scipovas la anglan kiel fremdan lingvon kaj 13% parolas ĝin denaske. Ekster Britio kaj Irlando la angla estas parolata plej ofte en Malto, Danlando, Nederlando kaj Svedio kaj plej malofte en Slovakio kaj Hungario.

La francan scipovas kiel denaskan same 13% el loĝantoj de EU kaj kiel fremdan 17% el ili. La germanan scipovas kiel denaskan 20% el loĝantoj kaj kiel fremdan 12%. Entute tiujn tri lingvojn scipovas kiel denaskan aŭ kiel fremdan 73% el loĝantoj de EU.

La kombinoj de tri plej parolataj lingvoj produktas interesan tabelon: nur la angla el tiuj tri lingvoj scipovas proksimume unu kvinono el EU-anoj, la francan kaj la germanan proksimume po unu dekono, sed ĉiujn tri el tiuj lingvoj nur 8%. Neniun el tiuj lingvoj scipovas 27% el loĝantoj de la nuna EU.

Kono de la angla, franca kaj germana kiel gepatra kaj fremda lingvoj en 2000/2001:

nur angla	21%
nur franca	10%
nur germana	11%
franca kaj angla	10%
franca kaj germana	1%
germana kaj angla	12%
franca, germana kaj angla	8%
neniu el tri	27%

Post tri grandaj lingvoj sekvas mezegrandaj lingvoj: la itala (13% denaske + 3% kiel fremdan lingvon), hispana (9% + 6%), pola (9% + 1%), rusa (1% + 6%) kaj nederlanda (5% + 1%). El ili la hispanan kaj rusan multaj parolas kiel fremdan lingvon, sed la polan kaj nederlandan parolas preskaŭ nur la denaskaj parolantoj.

Malpli grandaj lingvoj estas parolataj de malpli ol 3% de loĝantoj de EU. Kutime plej granda parto el tiuj kiuj scipovas tiujn lingvojn parolas ilin denaske, aŭ konas ilin pro proksimeco de la gepatra lingvo (ekzemple la paro ĉeĥa-slovaka).

Parolantoj (denaske aŭ fremdlingve) % el loĝantoj de EU:

greka	3.0
ĉeĥa	2.8
portugala	2.8
sveda	2.8
hungara	2.4
slovaka	1.7
dana	1.6
finna	1.3
litova	0.7
slovena	0.5
irlanda	0.5
latvia	0.4
estona	0.3
luksemburga	0.2
malta	0.1

El neoficialaj lingvoj la plej parolataj estas la kataluna. Krome el ekstereŭropaj lingvoj la parolataj estas la araba kaj la turka, kiujn parolas ĉ. 1% el loĝantoj de EU. Tamen ĝuste tiuj ofte forfalas el enketoj kaj pro tio ilia kvanto estas evidente pli granda ol laŭ la enketo.

La pligrandigo portis al EU vastan gamon da lingvoj kaj ankaŭ multe pli vastaj fremdlingvaj konoj. En orienta Eŭropo estas ofta fenomeno, ke la civitanoj de najbaraj landoj scipovas najbarajn ling-

vojn, tiel ekzemple 23% el loĝantoj de Litovio scipovas la polan (kiel denaskan aŭ kiel fremdan lingvon), 45% de loĝantoj de Slovakio komprenas la ĉeĥan kaj 20% la hungaran, 10% el loĝantoj de Estonio scipovas la finnan. Tiuj konoj disvastigas en loĝantaro laŭ geografia kriterio anstataŭ eduka aŭ socia kriterioj. En landlimaj aŭ minoritataj regionoj ofte ankaŭ la ĉefa gento scipovas la lingvon de la najbara lando, laŭ la rekomendoj de EU (aplikata en novaj membro-ŝtatoj pli ofte ol en la malnovaj).

La kono de la angla kiel la sola fremda lingvo estas fenomeno en kelkaj landoj kaj en multaj landoj la esprimo «paroli fremdan lingvon» preskaŭ aŭtomate signifas «paroli la anglan». Tamen en pluraj novaj membroŝtatoj plimulto el tiuj kiuj scipovas fremdan lingvon, ne scipovas la anglan. Tiel estas en Hungario, Baltiaj landoj, Ĉeĥio kaj Slovakio.

lando	nur la angla	angla kaj aliaj lingvoj	nur aliaj fremdaj lingvoj	ne konas fremdajn lingvojn
Kipro	51 %	10 %	3 %	36 %
Malto	38 %	44 %	3 %	14 %
Danlando	37 %	42 %	10 %	12 %
Svedio	32 %	49 %	4 %	14 %
Grekio	29 %	16 %	8 %	48 %
Germanio	28 %	24 %	6 %	41 %
Aŭstrio	27 %	18 %	6 %	49 %
Hispanio	20 %	16 %	11 %	53 %
Italio	18 %	21 %	14 %	47 %
Francio	17 %	25 %	7 %	51 %
Finnlando	12 %	50 %	7 %	31 %
Nederlando	11 %	70 %	8 %	12 %
Slovenio	9 %	43 %	41 %	7 %
Portugalio	9 %	26 %	8 %	56 %
Hungario	8 %	6 %	16 %	69 %
Ĉeĥio	7 %	17 %	52 %	24 %
Belgio	5 %	37 %	21 %	37 %
Estonio	4 %	27 %	47 %	22 %
Luksemburgio	1 %	67 %	32 %	1 %
Latvio	1 %	22 %	67 %	10 %
Litovio	1 %	19 %	72 %	8 %
Slovakio	1 %	12 %	69 %	18 %

La angla regas en lingvoscioj de ĉiuj malnovaj membroŝtatoj kaj en Kipro, Malto kaj Slovenio. En aliaj novaj membroŝtatoj la kono de angla karakterizas nur malplimulton el tiuj kiuj scipovas fremdan lingvon. En landoj kun du naciaj lingvoj (Finnlando, Belgio) la kvanto da tiuj kiuj scipovas nur la anglan estas malpli alta ol en iliaj unulingvaj najbaroj (Svedio, Nederlando).

La evoluo de la lingvoscio

En 1976 la sesa eŭrobarometro enhavis demandon pri la lingvoj la unuan fojon. Tiam la tri grandaj lingvoj de naŭ membroŝtatoj estis preskaŭ egale parolataj en tiutempa unio. La demando ne distingis inter gepatra kaj fremdaj lingvoj, sed eblas taksu proksimume la kvantoj de gepatraj parolantoj kaj kompari ĝin kun tiuj, kiuj parolis la lingvon kiel fremdan. La angla estis la plej parolata fremda lingvo, sed ĝi ne aparte multe superis la francan.

	gepatra	fremda	entute
angla	22 %	21 %	42 %
franca	21 %	14 %	35 %
germana	24 %	11 %	35 %
itala	21 %	3 %	25 %
nederlanda	7 %	2 %	9 %
hispana	2 %	3 %	5 %
dana	2 %	—	2 %
aliaj	1 %	2 %	3 %

La du plej parolataj (fremdaj) lingvoj en unuopaj membroŝtatoj estis angla kaj franca en Germanio, angla kaj hispana en Francio, angla kaj germana en Danlando, franca kaj germana en Britio kaj Irlando, franca kaj angla en Belgio kaj Italio, franca kaj germana en Luksemburgio, kaj germana kaj angla en Nederlando.

En Britio kaj Irlando pli ol 70% indikis, ke ili scipovas nur unu lingvon, sed en Germanio la nombro de tiuj estis 66% kaj en Francio kaj Italio 58%. Nur en malgrandaj membroŝtatoj plimulto el loĝantoj scipovis kelkajn lingvojn: en Nederlando 71% estis minimume dulingvaj, en Danlando 70%, en Belgio 54%, sed en Luksemburgio 91% scipovis pli ol unu lingvon (la luksemburga evidente ne es-

tis akceptita inter lingvoj, ĉar en Luksemburgio nur 3% scipovis aliajn lingvojn).

La evoluo de lingvokono surbaze de tri lingvoj en naŭ membroŝtatoj de 1976 videblas en apuda tabelo.

En 1976 la sistemo estis relative ekvilibra kun grandaj unulingvaj grupoj. Tamen reciproka kono de la franca kaj la germana estis relative malofta fenomeno kaj ĝi inkluzivis preskaŭ nur tiujn, kiuj parolis unu el tiuj lingvoj denaske. Jam fine de 1970-aj jaroj komen-cigis evoluo kiu plifortigis la pozicion de la angla kompare kun la du aliaj lingvoj. Tiu okazis unuavice pro la malpli granda emo de anglalingvanoj lerni la aliajn lingvojn kaj pro la elektoj de parolantoj de la aliaj lingvoj (nederlanda, dana, itala) lerni unuavice la anglan kaj nur poste la francan aŭ la germanan. En 1990-aj jaroj la nombro de tiuj, kiuj scipovis ĉiujn el tiuj lingvoj kreskis, sed restis relative malgranda.

La kono de tri grandaj lingvoj en 9 membroŝtatoj:

lingvokombino	1976	1990	1995	2000
nur franca	19%	18%	17%	16%
nur germana	20%	15%	13%	10%
nur angla	20%	23%	22%	22%
franca kaj angla	8%	9%	13%	15%
franca kaj germana	2%	2%	1%	1%
germana kaj angla	8%	11%	13%	13%
franca, germana kaj angla	5%	5%	8%	10%
neniu el tri	17%	18%	13%	12%

La akcepto de novaj membroŝtatoj en 1980-aj kaj 1990-aj jaroj plifortigis la pozicion de la angla eĉ pli, ĉar ĝi estis la plej parolata fremda lingvo en ĉiuj el ili. Nur en Portugalio la franca konkurencas kun ĝi relative egale.

En 2004 post la pligrandiĝo la situacio estas jam tute alia: la tri ĉefaj lingvoj de EU restas daŭre la samaj, sed la pozicio de la angla fariĝis multe pli grava kompare kun la franca kaj la germana. Al la grupo de mezegrandaj lingvoj aldoniĝis la pola kaj la rusa, la unua pro la granda kvanto da gepatraj parolantoj kaj la dua pro la fremdlingvaj konoj en novaj membroŝtatoj.

Lingvo de malegaleco?

La anglan scipovas plej ofte junuloj kaj elituloj, dum la scipovo de aliaj lingvoj estas ofte pli egale distribuita inter la popolo. La anglan scipovas junuloj multe pli ol maljunuloj, eĉ tiel ke inter la junularo la kono de la angla forpuŝas konon de aliaj fremdaj lingvoj (en la plej juna grupo la aliaj lingvoj konservis sian pozicion pli bone).

El sub 25-jaruloj pli ol 60% konas la anglan kiel fremdan (13% konas ĝin denaske), dum el pli ol 55-jaruloj nur sesono scipovas ĝin (krome 13% kiel denaskan).

	nur angla	angla kaj aliaj fremdaj lingvoj	nur aliaj fremdaj lingvoj	ne konas fremdajn lingvojn
15-24	27%	36%	14%	22%
25-39	24%	25%	16%	35%
40-54	14%	21%	19%	46%
55+	6%	10%	18%	66%

Iom danĝera tendenco estas, ke la angla forpuŝas konon de aliaj lingvoj. Kiam «la angla sufiĉas» ne plu necesas lerni aliajn lingvojn kaj pro tio la intereso de anglalingvanoj lerni aliajn lingvojn povas malkreski. La kono de aliaj lingvoj estas en Britio malpli alta ol en aliaj Eŭropaj ŝtatoj (krom en Hungario), sed tamen la nombro de tiuj, kiuj opinias konon de fremdaj lingvoj utila aŭ tre utila ne estas en Britio malpli alta (fakte ĝi estas la plej malalta en Germanio kaj Aŭstrio). Krome la nombro de tiuj, kiuj ne konas fremdajn lingvojn sed opinias, ke estas tre utile koni ilin, estas en Britio sufiĉe alta (29% el tiuj, kiuj ne scipovas lingvojn), pli alta ol ekzemple en Francio, Germanio aŭ Nederlando. Same estas ĉe tiuj britoj kiuj konas lingvojn 63% el ili opinias tre utile scipovi lingvojn.

Tamen en la plej juna grupo la nombro de tiuj, kiuj konas nur la anglan kreskas, sed same kreskas la nombro de tiuj, kiuj ĝenerale scipovas lingvojn. En la plej juna grupo eventuale funkcias fenomeno, ke kiam la kono de la angla fariĝas tre ofta, ĝi ne plu sufiĉas por distingi en la labora merkato kaj necesas scipovi ankaŭ aliajn lingvojn.

El tiuj, kiuj ne parolas fremdajn lingvojn, 20% parolas denaske la anglan, 18% la germanan, 16% la francan, 14% la italan, 11% la

hispanan, 8% la polan, 4% la hungaran kaj 9% aliajn lingvojn. La ordo de grandaj lingvoj estas preskaŭ la sama ol ilia ordo inter parolantoj de denaskaj lingvoj, nur la angla situas iom pli alte.

Al iom provoka demando, ĉu ĉiuj eŭropanoj devus koni la anglan, pli ol du trionoj (69%) el loĝantoj de malnovaj membroŝtatoj respondis jese. Plej populara tiu argumento estis en Nederlando, Luksemburgio kaj Svedio, kie 78–82% samopiniis.

El tiuj kiuj scipovis la anglan denaske 70% opiniis la konon de la angla necesa por ĉiu eŭropano, dum el tiuj, kiuj scipovis la anglan kiel fremdan lingvon 81% opiniis tiel. Do, la denaskaj anglalingvanoj ne subtenas la ideon tiom forte kiel tiuj kiuj jam penis lerni ĝin. Tamen eĉ el tiuj, kiuj ne scipovis la anglan 58% opiniis, ke necesus scipovi ĝin.

En Finnlando la deviga angla estas la plej malpopulara, kvankam la kono de la angla estas relative vasta. Nur 58% subtenis, dum 39% kontraŭstaris. Tamen en ĉiuj malnovaj membroŝtatoj la plimulto opinias, ke por ĉiu eŭropano necesas koni unu lingvon (la anglan).

Alia argumento, ke pro la plilarĝiĝo de EU ni ĉiuj devas komenci paroli komunan lingvon, ne ricevas subtenon de plimulto (38% por, 47% kontraŭ) kontraŭdiras subtenon de la argumento ke ĉiuj devus koni la anglan, sed tiel ofte okazas en enketoj. Krome plimulto en malnovaj membroŝtatoj opinias ke ni devas protekti niajn proprajn lingvojn pli (63% por, 23% kontraŭ).

Utilaj kaj malutilaj lingvoj

La prilingva enketo en malnovaj membro-ŝtatoj enhavis ankaŭ demandon pri la utilo de lingvoscioj. Nature tiuj, kiuj scipovis lingvojn opiniis utile scipovi ilin. Tamen granda parto el tiuj, kiuj ne parolis fremdajn lingvojn opiniis utila scipovi ilin. Tiel estis aparte ofte en malgrandaj landoj, dum en Germanio, Francio, Italio, Hispanio kaj anglalingvaj landoj plimulto el tiuj, kiuj ne scipovis lingvojn ne opiniis lingvoscion tre utila.

La lingvojn uzis nur parto el tiuj kiuj ilin scipovis. La anglan uzis ĉiutage nur 18% el tiuj kiuj ĝin scipovis kaj minimume unu ho-

ron ĉiusemajne 38% el ili. Nur fojfoje la anglan uzas 46% el tiuj kiuj ĝin scipovas.

Kutime 15–30% el tiuj, kiuj scipovis unuopajn fremdajn lingvojn ne uzis ilin eĉ fojfoje. Plej ofta «neŭzata» lingvo estis la irlanda, kiun ne uzis 40% el tiuj, kiuj ĝin scipovis, dum la anglan utiligis 84% el tiuj, kiuj ĝin scipovis. Inter malpligrandaj lingvoj la plej ofte uzata estis la nederlanda, kiun (plejparte en Belgio) uzis ĉiutage 35% el tiuj, kiuj ĝin scipovas (la plej alta nombro el ĉiuj lingvoj).

La lingvoj estas uzataj plejofte dum ferioj eksterlande aŭ diversmaniere en laboro. En laboro la anglan uzas 33% el tiuj kiuj ĝin scipovas kiel la unuan aŭ duan fremdan lingvon, dum la francan uzas en laboro 22% kaj la germanan 27% el tiuj, kiuj ilin scipovas. Necesas atentigi ke nur 51% el enketitoj laboras.

Laŭ la alia demando la plej utilaj lingvoj estas la angla kaj la germana. En malnovaj membroŝtatoj kutime inter 80% kaj 97% opinias la anglan unu el du plej utilaj lingvoj en landoj kie ĝi ne estis la ĉefa gepatra lingvo. En Luksemburgio la anglan opinias utila nur 67%. En Britio kaj Irlando la plej utila lingvo estas la franca. En la dua loko estis la franca en Portugalio, Hispanio, Italio, Belgio, Aŭstrio, Germanio kaj Luksemburgio kaj la germana en Irlando, Britio, Francio, Nederlando, Svedio, Finnlando kaj Grekio.

La tria plej utila lingvo estis laŭ la opinio de demanditoj la germana en Luksemburgio, Portugalio, Hispanio kaj Italio, la franca en Grekio kaj Svedio, la hispana en Francio, Germanio, Danlando, Nederlando, Belgio, Britio kaj Irlando, la sveda en Finnlando kaj la itala en Aŭstrio.

La pozicio de la hispana kompare kun la franca estas eble iom surpriza, sed temas pri malgrandaj diferencoj. La germana superas la francan en norda Eŭropo kaj Grekio, la hispana superas la germanan en Francio, kaj la hispana superas la francan en Nederlando kaj Danlando.

En novaj membroŝtatoj la allogo de la angla estas eĉ pli alta ol la kvanto de parolantoj de la angla. Inter 80% kaj 95% opinias la anglan unu el du plej utilaj lingvoj en ĉiuj novaj membroŝtatoj. La dua utila lingvo estas la germana en Ĉeĥio, Hungario, Latvio, Litovio, Pollando, Slovakio kaj Slovenio, la rusa en Estonio, la franca en Kipro kaj la itala en Malto. La trian lokon okupas la franca en Ĉe-

ĥio, Hungario, Malto, Slovakio kaj Slovenio, la germana en Kipro kaj Estonio kaj la rusa en Latvio, Litovio kaj Pollando.

La opinio pri la utileco de la franca estas en novaj membroŝtatoj averaĝe malpli granda ol en malnovaj membroŝtatoj, dum la pozicio de la germana estas pli alta.

Du plej utilaj lingvoj en 2000/2001 (inter krampoj % el tiuj, kiuj ne parolas la lingvon kiel gepatran):

	entute en EŬ	malnovaj M-Ŝ	novaj M-Ŝ
angla	78% (90%)	75% (89%)	93%
franca	35% (40%)	40% (47%)	8%
germana	31% (39%)	23% (30%)	74%
hispana	16%	18%	3%
itala	3%	3%	1%
rusa	3%	2%*	9%

* Surbaze de Eŭrobarometro 44 en jaro 1995. En 2000 la rusa ne estis inter alternativoj.

Ĝenerale la opinio pri la utilo de la lingvo kongruas kun la nombro de parolantoj de tiu lingvo. Krome la apartajn lingvojn opinias utilaj personoj kiuj scipovas tiujn lingvojn kaj la kono de la lingvo en iu membroŝtato influas ankaŭ al ĝia perceptata utilo. Tiel, ekzemple, la francan oni ne opinias utila en landoj kie ĝi ne estas multe parolata kiel fremda lingvo.

En pilargiĝinta EU la pozicio de la angla kiel «utila lingvo» estas senprecedence alta kaj la germana kaj franca estas egale en la dua pozicio, tiel ke la francan oni opinias utila en suda kaj okcidenta Eŭropo kaj la germanan en norda kaj orienta parto. La kredo pri la utila lingvo estas evidente forta faktoro en decido pri lernota lingvo, ankaŭ tial la pozicio de la angla restas forta. Tamen tiaj kredoj ŝanĝiĝas multe pli rapide ol la aktualaj lingvoscioj.

Konklude

La lingvosituacio en Eŭropo estas daŭre ŝanĝiĝanta kaj ĝi evoluas al plioftiĝo de lingvoscio ĝenerale, sed ankaŭ al plioftiĝo de la kono de la angla aparte. La nuna pozicio de la angla estas forta kaj aparte ĝia populareco inter junularo kaj laŭ opinioj kiel utila lingvo fortigas ĝin estontece. Tamen granda parto el loĝantoj de la Eŭropa

Unio ne scipovas la anglan kaj ĝi tendencas fariĝi la lingvo de la elito. Estas ankaŭ verŝajne, ke la pligrandiganta kono de la angla forpuŝas konon de aliaj lingvoj, kiel jam okazis en kelkaj ŝtatoj. La franca kaj la germana povas konservi sian pozicion kiel gravaj lingvoj, sed tamen malpli gravaj ol la angla. El aliaj lingvoj la itala, hispana, nederlanda kaj pola konservas sian gravan pozicion plejparte pro nombro da denaskaj parolantoj, sed ili estas malpli ofte parolataj kiel fremdaj lingvoj kaj aparte malofte opiniataj kiel utilaj lingvoj. Ĝenerale ŝajnas esti tiel, ke la opinio pri la graveco de la lingvo fortigas ĝian pozicion, kaj sekve la kreskanta scipovo de la lingvo fortigas la opinion pri la graveco de la lingvo.

Tamen la forta opinio por la proktekto de lingvoj donas esperon pri la subteno al argumentoj por pli egalaj lingvorilatoj.

Fontoj

Eŭrobarometroj 6, 34, 44, 54 LAN kaj eŭrobarometro en kandidatlandoj en 2001. La materialon de Eŭrobarometroj afable donis por tiu ĉi esploro la Finnlanda Datuma Arkivo de Sociaj Sciencoj (Finnish Social Science Data Archive).

Věra Barandovská-Frank

Universität Paderborn

vera.barandovska@zitmail.uni-paderborn.de

KION LA EŬROPANOJ SCIU PRI EŬROPAJ LINGVOJ? (DISKUTKONTRIBUAĴO)

Enkadre de prelegserio pri eŭrologio en la universitato de Paderborn (Germanio) mi havis je dispono kvin instruhorojn (po 90 minutoj) por instrui studentojn de geografio pri eŭropaj lingvoj. Tiuj estontaj geografio-instruistoj aŭ turismaj gvidantoj havis nur minimumajn sciojn pri la lingvoj de eŭropaj landoj el lingvistika vidpunkto. Ili ĝenerale sciis, kiujn lingvojn oni parolas en unuopaj ŝtatoj (sed ekz. kelkaj neniam aŭdis, ke en Norvegio ekzistas du skriblingvoj aŭ ke la ĉeĥa kaj la slovaka estas apartaj lingvoj), kaj ke en Eŭropo ekzistas (almenaŭ) lingvoj ĝermanaj, Romanaj kaj slavaj, sed ne konis detalojn (ekz. pri la ekzisto de la makedona lingvo). Ankaŭ iliaj statistiko-přitaksoj pri la nombro de lingvoj kaj ties parolantaro tre variis. Mi konkludis el tio, ke la studadplanoj por gimnazioj kaj mezaj lernejoj en Germanio simple ne enhavas sufiĉe da informoj pri eŭropaj lingvoj kaj pri lingvistiko ĝenerale. En la universitatoj jes ja ekzistas enkondukaj kursoj por lingvistoj, sed la studentoj de aliaj fakoj ne sentas bezonon viziti ilin. Laŭ mia opinio, la eŭropanoj kun kleriĝo je maturecekzamena nivelo devus havi bazajn konojn pri certaj lingvistikaj faktoj. Al miaj studentoj mi prezentis jenajn temojn:

- I. Historia ekesto de la eŭropaj lingva kaj kultura arealo, hindeŭropa pralingvo, nostratika teorio, la greka kaj la latina kiel eŭropaj ĉeflingvoj, romia imperio kaj ties lingvopolitiko, etna disdivido en mezepoko, etnaj zonoj de Eŭropo, eŭropa lingvoheredaĵo.

- II. Lingvostatistikoj, genealogia kaj area klasifikadoj de eŭropaj lingvoj.
- III. Morfema tipologio de eŭropaj lingvoj, specimenoj de tekstoj kaj parolo.
- IV. Ekzistoformoj de la lingvo (dialekto, parollingvo, skriblingvo, normlingvo), lingvonormigo, vortaroj kaj ŝlosiltekstoj.
- V. Rilatoj inter lingvo, nacio kaj ŝtato, oficialaj lingvoj, lingvominoritatoj, plurlingveco, lingvoidenteco, eblaj solvoj de lingvopolitikaj problemoj

Post la prezento mi anonime kaj skribe pridemandis la studentojn, kiu instruado estas laŭ iliaj opinioj scienda, kiu estas superflua kaj kio estus aldonenda. Jen do la faktoj kaj ilia pritakso.

Historia ekesto de la eŭropa lingva kaj kultura arealo

Laŭ arĥeologiaj pruvoj, niaj antaŭuloj de la tipo «homo sapiens» vivis en Eŭropo antaŭ ĉ. 350 000 jaroj; la organizitaj, homogenaj homgrupoj de la tipo «Cro-Magnon» antaŭ ĉ. 34 000 jaroj. Iliaj vivkondiĉoj ne estis stabilaj (antaŭ 10 000 ĝis 5 000 jaroj daŭris la lasta glaciepoko), tamen grupo nomata proto-hindeŭropanoj stabiligis antaŭ ĉ. 8 000 jaroj sur la teritorio inter hodiaŭaj Irako kaj Irano, de tie ili en pluraj ondoj migris parte en sudan Azion (indo-irana branĉo), parte en Eŭropon. Ilia lingvo pli kaj pli diferenciĝis: inter 2 000–1 000 a. K. estas pruvita la ekzisto de lingvoj grekaj kaj anatolaj. Krome ekestis etnoj kaj lingvoj keltaj, ĝermanaj, italaj, baltaj, slavaj kaj albana. Tiuj lingvoj kaj popoloj havis multajn komunajn trajtojn, kiel montriĝas el vortprovizo karakterizanta ilian vivstilon en patriarĥato, bredadon de bestoj, agrikulturon ktp. La Eŭskoj kaj la Laponoj (Sameoj) verŝajne estis en Eŭropo jam pli frue, ekde ĉ. 4 000 a. K.

Rekonstruo de la hindeŭropa pralingvo

Jam la saĝaj viroj en antikva Grekio kaj Romo opiniis surbaze de similaj esprimoj iliajn lingvoj parencaj, sed ili ne ankoraŭ venis al la imago de iu komuna pralingvo. Platono en ofte citata dialogo «Kratylos» pripensis la formon de grekaj kaj frigaj vortoj, eksplikante tion ne per parenceco, sed per elpruntaĵoj, kiuj penetris en la grekan el barbaraj lingvoj. Sokrato klarigas en la dialogo al Hermogenes, ke ekz. la esprimo «pyr» estas barbara, netaŭga por la

greka parolo, kaj ke la Frigoj havas por fajro similan, preskaŭ identan esprimon, same por akvo (hydor – bedy), hundo (kyon – kan). Kleraj Romanoj, kiuj lernis la grekan kaj renkontis vortojn identajn en ambaŭ lingvoj (ego, ago, fero, duos, tres...) poste opiniis, ke la latina ekestis surbaze de la greka. Varro en sia nekonserviĝinta verko «Pri origino de la latina» onidire deduktas la latinan el la aiola dialekto kun kunmiksaĵo de la etruska kaj la gaŭla.

Josephus Justus Scaliger en sia verko «Pri kaŭzoj de la Latina» en la jaro 1540 komparis latinajn kaj grekajn esprimojn, el kiuj li tradicianforme eliris, sed atentigis jam pri regulaj ŝanĝoj de konsonantoj kaj vokaloj, ekestintaj dum ilia evoluo. La materialo uzita al tia komparado jam povus servi kiel elirpunkto de la latina kaj de la greka al ilia komuna antaŭulo. Aŭstra misiisto Paulinus a Sancto Bartholomaeo, kiu loĝis en Hindio en la jaroj 1774–1790, konatiĝis tie kun la sanskrita kaj krom ĝia gramatiko skribis ankaŭ eseon «Pri antikveco kaj proksimeco de la lingvoj avesta, sanskrita kaj germana» (eldonita en Padova en 1799) kaj «Pri originoj de la latina kaj ĝia konekto kun orientaj lingvoj» (eldoniĝis en Romo en 1802). Laŭ komunaj trajtoj de la greka, la germana, la latina kaj la sanskrita li juĝis, ke ili devenas de la ununura lingva familio.

Angla orientalistoj William Jones, ekde la jaro 1783 juĝisto en Bengalio, fondis en Kalkato «Royal Asiatic Society» kaj revuon «Asiatic Recherches». En unu el siaj artikoloj li skribis, ke la sanskrita, la greka kaj la latina lingvoj naskiĝis el la sama fonto, kiu verŝajne ne plu estas alirebla. En la jaro 1808 publikigis Friedrich Schlegel verkon «Pri la lingvo kaj saĝo de Hindoj, kontribuo al fondiĝo de scienco pri antikveco, krom la metrika traduko de hindaj poemoj», en kiu li atentigis al parenteco de la sanskrita kaj hindeŭropaj lingvoj.

Komence de la 19-a jc. ekestis la kompara lingvistiko; la pli aĝa frato de Schlegel, August Wilhelm, inventis la strukturan lingvotipologion, opinante la fleksian tipon (al kiu apartenas la sanskrita, la greka kaj la latina) la plej perfekta. Sisteme komencis uzi lian metodon Rasmus Rask. En lia verko oni trovas grupojn de konformaj esprimoj el diversaj hindeŭropaj lingvoj. La pli arkaikajn esprimojn, precipe grekajn kaj latinajn, reprezentas ilia elirformo, konforma al la ĝis tiam nerekonstruita pralingvo. La kompara gramatiko de Franz Bopp estis eldonita en la jaroj 1833–1852 kaj

alportis la superrigardon de fleksio en fonetike parencaj lingvoj. La plej fama persono en kompara lingvistiko estis August Schleicher. Lia «Kompendio de kompara gramatiko de indogermanaj lingvoj» (Weimar 1861–1862) estas ege konata kaj la rekonstruitan fabelon «Owis ek'woi kwe» oni trovas en multaj lernolibroj, kvankam tiu rekonstruo de kompleta teksto ne estas tro serioza. Tamen, lia teksto baziĝas sur fakte konstatitaj fonetikaj rilatoj.

Nostratika teorio

La nostratika teorio, lanĉita en sepdekaj jaroj de V. M. Illiĉ-Svityĉ (apogis ĝin Aharon Dolgopolskij, I. E. Rasmussen, Björn Collinder, Arnost Lamprecht k. a.), klopodas montri genetikan parencon de lingvoj, kies diferencigo komencis antaŭ proksimume dek mil jaroj. Laŭ ĝi havas komunan originon ne nur ĉiuj eŭropaj, sed ankaŭ ekstereŭropaj lingvoj. La metodo estas komparo de fonologiaj korespondaĵoj, per kiu eblas rekonstrui ion similan al fonologia sistemo, nome sistemon de fonologiaj transpozicioj. Ekzemple triopoj da fonemoj *p-b-bh* kaj *t-d-dh* troviĝas en similaj pozicioj en lingvoj hindeŭropaj, uralaj, altajaj, dravidaj, kartvelaj kaj semidaj. Por la rekonstruo de la tuta sistemo oni supozas ekziston de t. n. glitaj fonemoj, kiuj poste en iuj lingvoj glitis al vokaloj, en aliaj al konsonantoj.

Simile oni klopodas kompare rekonstrui la vortprovizon. La plej stabila kerno de la lingvo estas pronomoj, kies praformoj en la unuopaj lingvofamilioj jenas: la unua singularo, «*mi*» en altajaj lingvoj *mi-n*, uralaj *mi*, hindeŭropaj *me*, kartvelaj *me-n*, el kio rezultas nostratika *mi*. La unua pluralo «*ni*» en hindeŭropaj estas *ne*, dravidaj *nam*, kartvelaj *naj*, semidaj *nahnu*, nostratika rekonstruo *n*>. Tria singularo, «*ŝi*» en altajaj estas *sä*, uralaj *šä*, hindeŭropaj *sä*, katvelaj *s-*, semidaj *š-*, nostratike rezultas *šä*. Simile «*kiu*»: altaje *k'a*, urale *ko*, hindeŭrope *kwo*, semide *kw*, nostratike *ko*. Ankaŭ bazaj gramatikaĵoj, kiel malrekta kaza finaĵo *-n*, lokativo *da/na*, direktiga partiklo *ku*, kaj aliaj fleksiaj sufiksoj troviĝas en ĉiuj menciitaj lingvofamilioj. Similas ankaŭ vortkreaĵoj sufiksoj, negacio *mä/ne*, verbaj radikoj esprimantaj bazajn aktivecojn kiel *itä* = manĝi, *l-ga* = meti, substantivoj rilatanaj al korpopartoj *kap* = kapo, *kerd* = koro, *p'ad* = piedo, familion, ekz. *men* = viro, *b-r* = infano, *nimi* = nomo, naturon, ekz. *wete* = akvo, *märä* = maro, *kar-* = ŝtono, *berg* = alta-

ĵo, bordo, bestojn, kiel *kujna* = hundo, *kal-* = fiŝo, ecojn *wola* = granda, *kur-* = mallonga, *manga* = forta kaj ĉirkaŭ cento da aliaj.

Apogantoj de la nostratika teorio volas pruvi, ke dum dekmilo da jaroj tamen konserviĝis ĉirkaŭ cent pravortaj radikoj en ĉiuj intertempe evoluiĝintaj lingvofamilioj.

La greka kaj la latina kiel eŭropaj ĉeflingvoj

La greka lingvo

Oni povas sekvi ĝian evoluon dum trimil jaroj. Neniu alia lingvo havis pere de literaturo kaj vortmaterialo tioman influon al pli postaj hindeŭropaj lingvoj en Eŭropo mem. La greka nacio formiĝadis dum jarcentoj per kunkreskado de diversaj hindeŭropaj etnoj, kiuj penetris al balkana duoninsulo dum la 2a jarmilo a. K. el siaj nordaj sidejoj. Ili kunfandiĝis kun pli malnova loĝantaro, Pelasgoj, pri kiuj la antikvaj Grekoj parolis kun estimo. La unuaj hindeŭropaj enmigrintoj estis Aĥajoj, la lastaj (ĉ. 1100 a. K.) Doroj. Unuopaj gentoj ekloĝadis ankaŭ sur egejaj insuloj kaj okcidentazia bordo, poste ili koloniigis Sicilion, sudan Italion, kaj fine marbordon de Mediteraneo kaj Nigra Maro.

La greka apartiĝis desde la hindeŭropa pralingvo pli integre ol aliaj lingvoj. Tamen oni komence renkontas la grekan kiel grandan spektron de diversaj dialektoj. Preskaŭ ĉiu urbo-ŝtato (polis) havis sian propran varianton enkadre de certa lingvogrupo. Ne temis tiam pri la rilato konata el la nunaj lingvoj, nome ke la dialektoj ekzistas paralele kun la unuiganta skriba lingvo. Grekaj dialektoj estis multe pli memstaraj kaj la plej gravaj el ili havis sian propran literaturan verkadon. Kiel ĉefaj grupoj estas menciataj la iona, la attika, la aiola, la boiota, la thessala, la dora kaj la arkadokipra.

La attika iĝis grava kiel lingvo de dramo, retoriko kaj filozofio, kaj kune kun la influo de Ateno, grava centro ekonomia, politika kaj kultura, la konoj de la attika iĝis bezonataj ĉe ĉiuj grekaj etnoj. Surbaze de ĝi ekestis la komuna greka lingvo «koine», kiu ne iĝis unueciga lingvo ĝenerala kaj parola, sed literatura, skriba.

La grekaj etnoj neniam eniris politikan situacion, en kiu ili estus devigataj formi komunan ŝtaton. Nur la persa danĝero parte unuigis ilin kaj kreis kondiĉojn por la ekesto de unueca ŝtato dum Aleksandro la Makedona. Lia ega imperio pro sia malkompakteco ne konserviĝis kiel tuto, sed la kultura kaj lingva konsekvencoj de tia unu-

igo estis grandaj. «Koine» disvastiĝis kiel funkcianta rimedo de internaciaj rilatoj tra la tuta teritorio, en la orienta parto ĝi estis uzata paralele kun la Aramea kaj post la morto de Aleksandro (323 a. K.) ĝi helpis fondi helenisman kulturon. En «koine» estas formulita ankaŭ la dua parto de biblio, Nova Testamento.

Klasicisma movado de atticismo en la epoko de Aŭgusto helpis la naturan konservigon kaj evoluon de la literatura «koine». En la Bizanca Imperio ĝi plu vivis kiel literatura kaj ofica lingvo, unuflanke kiel esprimilo de kulturo, aliflanke kiel diplomata lingvo, uzata de bizanca korto por internaciaj kontaktoj. Oni multe flegis la antikvan grekan en la 11a ĝis la 15a jc. dum la regno de dinastioj Komnena kaj Paleologa, kaj ĉ. la jaro 1100 ĝi atingis en prononcmaniero kaj gramatika formo la staton, kiu nur neglektinde ŝanĝiĝis ĝis la nuntempo. La lastan renesancon ĝuis la lingvo dum novopoko, post fondiĝo de la Novgreka Reĝlando. En 1832 estis oficialigita «katharevusa», t. n. pura lingvo, flegata kiel tiu de intelektularo, oficejoj, ŝtataj instancoj, sciencaj informoj kaj oficialaj sciigoj; en ĝi estas hodiaŭ skribataj ekz. mezlernejaj lernolibroj. La parolata lingvo, hodiaŭ nomata «dhimotiki», popola lingvo, malproksimiĝadis de la antikva dum la evoluo kaj pliriĉiĝadis per elementoj el aliaj lingvoj, ekz. el la Turka aŭ slavaj lingvoj. Ĝi havas kelkajn sociale kondiĉitajn variantojn, ekzistante en popolaj kantoj, ĝenerala literaturo ktp. Ambaŭ formoj spertas jam dum kelkaj jarcentoj reciprokan evoluon, plifortigitan per amaskomunikiloj.

La latina lingvo

eliris el la hindeŭropa pralingvo kaj estas dokumentata proksimume ekde la 3a jc. a. Parto de latinlingva materialo, kiu ne havas hindeŭropan etimologion, ŝajne devenas de la origina mediteranea teritorio, kiun la Protolatinoj enloĝigis. En prahistoria Italio la Protolatinoj jam diferenciĝis, do en la historia epoko oni renkontas la latinan kiel dialekton el la ĉirkaŭaĵo de Romo. La itala branĉo de hindeŭropaj lingvoj dividiĝas en du grandajn grupojn — latino-faliskan kaj osko-umbran.

La Latina ne estis en siaj komencoj en iu ajn privilegiita pozicio kaj per sia origino kaj strukturo ne estis «destinita al sia historia tasko». Ĝia aparteneco al hindeŭropaj lingvoj certe estis avantaĝa, sed tiun econ havis ankaŭ aliaj tiatempaj lingvoj. En la historio de la Latina ludas multe pli gravan rolon la politika kaj ekonomia ak-

tivecoj de ĝiaj reprezentantoj, kiuj decidis pri disvastigo de la lingvo.

Romo dankas por sia ekesto kaj florado al la popolo de Etruskoj. Kvankam ili metis fundamentojn de la futura eŭropa civilizo, la influo de ilia lingvo al la Latina ne estis tro granda. Ĝi transprenis nur kelkajn nociojn rilatantajn ŝtatan organizon, teatron kaj komercon. En la etruska mem konserviĝis ĉ. dekmil enskriboj. Tra ĝi transprenis kaj adaptis la latina lingvo grekan alfabeton.

Enkondukado de la politika kaj lingva unuiĝoj sur la itala teritorio estis merito de la etno de Latinoj. La elirpunkto por firmigo de ilia potenco estis unue kreo de religia kaj politika centro de latina povo kaj subigo de nelatinaj urboj en la ĉirkaŭaĵo, kio daŭris proksimume ĝis la jaro 500 a. K. Kelkaj invadoj de Gaŭloj ankaŭ helpis forigi la povon de Etruskoj. Latinoj iom post iome superigis la Grekojn en la suda Italio kaj la tutan duoninsulon. Dum la militoj kontraŭ Kartago militoj plivastiĝis la roma teritorio sur insulojn kaj en Gaŭlion Cisalpinan. La unua provinco de Romo estis Sicilio, sekvis Malta, Liparoj, Sardinio, Korsiko, kaj en 154 a. K. istria duoninsulo.

Disvastiĝo de roma regado en Italio kaj unuigo de diversaj etnoj en unu ŝtatan unuon kaŭzis ankaŭ elpuŝigon de la originaj lingvoj aŭ dialektoj. Dialektoj parencaj al la latina estis limigitaj al uzo en praktika ĉiutaga vivo kaj ne iĝis lingvoj literaturaj — ili konserviĝis nur en enskriboj. La neromaj etnoj ja perdadis sian etnan identecon, sed aliflanke ili influadis lingve la latinan. Sur la itala teritorio evoluigis el la latina la itala, kies unuaj skribaj dokumentoj (Placiti Cassinesi) estas el la jaro 960. En Sardinio naskiĝis kun la helpo de fremdlingvaj influoj la Romana sarda kun kvar bazaj dialektoj. La ladina en norda Italio estas memstara lingvo nur ekde la 18a jc.

La plej grandan influon al la latina havis la greka, en morfologio, sintakso kaj leksiko. Estas vero, ke la roma aristokracio parolis la korektan grekan. Augustus skribis sian testamenton greke kaj latine, el kio klaras, ke ambaŭ lingvoj estis samvaloraj. Aparta kazo estas la kristana terminologio.

En *Gaŭlio* loĝis pecipe Keltoj, Gaŭloj, Belgoj kaj Akvitanoj. Sur la suda marbordo estis grekaj setlejoj. Konatis sesdeko da aliaj etaj etnoj, nomataj Hedui, Arverni, Sequani, Suessionii k. a. Gravaj

personoj estis druidoj, kies klerigo estis parola. Bardoj, kies socia rolo estis pli malgranda, kreadis poemojn kaj rakontojn. La politiko de Romanoj celkonscie influadis la lokan nobelaron, kio helpadis romanigon. El la lokaj lingvoj travivis roman epokon nur kelkaj, ekz. en Armoriko (Bretagne), do en la margena parto ne tro tuŝita de romanigo. En la 4a jc. akiris signifon Lutetia Parisiorum (Pariŝo). Dank' al stabiligado de urboj kiel centroj de latina kulturo, latina lernejsistemo kaj spontanea uzado de la latina ĉe nobelaro efikis tiu ĉi lingvo kiel interetna kaj trakovris eĉ lingvojn, en kiuj jam ekzistis ekz. poezio.

Ibera duoninsulo, *Hispanio*, ne estis nacie unueca; en nordokcidento vivis Keltoj, en sudo kaj oriento estis aro da fenicaj setlejoj. Lingvoj de la norda landoparto, ekz. tiuj de Asturoj, Kantabroj kaj Eŭskoj forte kontraŭis la latinan influon. Lingvoj de la norda kaj okcidenta loĝantaroj estis hindeŭropaj, sed la origino de la lingvo de sude loĝantaj Ibero ne certas. Konservigis multaj iberdevenaj toponimoj. Latinaj urboj estis naturaj agantoj de romanigo, miloj da romaj veteranoj edzinigis lokajn inojn. Ekde regno de la imperiestro Claudius estis malpermesite doni roman civitanecon al homoj nescipovantaj latine. Kiel centro de roma klerigo en Hispanio estis konata Corduba. Krom la eŭska estis lokaj lingvoj superigitaj.

Unuajn sciigojn pri *Britio* oni havas de Cezaro, poste de Strabo kaj Tacitus, kiuj rimarkis etnan parencecon de la loĝantaro en ambaŭ flankoj de la «kanalo»: Gaŭloj, Belgoj, Britoj, Kaledonoj kaj Hiberanoj estis membroj de la kelta lingvofamilio. Dank' al sia insuleco konservis Britio siajn etnajn apartaĵojn. La influo de la Latina al lokaj lingvoj estis konsiderinde malpli granda ol en aliaj provincoj. La latinan uzis nur la kristanaj aŭtoroj. Romanoj forlasis Briton en la jaro 407 kaj la anglosaksa elemento venkis sur la granda parto de la teritorio. En la okcidentaj partoj, neokupitaj de Anglosaksoj, reviviĝis la originaj keltaj dialektoj.

Helvetio: Helvetoj estis proksimaj parencoj de gaŭlaj Keltoj. Ekde la jaro 15 p. K. estis la tuta hodiaŭa Svislando parto de Roma Imperio. Entute estis la romanigo de Helvetio nur supraĵa. Vivanta relikto de la Latina estas en hodiaŭa Svislando la romanĉa.

Kiel la limon de *Germanio* starigis Cezaro la Rejnon en 58 a. K. Li batalis kontraŭ Kimbroj, Teutonoj, Sueboj, Treveroj, Usipetoj kaj aliaj triboj. Pluaj romaj klopodoj penetri malantaŭ Rejnnon (Va-

rus) estis neniigitaj. En Germanio ne estis evoluigintaj lernejoj, do la influo de la latina pere de klerigo ne povis okazi. Sed la ĉiutaga kontakto de soldatoj kun la loĝantaro kaŭzis enfiltrigon de la latina en lokajn lingvojn, precipe kiam en la legiojn estis akceptataj ankaŭ Germanoj. Izolitaj Romanaj lingvoinsuletoj travivis sur la maldekstra bordo de Rejno ĝis la 10a jc.

Loĝantaro de provincoj nomataj *Vindelicia*, *Raetia kaj Noricum*, t. e. de Alpoj kaj la supra Danubolando, estis en la historia epoko Keltoj, kiuj asimilis la originajn Ilirojn. Romanoj invadis tiun ĉi regionon dum la regno de Aŭgusto en 15 a. K. Dum la regno de Tiberius ekloĝis tie veteranoj. Malstabileco de la danuba limo montriĝis en la jaro 488, kiam la Romanaj provinculoj revenis en Italion. Agrikulturaj setlejoj de restintaj Romanoj «vici romanisci» tamen estis menciataj ankoraŭ en la 6a jc. *Panonio* estis norde kaj oriente limigita per Danubo. La origina illira loĝantaro estis dispecigita en malgrandajn memstarajn unuojn. Aŭgusto invadis Panonion en 35 a. K., post multaj ribeladoj firmigis la superregon nur Tiberio en 8. p. K. Dum la Romana regno tie estis unu el la plej evoluigintaj regionoj en arĥitekturo, kulturo kaj ekukiĝo, kies tradicio travivis ĝis la bizanca epoko. Nur en la 5a jc. estis floranta latina kulturo detruita de Hunoj, pli poste trakovris ĝin Gotoj, Langobardoj kaj Avaroj.

Provinco nomata *Illyria* aŭ *Dalmatia* kuŝis sur la adriatika bordo. La loĝantoj, nomataj Illyri, kun subgrupoj (Japodi, Liburni, Dalmati), venis ŝajne de Trakio. Enmigrintoj el Italio alportis la latinan, kiu evoluigis tie en memstaran lingvon, la dalmatan. La suda varianto de la dalmata en la ĉirkaŭaĵo de Ragusa (Dubrovnik) formortis en la 17a jc; la lasta mencio pri uzado de la norda dalmata sur la insulo Krk estas el la jaro 1898.

Makedonio ampleksis en la roma epoko ankaŭ Tessalion kaj parton de illira bordo. Malantaŭ la rivero Nestus komencis *Trakio*, limigita per montaro Rodopi. Tie loĝis Trakoj, Dakoj, Getoj, influon havis eĉ grekaj kaj keltaj elementoj. Konkurencis influoj greka kaj latina. Romanigon helpis translokigo de la ĉefurbo en Bizancon en 330 — la latina restis lingvo de la registaro kaj leĝoj. Eĉ post divido de la imperio en 395 montriĝis latina influo en lernejoj kaj oficejoj ĝis la 6a jc.

Moesio estis inter Balkano kaj Danubo, norde de ĝi estis *Dakio*. Iliaj originaj lingvoj estis trakaj. Moesion fondis Aŭgusto jam en

29 a. K., Dakio estis teritorio akirita plej malfrue kaj perdita plej frue. Provinco ĝi iĝis en 107 p. K., estante tuj koloniigita. La roma superregno en Dakio daŭris nur 170 jarojn, sed ĝi konsiderinde influis la lingvon. Invado de Gotoj, Bulgaroj kaj Slavoj elpuŝis la romanigitan loĝantaron suden de Danubo, kie ĝi kunfandiĝis kun lokaj latinaj kolonianoj kaj konservis la latinidan rumanan. En morfologio, sintakso kaj leksiko tamen superis influo greka.

Grekio estis en 146 a. K. transformita en kolonion Achaia. *Okcidentazion* invadis la Romanoj en la 2a – 1a jc. p. K. Kvankam tie loĝis ĉ. dudeko da romaj legioj, pli gravis la greka, disvastiĝinta ĝis Euftrat kaj Tigris kiel lingvo ofica, komerca, kulta, post la apero de makedonaj dinastioj en Sirio kaj Egiptio eĉ kiel la lingvo de nobelaro kaj oficistaro. Nek tie loĝantaj Judoj sukcesis konservi memstarecon de sia lingvo.

Ĝenerale ne devas signifi la disvastigo de la Latina en konkeritaj teritorioj samtempe ilian romanigon konektitan kun elpuŝado de lokaj lingvoj. Dum certa tempo funkciis la latina paralele kun tiuj lingvoj. Kvankam romanistoj opinias, ke la Romanoj ne altrudis sian lingvon, tamen nura uzo de ĝi kiel lingvo oficiala kaj poste liturgia reprezentas jam certan premon al la lingva ĉirkaŭaĵo. Ankaŭ la interkompreniĝo kun romaj legianoj, komercistoj kaj kolonianoj povis okazi nur en ilia lingvo, kiun oni do devis lerni. La romanigo efektiviĝis en diversaj partoj de la imperio kun malsama intenseco, pri kiu kundecidis la ekzisto de latinaj lernejoj, kunlaboro de loka nobelaro, nombro de romaj kolonianoj, longeco de koloniigo kaj multaj aliaj faktoroj.

Etnaj zonoj de Eŭropo

ROMANA: Paulus Orosius en 417 nomas «Romania» la kulturan spacon ekestintan post la disfalo de la roma imperio. La latina restis administrativa lingvo, sed pro rompita kontakto kun la centro perdiĝis latina influo jam en la 4a jc. en Flandrio, en la 5a ĝis 7a jc. pli kaj pli en Alzaco, Lotringio, norda Svislando, nordaj Alpoj, Balkano, Britio, Bretonio kaj Bavario, male venkis en suda Italio, Sicilio kaj Moldavio. Kiel instrumento de kristanigo ĝi reakiris influon kulturan kaj literaturan, penetrante eĉ tien, kien la antikvaj Romanoj ne venis, ekz. en Irlando. En la 8a ĝis 10a jc. ĝi disdialektiĝis en estontajn latinidajn (Romanajn) lingvojn. En novepoko,

pere de koloniigoj de Hispanoj, Portugaloj kaj Francoj disvastiĝis la latinidaj lingvoj ekster Eŭropo. En Romana etna zono troviĝas jenaj lingvoj:

Itala: ĝi literature konstituiĝis surbaze de la toskana (Dante 13–14a jc., Petrarca, Boccaccio 14a jc.), kun dialektoj nordaj (piemonta, genova, lombarda, emilia, venecia, centraj (toskana, marka, umbra, Romana, korsa) kaj sudaj (abruca, napola, apula, kalabra, sicila). Aparta dialekto estas la sarda, plej proksima al la latina.

Franca literature konstituiĝis en la 12a ĝis 16a jc. surbaze de regiona dialekto de l'Ile de France, kiu iĝis grava administracia kaj kleriga centro. 1539 oficialigis ĝin la reĝo François I. Aliaj lingvoj «d'oil» (nordaj) restis sur dialekta nivelo.

De la centrigita franca, evoluiganta post la 16-a jc., diferenciĝas la sudaj (d'oc) lingvoj: en Akvitanio, iama Vaskonio, la gaskona, la franko-provenca (ne sukcesinta atngi politikan aŭtonomion) kaj la okcitana (politike stabiliginta) en suda Francio, la kataluna en orientaj Pireneoj francaj kaj hispanaj.

Hispana historie organiziĝis per Reconquista (regajno de Hispanio el arabaj manoj), iniciita de kastilanoj. Tial ili altrudis sian lingvon (similan al la gaskona) al aliaj hispanoj, vivintaj sub araba influo. Iberaj lingvoj galega kaj kataluna funkciis longe kiel naciaj, dum la leona kaj aragona subiĝis al la politike gvidanta kastila. La andaluza eĉ similis al la kastila. La kastila do iĝis oficiala, kunoficialan memstarecon havas nun nur la kataluna kaj la eŭska.

Portugala: la iama Lusitanio ankaŭ ekfloris pro Reconquista, nome plifortiĝis la politika forto de nordaj provincoj Minho, le Douro kaj Tras-os-Montes, kies lingvo venkis tiun parolatan en sudaj, de Araboj influataj provincoj «al-jamia». El ĝi evoluigis la portugala kun lisbona kiel normiga. Lusitanaj lingvo kaj kulturo, precipe pompa baroka arĥitekturo, forte influis vivstilon en portugaj koloniaj landoj, precipe en Brazilo.

Rumana iĝis latinida pro mallonga, sed forta Romana koloniigo, konservante tiun heredaĵon kaj etnan konscion dum jarcentoj. Etнан Rumanion formis Moldavio kaj Bukovino. Rumanoj devenas de Dakoj kaj Getoj, genetike diferenciĝante de Slavoj, kiuj influis ilin adstrate kaj religie – kiel ununura latinida popolo Rumanoj estas ortodoksaj kristanoj, uzante tamen latinan alfabeton. La *arumuna* estas pritaksata foje kiel dialekto, foje kiel memstara lingvo.

Romanĉa: Svislando, Grizono

Ladina: Italio, valoj Badia, Gherdëna, Fascia, Fodom, Ampezzo

GREKA-BIZANCA: Por la disvastiĝo de la lingva influo gravis la rolo de la bizanca eklezio, reganta en la orienta parto de romia imperio post 476. La bizancanoj ne plu sentas sin grekoj, sed posteŭloj kaj heredantoj de romaj imperianoj. En 330 Bizanco alinomiĝis al Konstantinopol laŭ la imperiestro Konstantino. La falo de ĝi en 1453 fermis unu etapon de greko-roma kulturo. Ekestis la greka nacio batalanta kontraŭ turkoj kaj akirinta 1821 sian ŝtaton, dum la ortodoksa eklezio plu influas Malgrandazon, Egipton, Rusion, Rumanion ktp.

ĜERMANA: *Germana*: Teutschen — Teutonoj, estis laŭ Johannes Aventinus (1514) unu el ĝermanaj triboj. Francaj uzas por ĉiuj germanoj nomon de alia tribo, Alemano. Aliaj triboj estis Gotoj, Vandaloj, Gepidoj, Frankoj, Bajuvaro, Angloj kaj Saksoj. Arĥeologia kaj lingva karakterizoj tamen ne komplete identas. Laŭ arĥeologiaj spertoj, ekde la 1a jc. a. K. ekzistis unueca kulturo ekde Britio kaj Francio ĝis Pollando kaj Hungario, kun centro en norda Francio kaj suda Germanio, kun origine keltaj Kimbroj kaj Teutonoj. Post la 1a jc. p. K. disvastiĝis la ĝermana kulturo ĝis Skandinavio. Okcidentaj ĝermanoj unuiĝis ekde la 8a jc surbaze de religio kaj ilia lingvo komuniĝis sub influo de la Luthera traduko de biblio.

Nederlanda: evoluigis el la malnovsaksa, kun pli regula gramatiko. Varianto *vlama*.

Angla: Angloj, ĝermana tribo, venkis en la 5a kaj 6a jc. Bretonojn kaj keltojn loĝantajn en Britio. El tiuj restis nur partoj en Irlando, Skotlando kaj Valeso, politike sub la angla regado ekde la 15a jc. La anglan influis ĝis la 10a jc. la dana, ekde 1066 la normana franca. Pro tio estas la nuna vortprovizo 2/3 latinida, kun tamen tipe anglaj kunmetaĵoj (hot dog, teen age) kaj mallongigoj (jeep = G. P., general purpose).

Skandinava: nomo Skandza konatas de la gota historiisto Jordanes el la 6a jc.; tie vivantaj Gotoj nomas sin Gotar laŭ la insulo Gotlando, Vandaloj laŭ urbo Vendel. Svedoj/Svear, Suevoj estis parencoj de burgundoj (Borgund = Norvegio) kaj danoj (Borholm = Danlando). Pri socia tavolo estas arĥeologiaj atestoj: tumulaj tomboj de nobeluloj kaj modestaj de terposedantoj «baendr». Tipaj estas

bardaj eposoj kantrakontaj, kiel Edda (Islando). Vikingoj en la 8a jc. fondis reĝolandon en Anglio, Normandio kaj Ukrainio. Islandanoj apartiĝis en la 10a jc. el norvegaj koloniistoj. Genetike ekzistas tri grupoj: (1) bretonoj kaj normanoj, parencaj al Gaŭloj, (2) skotoj kaj faroanoj, islandanoj kaj irlandanoj, (3) norvegoj. Tamen ĉe ĉiuj plej oftas sangogrupoj 0. Kvar skandinavaj ŝtatoj lingve parenecas (Norvegio, Svedio, Danlando, Islando). La lingvostato de la islanda ne ŝanĝiĝis ekde la 18a jc. En la 14a jc. ili ĉesis uzi runan skribon.

SLAVA: el la 3a ĝis 2a jarmilo a. K. konatas luzica kulturo el Vistula regiono. La nomo Slavoj konatas de gota episkopo Jordanes el la 6a jc. Post moviĝo de Lombardoj kaj Gepidoj en Italion la Slavoj dismigris en tri direktojn: (1) okcidenten, kie blokis ilin Frankoj kaj imperio de Karolo la Granda, (2) suden, kie ili ekvivis en bizanca zono ĝis Adriatiko — de la centro detranĉis ilin la ondo de Hunoj — hungaroj, (3) orienten al Volgo, Dnepro, ĝis Nigra Maro, kie ili kontaktiĝis kun stepaj popoloj. Pro rusa koloniigo disvastiĝis Vladivostok. En la 9a jc. ekfunkciis eklezia slava lingvo, ĝis 12a jc. ankoraŭ unueca. Bizanca influo venkis ĉe orientaj Slavoj (serbaj, kroataj, bulgaraj, makedonaj, rusaj, belrusaj, ukrainaj), romkatolika ĉe la okcidentaj (polaj, ĉeĥaj, slovakaj, slovenaj, sorabaj). Pro religiaj diferencoj la Slavoj ne formis unuecan ŝtaton (krom Poloj kaj Rusoj) kaj subiĝis politike al fremdaj nacioj. Politika problemoj kun intereŭropaj landlimoj resp. eguligis slav-german rilaton.

BALTA: *Latva:* pli proksima al slavaj lingvoj. *Litova:* arĥaika lingvo (Hjelmslev), resp. eguliganta senperajn transirojn de la hindeŭropa pralingvo, ofte uzata en lingvokomparoj.

Eŭropa lingvoheredaĵo

Probable ne ekzistis organizita societo sur la tuta eŭropa teritorio, sed diversaj migrantaj triboj, eventuale unu granda, migranta el Hindio ĝis Danubo. Komunaj mitoj, rakontoj, specoj de preĝoj, ritoj kaj institucioj. Ekzemple triopoj de dioj: hindaj Mitra (suvereneco), Indra (produktado), Asvin (milito) korespondas al nordecaj Tyr – Thor – Freya, romaj Jupiter – Quirinus – Mars, etruskaj Tinia – Uni – Menrva ktp. Sociaj klasoj: braĥmanoj – raĵoj – kŝatrioj korespondas ekz. al grekaj hierois – phylakes – maximoi (Strabo), romaj Ramnes – Luceres – Titinenses, nordecaj jarl – karl – thraells

(Edda). Similas socia organizo: familio – klano/vilaĝo – tribo/etno – nacio. Arĥeologiaj komunaj estas kupolformaj tomboj (kurganoj, tumuloj) de Alpoj ĝis Karpatoj.

En eŭropa lingva *substrato* speguliĝas komunaj en toponimoj kaj antroponimoj el la 3a ĝis la 2a jarmilo a. K., kun escepto de du lingvoj: la samea (lapona) kaj la eŭska. La plejmulto havas originon hindeŭropan, kun similecoj en gramatiko kaj baza nociaro (numeraloj, familio, agrikulturo k. s.) Lingvaj komunaj:

- vortspecoj fleksiaj (nomo, pronomo, verbo) pli multas ol nefleksiaj
- fleksiaj vortoj ofte havas alternantan radikon
- fleksiaj finaĵoj povas havi plurajn gramatikajn funkciojn
- ĉiam temas pri finaĵoj, do neniam ili staras antaŭ la koncerna vorto
- verbo rilatas al subjekto, ne enhavas objekton
- vortordo ne estas tro strikta, gravaj vortoj ĝenerale staras je komenco
- demando markiĝas per ŝanĝo de vortordo
- eblas multaj derivaĵoj de unu radiko
- oftas vokalaj opozicioj inter la verboj de unu radiko

Substrataj lingvoj neindeŭropaj:

- 1) La lapona (samea) en norda Eŭropo, hodiaŭa Norvegio, Svedio, Finnlando kaj Rusio havas tri bazajn dialektojn, hodiaŭ reciproke apenaŭ kompreneblajn, precipe pro malsamaj vivkondiĉoj kaj laborkutimoj. Nordaj laponoj estas ĉasistoj kaj bredantoj de boacoj, lagaj laponoj (Inari Sami) fiŝistoj kaj orserĉantoj, okcidentaj laponoj agrokulturistoj. Ili ĉiuj antropologie diferenciĝas de Eŭropanoj (sangogrupo plejparte A2). Ili venis probable de centra Azio kun cede de la lastaj glaciegoj kaj resti izolitaj ĝis la fera epoko (unuaj lingvaj elpruntaĵoj). Tiam ili parte miksiĝis kun hindeŭropanoj. Diferencigo de la pralingvo okazis ĉ. la 8a jarmilo a. K. Por la scienca esploro de la nuna lingvo fondiĝis «norda komitato» en 1972.
- 2) La eŭska, parolata nun en Pireneoj, estas ankaŭ tre malnova. Konservigis fragmentoj de tekstoj el la 10-a jarcento kaj la kompleta teksto el 1545. 70% de la vorprovizo devenas, pro forta adstrata influo, el keltaj kaj latinidaj lingvoj. La gramatiko

estas ege riĉa. Pri deveno de eŭskoj ekzistas multaj hipotezoj, ekz.: (1) hipotezo kavkaza, opinianta kavkazajn, ĝis nun ne de-tale esploritajn lingvojn parencaj kun la eŭska. Ambaŭ etnaj grupoj onidire konserviĝis, simile kiel la finna kaj la hungara, rande de la hindeŭropa centra regiono, en ekstremaj kondiĉoj (montaro). (2) Hipotezo ibera supozas, ke eŭsko-ibera pralingvo estis trakovrita per hindeŭropa lingvotavolo, kaj konserviĝis el ĝi ĝuste nur la malgranda eŭska parto. (3) Hipotezo etruska supozas la samon pri lingvoj etruska kaj eŭska. Ĉiukaze, la antikveco de la eŭska estas konfirmita per antropologia analizo de sangogrupoj (ĉe eŭskoj oftas grupo 0 multege pli ol ĉe Francoj kaj Hispanoj).

Kiel *adstrataj* etnolingvoj ne-hindeŭropaj europiĝis la *ugrofinnaj*, kiuj havas proksimume milon da komunaj prahistoriaj vortoj, kernantajn bredadon, ĉasadon, fiŝadon kaj familian vivon. En ugrofinnaj lingvoj ne ekzistas sub- aŭ koordinacio en frazoj, nur jukstapozicio, firma vortordo, adjekto staras antaŭ nomo. La lingvoj disiĝis antaŭ la 4a jarmilo a. K. kaj subiris influojn de diversa hindeŭropa lingva ĉirkaŭaĵo kaj de diversaj vivkondiĉoj; ekz. la hungara akceptis turkajn kaj bulgarajn vortojn agrikulturajn, la finna, la estona, la karela ktp. vortojn el nordeŭropaj lingvoj. Mirinda estas la riĉeco de finna poezio, transdonata per buŝa tradicio ĝis la 20a jc. (Kalevala > estona Kalevipoeg).

Grandan lingvan kaj kulturalan influon havis *la turka* dum la epoko de Otomana imperio: ekde la falo de Konstantinopolo 1453 ĝis la unua mondmilito. Ilia militiste organizita socio lasis ĉiam funkcii lokan ekonomion, sed forte speguliĝis en kulturaj kutimoj kaj lingvo, precipe en Balkano.

II. Genealogia tipologio de eŭropaj lingvoj kaj lingvostatistikoj

Laŭ la genealogio lingvoj de la mondo formas dekon da ĉefaj familioj (ene de ili estas parencaj lingvoj aŭ lingvogrupoj), kaj kelkajn malgrandajn familiojn. Ekzistas tamen izolitaj lingvoj, kiuj ne havas parencojn kaj ne apartenas al iu familio. Krome oni trovas kazojn, en kiuj diversaj lingvistoj malsamopinias, precipe se la kernaj lingvoj ne estas bone esploritaj, ekzemple la familio de kavkazaj lingvoj estas kunigita geografie, sed parenceco inter ili ne estas tro klara. Alia problemoj estas diferencigo de lingvo kaj dialek-

to: ne ekzistas precizigaj kriterioj por tia diferencigo, ĉar koheraj etnolingvoj kutime naskiĝis el dialektoj de plejmulta aŭ ekonomie/politike plej potenca parolantaro. Okazas, ke dialekto oficialiĝas per registara dekreto kiel lingvo (kazoj kiel la flandra, la leceburga) aŭ iuj lingvistoj opinias ĝin sufiĉe memstara (kiel la svisgermana, la kaŝuba). La katalogo de mondaj lingvoj Ethnologue pritraktas ĉiujn dialektojn kiel lingvojn.

La plej multaj lingvoj en Eŭropo apartenas al la familio *hindeŭropa*, enhavanta tutmonde ĉ. 150 lingvojn kaj du miliardojn da parolantoj. En la eŭropa branĉo estas tri grandaj grupoj (la slava, la ĝermana, la Romana) kaj kelke da malgrandaj. Pluraj lingvoj ne plu ekzistas kaj praktike neniu plu kapablas paroli ilin hodiaŭ, ili do «mortis» (kiel ekz. la etruska, la sikula, la veneta, la friga, la dakoromana, la illira, la thraka, la gota, la langobarda, la malnovprus-sa), aŭ ili ne plu ekzistas kiel etnolingvoj, sed oni ja povas lerni ilin (ekz. la malnovgreka, la latina).

La lingvoj, parolataj *nun en Eŭropo* (enkrampe la proksimuma nombro de la parolantoj), estas pli-malpli la jenaj:

hindeŭropaj:

Baltaj: la litova (3,5 milionoj), la latva (1,5 miliono)

Slavaj:

okcidentaj: la pola (40 milionoj), la soraba (150 mil), la slovaka (5 milionoj), la ĉeĥa (11 milionoj)

sudaj: la slovena (2 milionoj), la serba (10 milionoj), la kroata (10 milionoj), la makedona (2 milionoj), la bulgara (9 milionoj)

orientaj: la ukraina (42 milionoj), la rusa (ĉ.100 milionoj en Eŭropo), la belrusa (9 milionoj)

Ĝermanaj:

nordaj: la islanda (250 mil), la norvega (5 milionoj), la sveda (9 milionoj), la dana (5 milionoj), la faroa (40 mil)

okcidentaj: la angla (60 milionoj en Eŭropo), la frisa (350 mil), la nederlanda kun la flandra (kune 20 milionoj), la germana (100 milionoj), la leceburga (340 mil)

krome: la jida (4 milionoj)

Keltaj: la ejra (750 mil), la skota-gaela (150 mil), la kimra (750 mil), la bretona (850 mil), la manksa (preskaŭ morta)

Romanaj:

okcidentaj: la portugala (10 milionoj en Eŭropo), la hispana (38 milionoj), la galega (3 milionoj), la kataluna (8 milionoj), la okcitana (8 milionoj), la franca (55 milionoj), la itala (60 milionoj), la sarda (1 miliono), la ladina (50 mil), la romanĉa (40 mil), la gudezma (40 mil)

orientaj: la rumana kun arumuna kaj meglenorumuna (20 milionoj), la moldava (2 milionoj)

La novgreka (10 milionoj)

La albana (5 milionoj)

La cigana (1,5 milionoj)

El la *irana* grupo: la oseta (542 mil)

Krome estas en Eŭropo parto de la lingvofamilio *urala*, kun lingvoj

ugrofinnaj: la finna (5 milionoj), la karela (120 mil), la estona (1,5 milionoj), la vepsa, (30 mil), la komia (400 mil), la ingra (20 mil), la vota (500), la livona (500), la lapona/samea (40 mil), la udmurtavotjaka (714 mil), la mordva (1,5 milionoj), la ĉeremisa (622 mil), la hungara (14 milionoj)

samojedaj: la neneca (30 mil), la nganasana (1000)

En ekstremorienta Eŭropo troviĝas parto de la lingvofamilio *altaja*, lingvoj

turko-tataraj: la turka (ĉ. 5 milionoj en Eŭropo), la tatara (6 milionoj), la ĉuvaŝa (1,7 milionoj), la baŝkira (1,3 milionoj), la kazaha (223 mil), la karakalpaka (303 mil), la kumika (186 mil), la nogaja (60 mil), la karaima (600), la azerbajĝana (6 milionoj)

kaj el lingvoj *mongolaj*: la kalmuka (150 mil)

En Kavkazo troviĝas lingvofamilio *kavkaza*, en kies eŭropa parto lingvoj ekz.:

abĥazaj-adigeaj: la adigea (100 mil), la abazina (25 mil), la kabardina (200 mil)

naĥaj: la ĉeĉena (800 mil), la inguŝa (150 mil)

dagestanaj: la laka (80 mil), la dargina (365 mil), la lezgina (350 mil), la avara (300 mil)

El la lingva familio *semida* troviĝas en Eŭropo la malta lingvo (355 mil).

Tipologie nenien apartenanta lingvo estas la **eŭska** (1 miliono).

Lingvojn, havantajn en Eŭropo pli ol unu milionon da parolantoj, oni povas laŭgrandece listigi proksimume jene:

1. la rusa	13. la ĉeĥa	26. la tataara, la azerbajĝana
2. la germana	14. la portugala	27. la finna
3. la itala	15. la belrusa	28. la armena
4. la angla	16. la bulgara	29. la kartvela
5. la franca	17. la greka	30. la cigana
6. la ukraina	18. la sveda	31. la litova
7. la pola	19. la okcitana	32. la slovena
8. la hispana	20. la kataluna	33. la ĉuvaŝa
9. la rumana	21. la dana	34. la makedona
10. la nederlanda	22. la albana	35. la latva
kun la flandra	23. la norvega	36. la estona
11. la hungara	24. la slovaka	37. la mordva
12. la serba, la kroata	25. la turka	38. la baŝkira

La indikoj pri nombro de eŭropaj parolantoj malsamas kaj la vicordo ne estas unueca. Ekz. la statistiko de Haarman prikonsideras nur en Eŭropo loĝantajn parolantojn, aliaj statistikoj aldonas la nombron de parolantoj, kiuj havas koncernan lingvon kiel la duan ktp. Ankaŭ la nombro de eŭropaj lingvoj varias ĉe diversaj aŭtoroj: en la klasika statistiko de Tesnière troviĝas 120 lingvoj, ĉe Décsy 62 lingvoj, ĉe Stoerig 71 lingvoj (precipe pro neklareco, kio estas lingvo kaj kio dialekto: ekz. la serbokroata estas ĉe Décsy lingvistike pritaksata kiel unu lingvo, ĉe Ĉermák kiel du lingvoj, la korsa kaj la arumuna estas ĉe Stoerig memstaraj lingvoj, ĉe aliaj dialektoj, ktp.). Laŭ Ethnologue, kiu konsekvence apartigas ĉiujn dialektojn, estas en Eŭropo 250–300 lingvoj, inkluzive de Esperanto, Interlingua kaj gestolingvoj.

La «mezana grupon» de eŭropaj lingvoj kun inter unu miliono kaj duonmiliono da parolantoj formas ekzemple jenaj lingvoj: la sarda, la makedona, la bretona, la eŭska, la eĵra, la votjaka, la kimra, la ĉeremita, la oseta. En la grupo de «malgrandaj lingvoj» poste restas 20–40 lingvoj, inter ili la leceburga, la frisa, la eŭska, la malta, la islanda, la soraba, la skota, la romanĉa k. a.

Estas utile konsciiĝi, ke la eŭropaj lingvoj reprezentas nur 3% de la monda kvanto (32% de ĉiuj lingvoj estas parolataj en Azio,

30% en Afriko, 15% en Ameriko kaj, specife, 19% en Pacifiko). Laŭ diversaj indikoj estas en la mondo 4 000 – 6 000 lingvoj (Ethnologue registras pli ol 6 800 lingvojn, kiuj havas 41 000 da diversaj nomoj). Sed, rigardante la genealogian mapon de lingvoj, oni konstatas, ke la eŭropdevenaj lingvoj de la hindeŭropa lingvofamilio estas disvastiĝintaj en ĉiuj kontinentoj. La plej «granda» lingvo de la mondo estas la ĉina, sur la dua loko estas la (eŭropdevena) angla, kaj al la dudeko de plej grandaj mondaj lingvoj apartenas ankaŭ la hispana, la portugala, la rusa, la germana, la franca kaj la itala lingvoj. Tio kompreneble altigas la gravecon de tiuj ĉi lingvoj ne nur en Eŭropo, sed ankaŭ en la mondo.

Alia utila statistiko estas tiu de la ekonomia forto de la «grandaj lingvoj». Ĝi klarigas la prestiĝon de tiuj lingvoj, ilian akceptecon, pretecon lerni kaj uzi ilin. La angla estas kun granda distanco ekonomie plej forta lingvo, tial ĝi havas la plej gravan prestiĝon. Laŭ ekonomia forto sekvas ĝin la lingvoj japana, germana, rusa, hispana kaj franca. La plej parolata lingvo de la mondo, la ĉina, listiĝas ekonomie nur sur la sepa loko.

Area klasifikado de eŭropaj lingvoj

Pluraj lingvoj, kiuj ne estas tipologie parencaj, tamen havas gramatikajn aŭ vortarajn komunaĵojn, ĉar iliaj parolantoj longe vivis kiel najbaroj kaj reciproke influis sin. Laŭ tiaj karakterizaĵoj oni konas en Eŭropo ok lingvogrupojn (ligojn):

1) *SAE* — *ligo*, nomata laŭ Standard Average European, aro da komunaj internaciismoj. (La terminon lanĉis en 1957 Benajmin Lee Whorf.) En ĝi troviĝas lingvoj franca kaj itala (foje ankaŭ hispana kaj portugala), angla kaj germana. Ili estas la «grandaj» lingvoj de Eŭropo, uzataj ankaŭ kiel kontrollingvoj por la lingvoplanado, tipe reprezentante la lingvogrupojn Romanan kaj ĝermanan (foje estas aldonata ankaŭ la rusa lingvo, por reprezentigi slavan lingvofamilion, kvankam ĝi ne kongruas komplete kun la du aliaj grupoj, ekz. pro sia senartikoleco kaj finaĵa deklinacio). En tiuj ĉi lingvoj troviĝas komunaj kulturaj esprimoj, kiel ekz. «blanka korvo», «nigra tago», «la dento de tempo», kaj leksikaj latinismoj (unuopaj vortoj kiel *hotelo*, *vino*, *kelo*, *demando*, *vera*, kaj kulturesprimoj kiel «ruĝa fadeno», «troja ĉevalo»). Aliaj komunaj:

- analiza esprimmaniero, prepozicia deklinacio
- uzo de demonstrativoj kaj artikolo
- helpvortoj havi kaj esti
- firma vortordo

2) *Vikinga ligo*: lingvoj dana, norvega, islanda, faroa, ejra, skota, kimra, bretona, sveda, lapona, finna, vepsa. Iliaj komunaj trajtoj:

- interdentaloj dd, dh, ð
- konsonata alternado *p-b*, umlaŭto (ä, ö, ø, å, æ ...)
- simpligita kazofleksio
- redukto de verbaj finaĵoj
- aparta helpverbo por pasivo («resti»)
- patronimojn (-sson, -dotir, Mac...)

3) *Marborda ligo*: lingvoj frisa, nederlanda, eŭska, hispana, portugala, malta, kies uzantoj havas spertojn kun navigado, transmara komerco k. s. En ĉi lingvoj troviĝas:

- familiaj nomoj je -a (Gama, Reemsma, Loyola, Ghakda...)
- duoblaj literoj (Haag, stilla, spalla ...)
- mola konsonanto [ŝ] (ofte skribata x)

4) *Peipsi Järvi* — *ligo* nomiĝas laŭ la estona lago, en kies ĉirkaŭaĵo estas uzataj lingvoj estona, vota, livona kaj latva. En ili estas

- akcento sur la unua silabo
- multaj diftongoj (mees, soo, öö), mafermita *ä*
- malapero de vokaloj je la vortfino
- deklinacio kun multaj kazoj (14)
- leksikaj elpruntaĵoj el la baltgermana lingvo (pold = Feld, kuld = Gold, tisler = Tischler, kamm = Kamm, klaar = klar...)

5) *Rokytno-ligo*, laŭ pola toponimo signifanta «marĉa herbejo», kiu karakterizas la vivmedion de la parolantoj, enhavas la lingvojn polan, ukrainan, belrusan, kaŝuban kaj litovan. Komunaj trajtoj estas

- nestabila vortakcento (en la pola lingvo tamen regule sur la antaŭlasta silabo)
- neniuj diftongoj (nur en fremdvortoj)
- vokalgita *ł* [w]
- helpvorto *havi*

- riĉa fleksio
- leksikaj similaĵoj (mowa = parolo, treny = plendi, latindevena finaĵo -us > usz, uŝ)

6) al la *Danuba ligo* apartenas loĝantaro laŭlonge de la rivero Danubo, kun la lingvoj ĉeĥa, slovaka, hungara, slovena, serba kaj kroata. En ili rimarkiĝas

- akcento sur la unua silabo
- malmultaj diftongoj (*au* kaj *ou*, en la hungara nemiuj)
- konservado de vokallongeco en neakcentitaj silabo
- riĉa kazo-fleksio (ĝis 30)
- prezenco-futuro (= kroma futuro sen helpverbo)
- elpruntaĵoj el la latina kaj germana (farba = Farbe, friŝen = Frisch, kista = Kiste...)

7) *Balkana ligo*: lingvoj rumana, moldava, bulgara, makedona, albana, greka, turka, en kiuj estas

- postpoziciita artikolo (krom la greka)
- futuro kun la verbo *voli*
- ununura formo por genitivo kaj dativo
- malmultaj vokaloj, multaj konsonantoj
- labialvokalo (ă, ĕ, ѣ : căsa, bună, maletě, gurě...)
- riĉa verba fleksio

8) *Kama* — *ligo* ricevis la nomon laŭ la rivero, ĉe kiu vivis unue finno-ugra, poste turkeca kaj fine mongoleca loĝantaro, kun lingvoj tataara, ĉuvaĉa, ĉeremita, votjaka, mordva, baŝkira, komia, juraka kaj kalmuka. En tiu ĉi grupo troviĝas geografie proksima parolantaro de nerusaj lingvoj sur rusa teritorio.

Al la ok ligoj ankoraŭ aldoniĝas du grupoj: la t. n. *insulaj lingvoj* ne formas ligon, sed troviĝas nuntempe izolitaj, pro historia aŭ/kaj geografia evoluo. Tia estas la leceburga (iĝinte ŝtatlingvo), la romanĉa (en montaro izolite restinta posteulo de la latina), la soraba (resto de pli vasta slava parolantaro) kaj la gagaŭsa (de kristanaj turkoj en Ukraino kaj Moldavio). *Diaspora* – *lingvoj* male ne estas parolataj sur izolita teritorio, sed estas dissemataj tra pluraj landoj. Tiaj estas judaj lingvoj (la jida de aŝkenazoj, la gudezma de sefardoj kaj la karaima de orienteŭropaj ne-talmudanoj, la cigana (romaa) kun pluraj subgrupoj, la armena (devene azia, sed parolata ekz. en Francio, Anglio kaj Usono).

III. Struktura (morfema) tipologio de lingvoj

estas la plej uzata tipologio, koncernanta faktojn de pluraj lingvaj ebenaĵoj. Kutime oni indikas *kvin tipojn*, t. e. idealajn konstruaĵojn, kiuj ricevis siajn nomojn laŭ la plej karakteriza trajto (tipoj izoliga, aglutina, fleksia, introfleksia kaj sinteza), sed ĉiu tipo enhavas tutan komplekson da trajtoj, kiuj reciproke kombiniĝas. Neniu lingvo korespondas al tute pura tipo, ĉiam temas pri miksaĵo, kie unu el la tipoj havas plejparton. Gravaj rilatoj inter unuopaj trajtoj, ĉar ekzisto de unu trajto kondiĉas ĉeeston de certa(j) alia(j) trajto(j). Temas precipe pri maniero esprimi gramatikajn kategoriojn, de kio dependas nombro da gramatikaj morfemoj, kaj pri rilato de gramatikaj al leksikaj morfemoj. Por ĉiu tipo oni tiamaniere povas trovi lingvojn, kiuj bone reprezentas ĝin, kvankam ne centprocente apartenante al ĝi. Dum sia evoluo povas lingvoj eĉ tiom ŝanĝiĝi sekve de diversaj influoj, ke ili transiras al alia morfologia tipo.

Izoliga (aŭ: analiza) tipo karakteriziĝas per neŝanĝantaj, prefere unusilabaj vortoj. Gramatikaj kategorioj aŭ ne ekzistas, aŭ esprimiĝas per apartaj helpvortoj (prepozicioj, artikoloj, pronomoj, helpverboj ktp.). La vortordo en la frazo estas fiksa. Vortoj povas transiri de unu vortspeco al la alia sen formala ŝanĝo. Novaj vortoj ekestas per kunmetado de laŭforme memstaraj vortoj. Al izoligaj lingvoj apartenas precipe neeŭropaj lingvoj, kiel la ĉina, la vietnama, polineziaj lingvoj, sed parte izoligaj estas ankaŭ la angla kaj la franca.

Ekzemploj el la franca: en la verbaj formoj, ekz. «je donne, il donne» estas pronomoj tre gravaj, ĉar ili diferencigas personon, ne rekoneblan alimaniere, ekz. per finaĵo. Krome, la formoj «je, il» ekzistas speciale nur por kombiniĝi kun verboj kaj ili ne povas esti uzataj memstare, temas do pri helpvortoj. Substantivoj ne ŝanĝiĝas dum deklinado (le livre, du livre, au livre, le livre) kaj bezonas artikolon kaj/aŭ prepoziciojn por indiki la kazon.

Aglutina tipo uzas diversajn afiksojn, kiuj libere aldoniĝas tiel, ke la limo inter vortradiko kaj afikso restas bone rimarkebla. Ĉiu gramatika kategorio kaj ĉiu gramatika formo havas propran afikson, tial ne ekzistas helpverboj. Laŭ la fonema aspekto de vortradiko ekzistas t. n. vokala harmonio en afiksoj. Ne ekzistas genro, substantivoj kaj adjektivoj ne kongruas gramatike. Afiksoj ebligas ankaŭ riĉan derivadon. Lingvoj de aglutina tipo estas ekz. la turka,

la tataara, la hungara, la finna, la armena, la persa, mongolaj lingvoj. Ekzemploj el la turka: *ev* signifas «domo», *ler* estas plurala afikso, do *evler* = domoj, *im* signifas «mia», do *evlerim* = miaj domoj, por «niaj» aldoniĝas *iz*, do *evlerimiz* = niaj domoj, *in* estas ĉiam genitiva afikso, do *evlerimizin* = de niaj domoj. La afiksoj estas tiom unusencaj, ke ĉiuj substantivoj povas same deklinacii kaj ĉiuj verboj same konjugacii. Ekzemplo por vokala harmonio el la hungara: *ház* = domo, *ember* = homo — en pluralo povas esti nur samtipa vokalo, tial *házak* = domoj kaj *emberek* = homoj.

Fleksia (aŭ: fanda) tipo ankaŭ uzas afiksojn, sed tiuj estas firme algluitaj al la vortradiko, oni do ne ĉiam rekonas la limon. Unu afikso povas servi al pluraj gramatikaj kategorioj kaj por la sama gramatika signifo povas male ekzisti pluraj afiksoj. Unu afikso povas havi plurajn signifojn. La vortradiko povas fonetike ŝanĝiĝi. Ekzistas helpverboj, kazo kaj nombro, kongruo de substantivoj kaj adjektivoj, kongruo de subjekto kaj predikato, la vortordo ne estas fiksa. *Origine apartenis al tiu ĉi tipo ĉiuj hindeŭropaj lingvoj*, sed multaj perdis fleksion. Plej konataj fleksiaj lingvoj estas la slavaj, la baltaj, la latina, la greka, parte la germana.

Ekzemploj: afiksoj kuniĝis kun vortradiko, ekz. en la hispana *ver* = vidi estas *veo* = mi vidas, sed *vi* = mi vidis. Unu gramatikaĵo povas havi diversajn formojn (ekz. genitivo en la ĉeĥa havas finaĵojn *-e*, *-a*, *-u*, *-y*, *-i*, *-ů*, *-í*, *-ěho*, *-ího*, *-ě*, *-ých*) male la sama formo povas havi plurajn gramatikajn signifojn (ekz. ĉeĥa finaĵo *-e* povas aperi en nominativo, genitivo, dativo: *tele*, *semene*, *noze* = bovido, de semo, al piedo).

Kelkaj tipologioj kunigas aglutinan kaj fleksian tipon sub la nomo *sinteza*.

Introfleksiaj lingvoj enhavas fonetikajn ŝanĝojn ene de la vortoj por esprimi gramatikajn kategoriojn kaj por derivi parencajn vortojn. Apartenas tien ekz. la semidaj lingvoj: en la araba estas portantoj de la baza signifo konsonantoj, tiel *ktb* = legi, *kitab* = libro, *kutub* = libroj. Ekzemploj troviĝas ankaŭ en la angla (*man* – *men*) aŭ en la germana (*Mutter* – *Mütter*). Tiutipa ŝanĝo de radika vokalo (umlaŭto) estis origine akompanata en ĝermanaj lingvoj per diversaj finaĵoj, kiuj dum la lingvoevoluo malaperis.

Plursinteza (aŭ inkorporacia) tipo esprimas gramatikajn kategoriojn per kunigo de du plensignifaj vortoj en unu tuton. Ĝi estas

ofta ĉe afrikaj kaj aziaj lingvoj, ekzemple en la indonezia lingvo *kata* = vorto, *benda* = aĵo, *katabenda* = substantivo. Sed ankaŭ ekz. la germana ofte uzas sintezan principon dum vortkreado (*Haustür* = dompordo, *Bilderbuch* = bildlibro, *Sandkasten* = sablokesto).

Al tiuj ĉi kvin tradiciaj tipoj nove aldoniĝas tipo *ergativa* (la eŭska kaj kelkaj kavkazaj lingvoj) kaj *aktiva* (multaj amerikaj lingvoj). Krome ekzistas miksaj tipologioj morfologiaj-sintaksaj laŭ preferataj gravaj lingvotrajtoj, ekz. tipologio laŭ Klimov priatentas frazan rektecon (lingvoj ergativaj kaj akuzativaj) aŭ kongruecon (aktivaj kaj klasaj). Por karakterizi la lingvon estas utile kombini morfologiajn kaj sintaksajn kriteriojn, kiuj ankaŭ reciproke kondiĝas sin. Tio koncernas ĉefe la lokon de subjekto, verbo kaj objekto en la frazo. La lingvoj kun aparta formo por akuzativo ja ne nepre devas starigi objekton post subjekto, kio ebligas stilistikajn variaĵojn, male lingvoj kun firma vortordo (subjekto – verbo – objekto, SVO) ne bezonas apartan akuzativan formon, ktp.

Baltaj lingvoj estas plejparte fleksiaj, SVO, kun intonaciaj kontrastoj.

Slavaj lingvoj estas fleksiaj, SVO, kun verba aspekto.

Ĝermanaj lingvoj estas plejparte izoligaj, kun malgranda aŭ nenia fleksio, SVO, kun firma vortordo, kun gramatika artikolo.

Keltaj lingvoj estas fleksiaj, VSO, kun mutacio de konsonantoj kaj difina artikolo.

Romanaj lingvoj havas fleksion de verbo, substantiva fleksio iĝis dum la evoluo izoliga, la vortordo estas firma, ekzistas artikolo.

Greka lingvo havas verban fleksion kaj restojn de substantiva/adjektiva fleksio, SVO, artikolon.

Albana lingvo estas fleksia, SVO, kun postpozicia artikolo.

Cigana lingvo estas aglutina-izoliga, SOV, kun postpozicio.

Oseta lingvo havas verban fleksion, SOV, kun postpozicio.

Ugrofinnaj lingvoj estas aglutinaj, SVO, kun posesiva sufikso, riĉaj lokesprimoj kaj vokala harmonio.

Altajaj lingvoj estas aglutinaj kun fleksio, SOV, kun vokala harmonio.

Mongolaj lingvoj estas aglutinaj, SOV, kun fleksio, postpozicio, vokalharmonio.

Kavkazaj lingvoj estas plejparte aglutinaj (dagestanaj, naĥaj), SOV, kun ergativo kaj libera vortordo, la abĥazaj-adigeaj lingvoj estas izoligaj.

Malta lingvo estas introfleksia, VSO, kun verba aspekto kaj artikolo.

Eŭska lingvo estas aglutina kun fleksio, SOV, ergativo kaj verba aspekto.

Tekstaj specimenoj

Relative longaj specimenoj de literaturaj tekstoj troviĝas ekz. en la libro de Katzner (1992). La eŭropanoj cetere renkontas multlingvajn tekstojn ĉiutage sur diversaj varoj, precipe sur manĝaĵoj (sur infanĉokoladaĵoj de Ferrero mi trovis indikojn en 22 lingvoj). Ekzemple, sur pakaĵoj de infanludiloj haveblaj ĉe germanaj MacDonald-ejoj troviĝas jenaj tekstoj:

- *This bag is not a toy. Keep away from children. Please discard.*
- *Deze zak is geen speelgoed. Buiten bereik van kinderen houden. Weggooien a.u.b.*
- *Denne pose er ikke et stykke legetøj. Skal opbevares væk fra børn. Skal kasseres.*
- *Den här påsen är ingen leksak. Håll den utom räckhåll för barn. Var vänlig kasta den.*
- *Dette er ingen leke. Oppbevares utilgjengelig for barn. Vennligst kasser.*
- *Dieser Beutel ist kein Spielzeug. Von Kindern fernhalten! Sachgerecht entsorgen.*
- *Questo sacchetto non è un giocatolo. Tenere fuori dalla portata dei bambini. Da buttare via.*
- *Este saco não é um brinquedo. Mantenha longe de crianças. Por favor descarte.*
- *Esta bolsa no es un juguete. Manténgala fuera del alcance de los niños. Favor de tirarla a la basura.*
- *Bu torba oyuncak değildir. Çocuklardan uzak tutunuz. Lütfen atınız.*
- *To opakowanie nie jest zabawką. Proszę trzymać z dala od dzieci. Proszę wyrzucić.*
- *Ez a zacskó nem játék. Ne hagyja gyerekek számára elérhető helyen. Kérjük dobja ki.*

IV. Ekzistiformoj de la lingvo

1) *Dialekto* estas teritorie limigita, loka ekzisto-formo de la lingvo. Dialektoj estas disvastiĝintaj en unuopaj regionoj aŭ lokoj (ekz. montaraj valoj). Ili ĝenerale ekestis antaŭ la literatura lingvo,

estas do pli malnovaj kaj uzataj plej ofte nur en la familiaj, neoficialaj parolsituacioj. Kun la progresanta disvastigo de radio- kaj televidelsendoj, tagĵurnaloj k. s. en normlingvo, la dialektoj estas malpli kaj malpli uzataj; anstataŭigas ilin *parollingvo* tre proksima al la oficiala *skriblingvo*.

2) *Normlingvo* (aŭ: skriblingvo) ekestis ofte el unu politike forta, centra dialekto. Ĝi estas superdialekta, valida en pluraj regionoj, kutime sur politike difinita teritorio, estante oficiala por certa nacio kaj/aŭ ŝtato. La lingva normo, t. e. aro da stabiliĝintaj, tradiciaj kaj praktike uzataj lingvoelementoj, ekzistas en la gramatiko, en la vortaro kaj en la stilistiko. Tre gravas la normo en ortografio kaj ortoepio. Ĝi estas fiksita en gramatikoj kaj vortaroj kaj respektas ĝin la lingvo de la literaturo, lernejoj, oficejoj ktp.

3) *Ĵargono* (aŭ: slango) servas al certaj homgrupoj kiel ĉiutaga parola lingvaĵo, enhavanta aron da modifitaj vortoj, mallongigoj, fakterminoj ktp. Ĝi povas esti iuspeca faklingvo, ekz. tiu de kuracistoj, sportistoj, ĵurnalistoj ktp., aŭ estas tipa por certa socia grupo (gejunuloj, laboristoj). *Argoto* estas parolata lingvaĵo intence kriptigita tiel, ke ĝi estu nekomprenebla al eksterulo. Ĝi povas enhavi frem-dvortojn, dialektismojn, metonimiaĵojn k. s.

Lingvonormigo kaj lingvoplanado

En ĉiuj etnolingvoj, kiuj havas propran literaturon, gramatikon kaj vortaron, okazis jen pli, jen malpli strikta konscia lingvonormigo. Kialoj de lingvonormigo estas praktikaj, nome uniugo kaj kodigo de prononco, gramatiko kaj ortografio de la lingvo. Sekve ekestas gramatikaj libroj kaj vortaroj, kiuj resumas la staton de la lingvo en certa tempopunkto, sed samtempe ili iĝas preskribaj por la futura lingvouzo. Ili do iĝas devigaj kaj normigaj, tamen en la momento de la apero jam eksmodaj, ĉar la lingvo plu spontanee evoluigas. Tempo ekde la apero de popola lingva artkreado kaj literaturo ĝis la apero de gramatiko estas konsiderinde granda — la lingvo jam devas esti sufiĉe disvastigita, evoluigita kaj konscie uzata. Ekzemple la franclingva literaturo ekestis en la naŭa jarcento (la unua teksto datiĝas el la jaro 842), la franca gramatiko nur en la jaro 1660. Ĝi havis tiomgrade normigan influon al la lingvo, ke ĝi estas senprobleme komprenebla eĉ hodiaŭ. (Sed ekzemple la ĉeĥaj

tekstoj el la sama epoko hodiaŭ ne plu estas kompreneblaj, ĉar la ĉeĥa gramatiko ekestis nur en la 19a jarcento.).

La literatura lingvo poste apogas sin je la ekzistantaj gramatiko kaj vortaro, uzante norman formon, kiu diferenciĝas de dialektoj. En ili ĝenerale ne aperas literaturo, sed ili pruvas naturan evoluon de la lingvo. Dialekto povas naski lingvon nacian, ekzemple la nacia slovaka lingvo estis normigita eĉ dufoje, unue surbaze de la mezslovaka dialekto, la duan fojon sukcese surbaze de la okcident-slovaka dialekto. Nacia lingvo povas esti eĉ sintezo de dialektoj — la Germana normiĝis surbaze de la saksa oficeja lingvaĵo kaj de la okcidenta dialekto. Por normigo de la literaturlingvo (kaj de la nacia lingvo) estas gravaj bazaj, t. n. ŝlosilaj tekstoj, kiuj estas vaste konataj, precipe se temas pri tekstoj religiaj kiel Vedioj, Korano. En Eŭropo ludis tiun ĉi rolon la Biblio kaj ĝiaj tradukoj — ekzemple la Slovakoj uzis antaŭ sia lingvonormigo kiel oficialan lingvon la ĉeĥan, ĉar la ĉeĥa traduko de Biblio estis tie vaste konata. La nacia germana lingvo stabiliĝis pro la biblia traduko de Luther. Por la nacia lingvo itala ludis tian rolon la amase legata verko de Dante Alighieri «La divina commedia», skribita en toskana dialekto.

La transformo de etnolingvo/dialekto en lingvon nacian alportas konscian normigon, ĉu en ortografio kaj prononco, ĉu en vortaro, gramatiko kaj stilistiko. Estas enkondukataj novaj skribmanieroj (ekzemple la turka akceptis latinan alfabeton), la vortaro estas kompletigata per nove bezonataj vortoj (ekz. vortojn kiel robot aŭ sputnik transprenis multegaj lingvoj el la slavaj) ktp. La nacia lingvo servas en ĉiuj kampoj de nacia vivo, la nacioj do devas lerni la normlingvon, eĉ se ili hejme parolas dialekton. La normigo plifaciligas komunikadon en granda teritorio, alivorte, la nacia lingvonormigo garantias senprobleman komunikadon ene de unu nacio. Nuntempa ekzemplo estas la romanĉa lingvo, parolata en Svislando. Ĝi havas plurajn dialektojn. La «oficiala», sinteza romanĉa lingvo, prilaborita surbaze de la dialektoj de Heinrich Schmid, estis enkondukita 1982. Ĝi estas uzata en oficejoj kaj en amaskomunikiloj, dum la dialektoj estas daŭre uzataj hejme.

En Norvegio malaperis la historia lingvo dum la kelkcentjara (1380–1814) dana okupacio, estante anstataŭigita per la dan-norvega literatura lingvo, riksmål. El ĝi formiĝis la hodiaŭa bokmål, uzata precipe en la urboj. Post la ekesto de nacia memstareco iĝis ak-

tuala la problemo de norvega nacia lingvo. Fine de la 19a jarcento ellaboris ĝin Ivar Aasen surbaze de malnovnorvegaj dialektoj, konserviĝintaj en vilaĝoj. Tiu ĉi nova literaturlingvo, landsmål (ekde 1929 nomata nynorsk) estas egalvalora al bokmål kiel oficiala lingvo. Nuntempe ekzistas reformprojektoj plunormigi ambaŭ lingvojn tiel, ke ekestu unueca nacia lingvo, samnorsk.

V. Lingvo, nacio, ŝtato

Laŭ leksikono (Brockhaus, 1992) estas *nacio* (el la latina *nasci* = naskiĝi) grupo da homoj, unuiĝinta pro konscio pri komuna politiko kaj/aŭ kulturo. Tiu ĉi konscio de komuneco povas havi kialojn ankaŭ lingvajn, religiajn, historiajn ktp. Lingvo do ne estas la plej karakteriza trajto de la nacio. En unu ŝtato povas vivi pluraj nacioj (klasika ekzemplo estis iama Sovetunio), male samnacioj (ekz. Germanoj) povas vivi en pluraj ŝtatoj. En antikvaj tempoj oni komprenis nacion kiel loĝantaron, apartenantan pro *denaska* deveno al certa teritorio. En mezepoko sentis sin kiel nacio, pro komuneco kultura kaj eduka, ekzemple universitataj studentoj, kristanoj ktp. Dum la historia evoluo en Eŭropo kunfandiĝis la nocioj de *ŝtato* kaj nacio. En Anglio kaŭzis la revolucio en 1688 grandan respekton por ŝtataj institucioj. La absolutismo en Francio kreis nacian monarĥion, kaj en la revolucio 1789 ekestis konscio pri enŝtate organizita nacia suvereneco. En germanaj landoj malsamis la nocioj de ŝtato kaj nacio pro teritoria malcentriĝo, cetere J. G. Herder proklamis 1772 la lingvon kiel la plej karakterizan trajton de nacio. Pro kulturaj/literaturaj movadoj ekestis ŝtatoj itala 1861 kaj germana 1871. Male slavaj popoloj neniam atingis «panslavisman» ŝtatan unuiĝon. Naciaj-ŝtataj principoj regis en Eŭropo post 1918 kaj 1945.

Lingvolimoj kaj ŝtatlimoj en Eŭropo preskaŭ nenie koincidas — nur tie, kie al la politikaj kondiĉoj (kiuj multe pli influas la ŝtatorganizon ol etnaj kaj lingvaj kialoj) aliras kondiĉoj geografiaj. Klasika ekzemplo de tia unueco estas Islando, en kies teritorio estas lingve homogena loĝantaro. Tio teorie koncernas ankaŭ alian insulon, Malton, sed krom ties indiĝena lingvo, la malta, ekzistas forta influo de la iama koloniga lingvo, la angla. Ĉiuj aliaj eŭropaj ŝtatoj enhavas historie evoluigintajn minoritatajn lingvokomunumojn, kies lingvoj estas aŭ neŝtataj (ekz. la lapona en Norvegio, Finnlando,

Svedio kaj Rusio), aŭ ŝtata lingvo de najbara lando (ekz. la germana en Belgio). La plej nova teritoria evoluo tamen tendencas al memstarigo de unuopaj nacioj kun ilia lingvo-karakterizilo (ekz. Litovio, Latvio, Estonio, Slovenio, Kroatio, Ĉeĥio, Slovakio). Pri pli da memstareco batalas minoritataj lingvoj (ekz. la kataluna, la eŭska, la bretona). Nova fenomeno estas enmigrado en okcidenteŭropaj ŝtatoj: ekz. en Germanio praktike ne ekzistas urba lernejo sen infanoj turkaj, italaj, rusaj aŭ polaj.

Laŭ la klasifikado de Haarman (1992) ekzistas en Eŭropo:

1. *Ŝtatoj kun lingve homogenea loĝantaro:*

Islando (Islandanoj),

Lichtenŝtejnio (germanparolantaj lichtenŝtejnanoj, malgranda procentaĵo de aŭstroj, svisoj, germanoj, italoj)

Portugalio (potugalparolantoj enlandaj kaj afrikdevenaj, malgranda grupo de ciganoj)

2. *Ŝtatoj kun lingve sufiĉe homogenea loĝantaro (minimуме 80%):*

Albanio (albanoj, minoritatoj greka, makedona, arumuna)

Aŭstrio (aŭstroj germanparolantaj, minor. kroata, slovena, hungara)

Armenio (armenoj, minoritatoj azerbajĝana, kurda, rusa, ukraina)

Azerbajĝano (azerbajĝanoj, minor. rusa, lesgina, avara, ukraina, tata, belorusa, kurda)

Bosnio kaj Hercegovino (bosnianoj, serboj kaj kroatoj, minor. Turkaj)

Britio (angloj, minor. kimra, ejra, skota, multaj enmigrintoj el Eŭropo kaj Afriko)

Bulgario (bulgaroj, minoritatoj turka kaj cigana)

Ĉeĥio (ĉeĥoj, minor. germana, pola, cigana)

Danlando (danoj, minoritatoj germana kaj sveda) kun aŭtonomaj regionoj Farooj (faroanoj), Gronlando (gronlandanoj kaj eskimoj, minoritato dana)

Finnlando (finnoj, minoritatoj sveda, lapona, cigana)

Francio (francoj, minor. okcitana, elzaca k. lotringa ĝermanparolanta, bretona, korsa, eŭska, kataluna, multaj enmigrintoj el Eŭropo kaj Afriko)

Germanio (germanoj, minor. soraba, frisa, dana, multaj enmigrintoj)

Greĥio (grekoj, minor. arumuna, makedona, albana, turka, cigana)

Hungario (hungaroj, minor. cigana, germana, slovaka)

Italio (italoj, minor. sarda, friula, tirolgermana, okcitana, albana, slovena, kroata, greka)

Litovio (litovoj, minor. rusa, pola, belorusa, juda, latva)

Malto (maltanoj, ofte angla eĉ kiel familia lingvo)
 Nederlando (nederlandanoj, minor. frisa, multaj enmigrintoj el Surinamo, Antiloj, Turkio, Maroko)
 Pollando (poloj, minor. germana, ukraina, belorusa, slovaka, rusa, juda, litova, cigana)
 Rumanio (rumanoj, minor. hungara, germana, cigana, ukraina, bulgara, tatara, serba)
 Rusio (rusoj, minor. tatara, ukraina, ĉuvaŝa, baŝkira, belorusa, mordva, germana, juda, oseta, lapona k. a.)
 Svedio (svedoj, minor. finna)
 Slovakio (slovakoj, minor. hungara, ukraina, cigana, pola)
 Slovenio (slovenoj, minor. kroata, serba, hungara, itala)

3. *Ŝtatoj kun lingve nehomogena loĝantaro (malpli ol 80%)*

Andorrra (lingvoj kataluna, hispana, franca)
 Belgio (nederlandlingvaj, franclingvaj kaj germanlingvaj belgoj)
 Belrusio (lingvoj belorusa, rusa, pola, ukraina, jida)
 Estonio (lingvoj estona, rusa, ukraina, belorusa, finna)
 Georgio (l. kartvela, armena, rusa, azerbajĝana, oseta, abĥaza, kurda, greka, aramea)
 Hispanio (lingvoj hispana, kataluna, galega, eŭska, cigana, multaj eksterlandanoj)
 Irlando (lingvoj eĵra, angla)
 Kroatio (lingvoj serba, kroata)
 Latvio (lingvoj latva, rusa, ukraina, litova, jida)
 Luksemburgio (lingvoj leceburga, franca, germana, enmigrintoj portugaloj, italaj)
 Makedonio (lingvoj makedona, albana, turka, serba, arumuna, cigana)
 Moldavio (lingvoj rumana, ukraina, rusa, kazaha, bulgara, jida, belorusa, cigana)
 Monako (lingvoj okcitana, franca, itala)
 Norvegio (lingvoj bokmål, nynorsk, lapona, finna, multaj eksterlandanoj)
 Serbio kaj Montenegro (lingvoj serba, kroata, albana, hungara, makedona)
 Svislando (lingvoj svisgermana, franca, itala, romanĉa, hispana)
 Ukrainio (lingvoj ukraina, rusa, jida, rumana, belorusa, pola, tatara, germana).

Eŭropaj lingvoj kaj politiko

Lingvo ne estas nura komunikilo, sed havas ankaŭ politikan signifon — tiel iĝas lingvoj de politikaj/ekonomiaj fortuloj oficialaj, literaturaj, ŝtataj ktp., tial estas la lingvoj de malfortuloj diskrimina-

ciataj, neoficialaj aŭ traktataj kiel «nuraj» dialektoj. Oni parolas pri dominantaj kaj nedominantaj lingvoj.

Klasika ekzemplo de *dominanta eŭropa lingvo* estis la antikva latina kiel oficiala lingvo de la imperio. La nelatine parolantaj civitanoj devis interkomunikiĝi kun oficistoj kaj komercistoj, volis kleriĝi en lernejoj kaj eĉ partopreni en politikaj aktivecoj, kaj pro tio ili bezonis lerni la lingvojn de la reganta popolo. Ili ne plu konsideris gravaj siajn proprajn etnolingvojn, kiuj iom post iom formortis aŭ restis sensignifaj hejmlingvoj. La plej granda parto de la Roma Imperio tial — eĉ sen konscia premo — lingve asimiliĝis. Post la disfalo de la imperio la latina ankoraŭ longe estis uzata en oficialaj dokumentoj, leĝoj ktp. Kun la ekesto de novaj ŝtatoj akiris prestiĝon ankaŭ lingvoj de iliaj superaj klasoj: en mezepoko ekestis eĉ propraj leĝaroj en la lingvoj kiel la kimra, la kastilia, la belorusa (kvankam precipe en la juro la latina regis en Eŭropo ĝis la pasinta jarcento).

La mezepokaj ŝtatoj efektivigis politikan kaj *lingvan centrismon*, kun ekesto de skriblingvo kaj sekve ŝtata lingvo. La plej longan tradicion tiurilate havas Francio. Sub latinaj influoj formiĝis norde la lingvoj «ad illud» kaj sude «ad hoc» (nomitaj laŭ latinaj pronomoj). En la tempoj de politika malcentrismo uzis ĉiu regiono propran skriblingvon. Politike kaj kulture centrige aktivis Parizo, kies lingvo (komence samranga kun la aliaj) oficiale venkis en 1539. La franca lingvo iĝis simbolo de unuigita nacio.

La ideo de ŝtata lingvo iĝis en eŭropaj ŝtatoj de la 19a kaj 20a jarcento grava organiza principo. Nur en malmultaj ŝtatoj havas pli longan historian tradicion la *oficiala plurlingveco*, kiel ekz. en Belgio (la nederlanda/flandra en Flandrio, la franca/valona en Valonio) aŭ Svislando (svisgermana, franca, itala kaj romanĉa). Ekzemplo de lingvoregulado laŭ *teritoria principo* estas ankaŭ Finnlando, ĝis la komenco de la 19a jc. parto de la sveda regno. Post la malvenkita milito kontraŭ Ruslando 1809 devis Svedio cedi sian orientan parton. La finna tiam malmulton valoris en societa vivo, ĉar la instruado okazis en la sveda, kiu estis ankaŭ lingvo de la nobelaro. Nur 1841 iĝis la finna samranga instrulingvo en mezlernejoj, 1863 samranga oficeja lingvo, 1902 samranga jura lingvo. Ekde 1917 validas ambaŭ lingvoj samrange, sed praktike la sveda nun ne ofte uzadas, ĉar 95% de la loĝantaro havas la finnan kiel gepatran. En

1991 oni agnoskis kiel trian oficialan lingvon la laponan (samean) en Laplando: tio praktike signifas, ke la Laponoj rajtas uzi sian lingvon (fakte sian lingvovarianton, ĉar ekzistas tri malsamaj ĉefaj variantoj) ankaŭ en oficejoj kaj juĝejoj.

Teritoria principo ne gravas en ankaŭ oficiale plurlingvaj ŝtatoj kiel Luksemburgio, Malto kaj Irlando, kie la lingvoj uzatas laŭfunkcie: en Luksemburgio la franca kiel oficeja, la germana kiel skriba, la leceburga kiel gepatra. En Malto uzatas la malta en internaj, la angla en eksteraj kontaktoj. En Irlando estas la hejma lingvo flegeta nacia simbolo, kvankam ĉiuj regas la anglan. Jam en la 16a jc. rajtis oficejan postenon akiri nur angloparolantoj kaj la ejra estis pli kaj pli subpremata. Nur en 1921 (reaprobite en 1949) ĝi iĝis oficiala ŝtata lingvo samrange kun la angla.

Ĝenerale oni strebas pri *lingva demokracio*. En rusa imperio estis la rusa la ununura oficiala lingvo, en Sovetunio akiris oficialajn rajtojn ankaŭ aliaj lingvoj. Tiu stato teorie ekzistas en la nuna Rusa Federacio: kiel oficialaj validas ankaŭ la tatara, la ĉuvaĉa, la mordva, la baŝkira, la votjaka, la ĉeremita, la kalmuka kaj la komi-lingvoj; praktike daŭre funkcias la rusa kiel interetna komunikilo. Hispanio oficialigis post la morto de Franco 1975 ankaŭ la katalunan, la galegan kaj la eŭskan.

La *protektado de lingvominoritatoj* en diversaj gradoj apartenas nun al la leĝaroj preskaŭ ĉie en Eŭropo, estas eĉ parto de la ĉarto pri homaj rajtoj. Bedaŭrinde, pro influo de televido k. s., la parolantaro de minoritataj lingvoj ofte malkreskas malgraŭ la protektado, ekz. en Valezo, kie la kimra lingvo estas kaj lerneja kaj oficeja, aŭ en Germanio, kie la soraba havas propran organizon kaj eldonejon Domowina. Ekzistas kazoj de malapogo de lingvominoritatoj: en Transilvanio malrespektiĝis la hungara minoritato ĝis 1989, ne-sufiĉe respektataj estas la Turkoj en Bulgario ktp.

La *lingva kulturo* baziĝas sur lingvokreaĵoj (literaturaj aŭ buŝaj), kiuj estas sentataj kiel kolektiva propraĵo kaj esprimo de certa grado de civilizo. Tial oni strebas skribi siajn lingvojn. La unua periodo de skriba literaturo estis mezepoko, kiam skribe aperis ĝis tiam nur buŝe transdonataj folklorajoj, precipe epikaj. Nun en Eŭropo uzas 72% da lingvoj skribsistemon (se oni ne enkalkulas kaŭkazajn lingvojn, tiam eĉ 95%), en Ameriko nur ĉ. 2%–5% da lingvoj. Plurloke oni trovas paradoksan situacion: la politike pli prestiĝa

lingvo/dialekto funkciis kiel oficiala, dum tiu malpli prestiĝa plu ekzistis nur kiel parola ĉiutaga, ne plu uzante skriban formon. En la 19-a jarcento venis ondo de nova etna/nacia konscio, kaj jen — oni denove komencis uzi skriban formon. Tipaj ekzemploj estas lingvoj galega (malnova skribperiodo 12-a – 15a jc., nova 19a jc.), belorusa (15a – 18a jc., 19a jc.), norvega (12a – 15a jc., 19a jc.), sarda (11a – 17a jc., 20a jc.).

Etna/nacia/ŝtata *identeco* ĉe unuopaj nacioj kreskis dum longa historia epoko — tial apenaŭ penseblas, ke oni rezignas pri ĝi favore al iu abstrakta identeco eŭropeca. Plej nove, en la 90aj jaroj de nia jarcento, plu memstarigas malgrandaj ŝtatoj, kreante sian novan politikan, kulturen kaj lingvan identecon. Ŝajnas, ke la postulata identeco eŭropeca devas esti ia sumo de la jam ekzistantaj. Tial opinias multaj lingvistoj, ke neniue lingvo (des malpli planlingvo, kiu ne havas historie evoluigintan nacian/ŝtatan tradicion) povas iĝi tuteŭrope komuna, kaj vidas ununuran solvon en laŭgrada plurlingveco.

La rezultoj de testo kaj opinioj de studentoj, kelkaj konkludoj

Laŭ la pritaksoj de la studentoj, la temo pri historia ekesto de la eŭropaj lingva kaj kultura arealo devus esti pli «fokusigita». La historiaj informoj pri hindoeŭropa pralingvo kaj nostratika teorio ne estas tro interesaj, la rolon de la greka kaj la latina kiel eŭropaj ĉeflingvoj oni verŝajne troigas. La etnaj zonoj de Eŭropo estas instruaĵo grava por ricevi la «senton de aparteneco», la informo pri eŭropa lingvoheredaĵo estas pli malpli superflua.

La plej granda parto de la studentoj ne opiniis grava la detalan genealogian klasigon de la lingvoj («grandaj grupoj sufiĉas»), sed jes ja lingvostatistikojn kaj — surprizige — la arean klasifikadon. Ĉiuj malsatis strukturan tipologion de lingvoj («tro scienca»). Male, ili ŝatis la prezentadon de tekstoj, de kiuj ili la plejmulton ĝuste identigis (tamen kun iom da problemoj diskoni la tri skandinaviajn lingvojn), malfacilaĵojn ili havis nur kun tekstoj skribitaj en (al ili ne konata) kirila alfabeto, ili do ne kapablis diskoni la tekstojn en la lingvoj rusa, bulgara, ukraina, makedona kaj serba. Pli malfacilaj estis aŭdaj specimenoj. Montriĝis, ke kvankam ofte eblas aŭdi surstrate, en la radio, en la televido ktp. multajn fremdajn lingvojn, oni ne interesiĝas pri tiu fenomeno kaj ne donas al si la penon dive-

ni la lingvojn. Neniu el la 26 germanaj studentoj identigis la aŭd-specimenon en rumana lingvo, problemoj estis eĉ kun la frisa kaj la soraba, kiuj estas oficialaj minoritataj lingvoj en Germanio. Laŭ opinio de la studentoj, oni spertu pli multe da tekstoj skribaj kaj aŭdaj (ankaŭ poemojn, kantojn k. s.) en eŭropaj lingvoj.

Ankaŭ la temon pri ekzistoformoj de la lingvo (dialekto – parolingvo – skriba normlingvo) ili surprizige opiniis nesufiĉe pritaksata: montriĝis, ke ili neniam estis vidintaj la geografian mapon de germanaj dialektoj. Ankaŭ pri lingvoj naciaj kaj ŝtataj ili dezirus havi pli da detalaj klarigoj kaj ekzemploj, por pli bone evoluigi sian lingvan kaj nacian identecon. En la lasta studhoru ni diskutis pri diversaj solvoj de eŭropa interkomunikado, i.a. pri planlingvoj. La studentoj jes ja konsentis, ke la multlingveco estas konservenda, sed skeptike rigardis kaj la lernadon de pluraj lingvoj, kaj la enkondukon de unu komuna neŭtrala lingvo: la jam funkcia angla lingvo ja estas parolata tutmonde kaj tiel ligas ankaŭ Eŭropon kun la mondo.

LITERATURO

- Ammon 1997 — U. Ammon. *Einsprachigkeit ist heilbar*. Sociolinguistica. Tübingen: Niemeyer, 1997.
- Barandovská 1995 — V. Barandovská. *La latina kiel interlingvo*. Praha: Kava-Pech, 1995.
- Čermák 1997 — F. Čermák. *Jazyk a jazykověda*. Praha: Pražská imaginace, 1997.
- Cuisinier 1993 — J. Cuisinier. *Ethnologie de l'Europe*. Paris: Presses Universitaires de France, 1993.
- Berdichevsky 2004 — N. Berdichevsky. *Nations, Language and Citizenship*. Jefferson – London: McFarland, 2004.
- Décsy 1973 — Gy. Décsy. *Die linguistische Struktur Europas*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1973.
- Décsy 1990 — Gy. Décsy. *Statistical Report on the Languages of the World*. Bloomington: Eurolingua, 1990.
- dtv-Lexikon. München: Brockhaus, 1992.
- Gellert-Nowak 1993 — A. Gellert-Nowak. *Europäische Sprachpolitik und Euroregionen*. Tübingen: Gunter Narr, 1993.

- Grimes 2004 — B. Grimes (eld.). *Ethnologue*. Dallas: SIL, 2004.
- Haarman 1993 — H. Haarman. *Die Sprachenwelt Europas*. Frankfurt: CampusVerlag, 1993.
- Haarman 2001 — H. Haarman. *Babylonische Welt, Geschichte und Zukunft der Sprachen*. Frankfurt: Campus, 2001.
- Haarman 2001 — H. Haarman. *Kleiner Lexikon der Sprachen*. München: Beck, 2001.
- Hagège 1992 — C. Hagège. *Le souffle de la langue*. Paris: Editions Odile Jacob, 1992.
- Harder 1996 — A. Harder (eld.). *Europäische Sprachen im Kontakt*. RBS, Universität Rostock, 1996.
- Illič-Svityč 1971 — М. Иллич-Свитыч. *Опыт сравнения ностратических языков*. Москва: Наука, 1971.
- Lamprecht 1981 — A. Lamprecht. *Nostratická teorie a její materiálové zdůvodnění*. Brno: SPFFBU A 29, 1981.
- Katzner 1992 — K. Katzner. *The Languages of the World*. London: Routledge, 1992.
- Kelz 2001 — Kelz (eld.). *Europäische Kleinsprachen*. Baden-Baden: Nomos, 2001.
- Mattusch 1999 — M. H. J. Mattusch. *Vielsprachigkeit: Fluch oder Segen der Menschheit?* Frankfurt: Peter Lang, 1999.
- Meillet 1928 — A. Meillet. *Les langues dans l'Europe nouvelle*. Paris: Payot, 1928 (statistikoj de Tesnière, pp. 454–473).
- Meyer 1979 — G. & B. Meyer. *Handbuch der Linguistik*. Bd. 1. Berlin: Akademie-Verlag, 1979.
- Piotrowski, Frank 2002 — S. Piotrowski, H. Frank (eld.). *Europas Sprachlosigkeit*. Paderborn: AL, 2002.
- Skalička 1979 — V. Skalička. *Typologische Studien*. Braunschweig: Vieweg, 1979.
- Störig 1992 — H. J. Störig. *Abenteuer Sprache*. München: Humboldt, 1992.
- Synak 1997 — B. Synak (eld.). *Language minorities and minority languages in the changing Europe*. Gdańsk: University, 1997.
- Volmert 1999 — J. Volmert. *Grundkurs Sprachwissenschaft*. München: Fink UTB, 1999.

Andreas Künzli

kuenzli@osteuropa.ch

IST ENGLISCH GUT ODER SCHLECHT FÜR DIE SCHWEIZ?

**Bemerkungen zum kontroversen Diskurs über das Englische
als «fünfte Landessprache» qua lingua franca
in der viersprachigen Schweiz**

Mehrsprachigkeit bzw. Viersprachigkeit wird von den meisten Autoren, die sich mit der Schweizer Sprachensituation befassen, als zentrales Element des schweizerischen Selbstverständnisses bezeichnet. Demzufolge ist Fremdsprachenunterricht in der Schweiz nicht nur eine pädagogische, sondern auch eine staatspolitische Frage. Entscheidungen im Zusammenhang mit Fremdsprachenunterricht sind im Wesentlichen davon abhängig, wie sprachpolitische, ökonomische, linguistische und pädagogische Argumente gewichtet werden. Da eine globalisiert-vernetzte Wirtschaft bessere Englischkenntnisse verlangt, müsse die Schule solche hervorbringen, heisst es in einschlägigen Berichten und Beiträgen zum Thema¹.

Die Einstellung zum Englischen ist mit der Einstellung zu den Schweizer Landessprachen eng verknüpft. Daher dauert der Streit im schweizerischen Erziehungssystem über den Stellenwert der englischen Sprache als Fach im öffentlichen Schulsystem nun schon mehrere Jahre. Soll Englisch als nicht-schweizerische Sprache als obligatorisches Schulfach im Lehrplan der Schulen auf der Primarstufe und der Sekundarstufe I unterrichtet werden? Und wer soll das überhaupt bestimmen? — in der Schweiz liegt die Hoheit über die öffentlichen Bildungsinstitutionen mehrheitlich bei den Kantonen. Und in wessen Interesse würde man hier handeln, wenn man diesen Entscheid träfe — im Interesse der Industrie und der 'globalen'

Wirtschaft, der Eltern, der Kinder, des Landes, der einzelnen Kantone als Standorte von multinationalen Unternehmen usw.? Gefährdet diese offensichtliche Bevorzugung des Englischen als zweite Sprache nach der Muttersprache den Zusammenhalt (Kohäsion) der Schweiz als mehrsprachiges und multikulturelles Land und seine sprachliche Kultur, die sprachliche Oekumene? Kommt die Deutschschweiz somit in Versuchung, an der Romandie Verrat zu üben²? Wird sich in linguistischer Hinsicht durch die lokale Entwicklung des Englischen nicht eine endonormative (d. h. nicht-native) Form dieser Sprache als lingua franca über die Sprachgrenzen in der Schweiz herausbilden, nicht eine Art verkümmertes «Pan Swiss Englisch» gefördert, analog etwa zum Indisch-Englischen oder Singapur-Englischen³? Ganz zu schweigen von den unterschiedlichen «Jargons», die sich in den verschiedenen Fachbereichen herausbilden und die von fachfremden «Usern» nicht mehr verstanden werden (aK). Dies sind einige der Fragen, die im Streit um Englisch gestellt worden waren und werden, und es gibt derer noch mehr. Die Einführung der englischen Sprache als obligatorisches Schulfach und die Bevorzugung des Englischen gegenüber dem Französischen, Deutschen oder Italienischen, ganz zu schweigen vom Rätoromanischen, das sich existentiell in einer prekären Lage befindet⁴, ist also längst zu einem brisanten politischen Thema in der Schweiz geworden. Diese Kontroverse erhitzt nicht nur die Gemüter, sondern scheint den Graben zwischen den Landesteilen zu vertiefen und vor allem den Gegnern Munition gegen eine globalisierte Wirtschaft zu liefern.

Seit Ende der achtziger Jahren gab es genügend Gelegenheiten, die Kontroverse um die Stärkung des Englischen an Schweizer Schulen anzuzünden. So wurde 1989 in einem vom Schweizerischen Bundesrat (Regierung) in Auftrag gegebenen Bericht unter dem Titel *Zustand und Zukunft der viersprachigen Schweiz* die englische Sprache als grosse Gefahr für das harmonische Zusammenleben der vier schweizerischen Landessprachen und als potentielle Bedrohung für den Sprachfrieden dargestellt⁵. Man sieht, dass beim Staat, im Unterschied zur Privatwirtschaft, politische Argumente in Bezug auf die Zweckmässigkeit des Englischen dominieren.

Ab etwa Mitte der neunziger Jahre bekam die Diskussion eine neue Dimension. Für brisant wurden die im August 1998 vorgestellten

ten Vorschläge zur Verbesserung des Sprachunterrichts einer Expertengruppe der Eidgenössischen Erziehungsdirektoren-konferenz (EDK) gehalten, die den Status des Englischen im Fremdsprachenunterricht der kantonalen Schulsystemen aufwerten möchte⁶.

Nach der emotional aufgeladenen Debatte wollten sich die Sprachwissenschaftler sachkundig mit dem Problem befassen. Zu diesem Zweck wurde im Januar 2000 an der Universität Bern ein Symposium zum Thema «Englisch in der Schweiz» abgehalten (die Beiträge wurden in einer Schrift publiziert)⁷. Im gleichen Jahr wurde ein im Auftrag des Bundesamtes für Bildung und Wissenschaft ebenfalls von den Sprachwissenschaftlern und Anglisten der Universität Bern verfasster umfangreicher Forschungsbericht zur Situation des Englischen in der Schweiz mit verschiedenen Einzelbeiträgen vorgelegt⁸.

In Bezug auf die Einführung des sogenannten *Frühenglisch* spielt der Kanton Zürich eine Vorreiterrolle. Die Geschichte des Zürcher Experiments begann im Sommer 1996. Zu diesem Zeitpunkt gab es im Kanton Zürich weder an der Volksschule noch an den Mittelschulen ein Obligatorium für Englisch, während die Kantone Bern, Freiburg, Neuenburg, Schwyz und Waadt den obligatorischen Englischunterricht an der Oberstufe (für die anspruchsvolleren Zweige) der Volksschule bereits eingeführt hatten. Den herrschenden Zustand erachteten viele Menschen im Kanton Zürich als unhaltbar, unzeitgemäss. Auf diesem Hintergrund erfolgte im August 1996 der Auftrag des kantonalen Erziehungsdirektors Zürich an seine Direktion, die Einführung eines obligatorischen Englischunterrichts an der Volksschule und an den Gymnasien in die Wege zu leiten. Der früheste Zeitpunkt für die Einführung des Englischunterrichts an der Zürcher Oberstufe sollte das Schuljahr 1999/2000 sein⁹.

Aus der Teilnahme des Erziehungsdirektors des Kantons Zürich an einer internationalen Bildungskonferenz in den USA ging eine Arbeitsgruppe «Schulprojekt 21» (an der Primarschule) hervor, die sich intensiv mit Fragen des Fremdsprachenunterrichts auseinandersetzte und in diesem Zusammenhang den Beginn des Englischunterrichts so früh wie möglich, d. h. ab der 1. Klasse anzusetzen, prüfte. Ein entsprechendes Schulexperiment wurde lanciert. Die Erfahrungen seien positiv¹⁰. Die weitere Diskussion konzentrierte sich vor

allem auf die Frage, ab welcher Klasse Frühenglisch eingeführt werden soll und welche Methodik(en) anzuwenden sei(en), denn man wollte Fehler aus dem herkömmlichen Fremdsprachenunterricht, der mehr auf Erwachsene als auf Kinder zugeschnitten war, nicht wiederholen.

Im September 2000 hat der Regierungsrat des Kantons Zürich nun im Rahmen des «Schulprojekts 21» entschieden, dass ab dem Schuljahr 2003/04 an den Volksschulen der Englischunterricht im dritten Schuljahr einsetzen soll, während Französisch ab dem fünften Schuljahr gelehrt werden soll. Diesen Entscheid will der Zürcher Bildungsdirektor Buschor, die Kantonshoheit für das Erziehungswesen ausnützend, auch bei einer abweichenden Empfehlung der Schweizerischen Erziehungsdirektorenkonferenz (SKA) durchsetzen¹¹. Nach der Meinung Buschors sei in seinem wirtschaftsstarken Kanton die starke Nachfrage des immer bedeutenderen Englisch zu befriedigen.

So ist mit der stärkeren Gewichtung des Englischen in den kantonalen Bildungssystemen, insbesondere durch den Beschluss des Kantons Zürich, das bis anhin weithin befolgte Gesamtsprachenkonzept der Schweizerischen Konferenz der kantonalen Erziehungsdirektoren ins Wanken geraten. Medien und Bundesbehörden haben kritisch auf die Unbehagen auslösenden Entscheide reagiert. Die Frage einer Westschweizer Journalistin, ob der Kanton Zürich mit seinem Entscheid für das Frühenglische nicht den nationalen Zusammenhalt gefährde, erwiderte Buschor, dass das Französische in seinem Kanton übrigens gleichwertig im Vergleich zum Englischen unterrichtet werde, aber nicht vom selben Zeitpunkt an, und dass der Französischunterricht zudem durch kulturelle Inhalte ergänzt werde.

Dem absehbaren Zürcher Beschluss ging 1998 ein vom Historiker Max Mittler herausgegebenes Buch¹² voraus, das prononcierte Beiträge zum Thema zugänglich machte. So hält etwa der Lehrer und Journalist José Ribeaud das «Schulprojekt 21» für unschweizerisch und sieht das Problem im uneingestandenem Deutschkomplex des alemannischen Landesteils: Der deutschen Sprache weder von Herzen zugetan noch ihr wirklich mächtig, flüchteten sich die Deutschschweizer zum Englischen, das sie servil vergötterten. Dies führe nicht nur zur Schwächung der schweizerischen Viersprachig-

keit, sondern zu einer kulturellen «McDonaldisierung», zu einer Provinzialisierung des Italienischen und zum weiteren Zurückdrängen des Französischen auf nationaler Bühne, schrieb Ribeaud und kam zum Schluss, dass ein Zusammenleben der schweizerischen Nation, die sich des Englischen bedient, eigentlich keinen Sinn mehr macht. Der Sprachwissenschaftler Georges Lüdi sprach sogar von einer Misere, ja von einem Scheitern der schweizerischen Schulsprachenpolitik, die der erwünschten Zwei- und Mehrsprachigkeit nicht genügend Rechnung trage. Andere Autoren mochten die rhetorische Schärfe Ribeauds und Lüdís zwar nicht teilen, sprachen aber etwa von einem wirtschaftlich bestimmten, utilitaristischen Sprachverständnis bei den Zürchern (Marco Baschera). Man erkannte hinter der Verbreitung des Englischen, analog dem Dollar in den ökonomischen Kreisläufen, einen auf Uniformierung hinauslaufenden Hegemonieanspruch. Schlimmer noch sei ein voraussehbarer Verschleiss des Englischen zu prognostizieren, das sich in unzählige lokal determinierte Varianten zersplittern werde. Dies würde der Traum von der Völkerverständigung wieder zunichte machen, wird der Gymnasiallehrer und Literaturwissenschaftler Baschera zitiert, der für die schweizerische Mehrsprachigkeit plädiert. Der Welschland-Korrespondent der Neuen Zürcher Zeitung, Roger Friedrich, erinnerte daran, dass das Verhältnis zur jeweils anderen Landessprache auch eine Frage des Verhältnisses zu den europäischen Nachbarstaaten der Schweiz sei, also zu Frankreich, Deutschland, Italien und Österreich. Andere Autoren forderten eine verstärkte Aufmerksamkeit zugunsten des Französischen in der Deutschschweiz und des Deutschen in der Romandie als flankierende Massnahme bei der Einführung des Frühenglischen. Der rätoromanische Publizist Iso Camartin hielt nicht die Frage der Reihenfolge der Fremdsprachen auf der Lektorentafel für entscheidend, sondern die Art des Unterrichts und den propädeutischen Wert einer Sprache. Die Lernlust (Motivation) und Lernfähigkeit müsse ins Zentrum der Überlegungen gestellt werden, meinte die Primarlehrerin Katja Klingler¹³.

Ausserdem regte sich Widerstand gegen Frühenglisch auch bei einem Teil der Sekundarlehrerkräfte des Kantons Zürich, die sich vom Zürcher Lehrerinnen- und Lehrerverband (ZLV) abgespalteten und diesem nicht mehr angehören. Die zum ZLV gehörende Zürcher Kantonale Mittelstufenkonferenz wies warnend darauf hin,

zwei Fremdsprachen an der Primarschule seien zu viel. Die PISA-Studie, die bei den Lesefähigkeiten der Schweizer Jugendlichen einen grossen Nachholbedarf eruierte, habe bewiesen, dass die deutsche Sprache Priorität habe. Diese Lehrer und Lehrerinnen verlangten das Ende der «ineffizienten Sprachenexperimentiererei» und kündigten Widerstand gegen das neue Volksschulgesetz an¹⁴. Trotz zahlreicher Proteste aus Politiker-, Lehrer- und Intellektuellenkreisen und aus der Romandie will Zürich am Frühenglischen festhalten: der Bildungsrat des Kantons Zürich hat an seiner Sitzung vom 15. März 2004 beschlossen, Englisch als obligatorisches Schulfach in den Schulgemeinden des Kantons Zürich ab der 2. Klasse der Primarschule ab den Schuljahren 2004/05 und 2006/07 zeitlich gestaffelt einzuführen. Und in der ersten Klasse wird die Lektionenzahl für Deutsch erhöht¹⁵. Der Grosse Rat des dem Kanton Zürich benachbarten Kantons Schaffhausen sprach sich im Januar 2001 in einem Grundsatzentscheid ebenfalls zugunsten der Einführung des Frühenglischen aus.

Auch auf der Ebene der Bundespolitik hat der galoppierende Fortschritt des Englischen entsprechende Reaktionen ausgelöst, die Parlamentarier blieben diesem Thema gegenüber nicht gleichgültig. Zu den wichtigsten Grundsätzen der helvetischen Staats- und Sprachpolitik zählt die Rücksichtnahme auf sprachliche Minderheiten und die Erhaltung der Sprachräume der viersprachigen Schweiz. Dies ist so in der Verfassung verankert (Art. 70)¹⁶. Der Bund hat mit seiner Sprachenpolitik die Aufgabe, die Minderheitensprachen zu schützen und zu fördern, eine Brücke der Verständigung zwischen den Sprachen und Kulturen des Landes zu schlagen und so für den Zusammenhalt der fast mythisch überwölbten «Willensnation» Schweiz zu sorgen¹⁷. Die Sprach- und Kulturgemeinschaften haben beim Aufbau des föderativen Staates stets eine bedeutende Rolle gespielt. Hat also der Schutz der Landessprachen mehr den eigentlichen Zweck, den nationalen Zusammenhalt zu garantieren, bzw. die Gefahr des Auseinanderdriftens der Sprachgemeinschaften der Eidgenossenschaft zu bannen? An entsprechenden Vorstössen im Schweizer Parlament hat es nicht gemangelt — zwischen 1979 und 1999 gab es deren 26, die explizit das Englische betrafen, wobei in 18 Fällen eine eher negative und in 8 eine neutrale oder eher positive Haltung gegenüber dem Englischen und dessen Platz in der

Schweizer Sprachenlandschaft eingenommen wurde¹⁸. So wollte Nationalrätin Vreni Hubmann (SP/ZH) in ihrer an den Bundesrat gerichteten Interpellation (8.10.1997) wissen, welche staats- und gesellschaftspolitischen Konsequenzen zu erwarten sind, wenn das Englische als Fremdsprache zunehmend eine zweite Landessprache verdrängt. Der Bundesrat, bei dem sich in dieser Frage eine eher pragmatische Position ausmachen lässt, beurteilte die Situation als nicht dramatisch oder als eine Gefährdung der Sprachenvielfalt der Schweiz, obwohl er zugab, dass die Verdrängung der Landessprachen aus den Bildungsprogrammen zugunsten des Englischen mit Sicherheit eine nachteilige Auswirkung auf die interkulturelle Verständigung in der Schweiz haben könnte. Der Staat jedoch müsse der Herausforderung mit Offenheit begegnen, da er den Bürgerinnen und Bürgern den Zugang zu den Informationen und Märkten der Welt nicht verwehren kann und will. Seine Aufgabe bestehe darin, geeignete Massnahmen zur Erhaltung und Förderung der Sprachkompetenz in den Landessprachen zu treffen, ohne dabei dem Erlernen des Englischen als globaler Kommunikationssprache grundsätzlich Hindernisse in den Weg zu legen. Mit seiner Motion (21.12.1999) forderte der einer extremrechten Partei angehörende Nationalrat Bernhard Hess (BE), der George W. Bush übrigens für einen mutmasslichen Kriegsverbrecher hält, vom Bundesrat, in Anlehnung an die Gesetze Frankreichs ein schweizerisches Gesetz zum Schutz der Landessprachen zu erlassen, das gesetzliche Bestimmungen, insbesondere gegen die Flut englischer Begriffe, enthält. In seiner Begründung hielt der Motionär fest, dass die Sprachen und Kulturen Europas in zunehmendem Masse von angloamerikanischem Sprach- und Kulturgut beeinflusst würden. Dies habe letztlich einen Identitätsverlust der betroffenen Völker und Volksgruppen zur Folge. In seiner Stellungnahme, in der der Bundesrat dem Parlament die Ablehnung der Motion Hess beantragt hat, wies er zwar sehr wohl auf den wachsenden Einfluss des Englischen auf den Sprachgebrauch und damit auf Zustand und die Entwicklung der Landessprachen hin. Er erachtete es jedoch «als schwierig, nach dem französischen Modell sprachrechtliche Normen zu erlassen, die ein aus sprachpolitischer Sicht unerwünschtes Sprachverhalten in den verschiedensten Bereichen des öffentlichen Lebens einschränken oder gar verbieten.» Die bundesstaatlichen Kompetenzregelun-

gen seien mit der zentralistischen Regelung eines Staates nicht zu vereinbaren. Zumal das fragliche Gesetz in Frankreich das Problem keineswegs gelöst habe und bezüglich Anwendbarkeit sehr umstritten sei. Ob der Bund befugt wäre, bei einem kantonalen Verstoß gegen den verfassungsrechtlichen Verständigungsauftrag im Rahmen des Fremdsprachenunterrichts zu intervenieren, ist fraglich. Der Bundesrat sieht im Moment keinen Anlass dazu, die Kompetenzen des Bundes in der Sprachenpolitik auf Verfassungsstufe zu erweitern und verweist darauf, dass man sich mit entsprechenden Postulaten an die Kantone und Eidgenössischen Erziehungsdirektorenkonferenz (EDK) zu richten habe. Im übrigen befasst sich eine sogenannte paritätischen Arbeitsgruppe Sprachengesetz des Bundes mit der Frage, inwiefern die wachsende Bedeutung des Englischen in Bildung und Wissenschaft als unmittelbare Konkurrenz zu den Landessprachen mitberücksichtigt werden kann und muss. Neben dem Englischen stellt übrigens auch die Präsenz anderer Nicht-Landessprachen (wie Türkisch, Albanisch, Spanisch, slawische Sprachen usw.) die Schulen vor grosse Probleme¹⁹.

Obwohl beim Bund jeder grundsätzlich das Recht hat, seine eigene Sprache zu verwenden, sieht es in der Praxis so aus, dass nur Deutsch und Französisch entscheidungswirksam sind, während Italienisch und Rätoromanisch weitgehend nur noch symbolisch zu existieren scheinen. Beim Gebrauch des Englischen als 'neutraler' Fremdsprache wäre somit niemand benachteiligt. Dort wo der Bund mit internationalen Aktivitäten, wie in der Diplomatie und Armee, in Berührung kommt, ist Englisch kein Tabu²⁰.

Ob man das gerne sieht oder nicht, der Verwendungsgrad der englischen Sprache wird nicht nur in der schweizerischen Industrie und Wirtschaft zunehmend grösser — einige internationale Unternehmen benutzen ausschliesslich Englisch, besonders nachdem sie bei Fusionen international geworden sind, meist auf Kosten der Identifikation der lokalen Mitarbeiter mit der vormals schweizerischen oder von Schweizern geführten Firma. Als äusserst brisante Erkenntnis gilt, dass im Wirtschaftsleben die Höhe des Salärs immer stärker durch die Kenntnis des Englischen beeinflusst wird (Lohnwirksamkeit)²¹. Aber auch setzt sich das Ausmass der Verbreitung des Englischen zum Beispiel immer mehr auf sämtlichen Ebenen des schweizerischen Universitätswesens durch. An den bei-

den Technischen Hochschulen (ETH) von Zürich und Lausanne ist das Englische als Wissenschaftssprache weit verbreitet. Auch das Ausmass, in welchem Englisch im Studienalltag z. b. der Universität Bern verwendet wird, ist erstaunlich, wie eine Untersuchung gezeigt hat. In Fächern wie Allgemeine Psychologie, Angewandte Mathematik (Informatik), Ethnologie, Mikrobiologie und Volkswirtschaft, wo teilweise englischsprachige Professoren dozieren, wird hier mehr als die Hälfte in Englisch, in den Fächern Politologie, Soziologie, Geographie und Geschichte weniger als die Hälfte in Englisch gelehrt. In mehreren Spezialgebieten müssen die Studierenden sowieso Fachliteratur in Englisch und Gastvorlesungen verstehen können, an englischsprachigen Diskussionen teilnehmen und gerade in den Bio- und Naturwissenschaften Berichte und Arbeiten auf Englisch verfassen. Bei Umfragen gaben die StudentInnen im Allgemeinen an, wenig Verständnisschwierigkeiten zu haben, wobei Schreiben und Sprechen als schwieriger empfunden wurde. In dem Beitrag wird die Befürchtung geäussert, dass die wachsende Tendenz zu Englisch im akademischen Alltag dazu führen könnte, dass die Universitäten mit den von ihnen hervorgebrachten Eliten sich noch weiter von der Gesellschaft entfernen²².

Ohne gebührende Englischkenntnisse, über die auf der Welt 300 bis 400 Mio. Muttersprachler verfügen, ist in den genannten Arbeitsbereichen heutzutage also nur schwer Fuss zu fassen. Das Englische hat so auch in der Schweiz alle Gebiete erfasst: Wirtschaft, Industrie, Arbeitsmarkt, Erziehung, Forschung, Politik, Verwaltung, Armee, Diplomatie, Sport, Tourismus, Medien, Werbung, Marketing, Internet und Unterhaltung. Das Prestigedenken scheint auch ein Grund für den Gebrauch des Englischen zu sein. Die Vorteile des Gebrauchs des Englischen in multinationalen Betrieben seien oder sind, dass Zeit und Geld gespart werde/wird. Daher werden Englischkurse überall zur Pflicht. Mangelnde Englischkenntnisse können sich nicht nur als Lohnhemmer, sondern auch als eigentlicher Entlassungsgrund entpuppen.

Dabei sind noch längst nicht alle Schweizer dem Englischen wohlgesinnt, geschweige denn mächtig, vor allem ältere Personen. Viele Gegner des Frühenglischen befürchten, dass die Weltsprache Englisch schleichend zur Nationalsprache werden und den Sprachfrieden in der Schweiz (zer)stören könnte. Das Englische scheint in

ihren Augen eine Bedrohung für die Landessprachen und eine Gefahr für die schweizerische nationale Kultur darzustellen. Aber vielleicht sind die Ängste übertrieben und nicht gerechtfertigt. Bis heute gibt es keine umfassende, offizielle Studie, die die qualitative Rolle des Englischen in der Schweiz näher untersucht hat. Analysiert wurden meist in unveröffentlichten Lizentiatsarbeiten lediglich Teilbereiche wie der Englischgebrauch in einzelnen Firmen, zum Beispiel in einer Bank im Tessin. Beim Englisch-Streit scheint auch eine Mentalitätsdiskrepanz zwischen der Deutschschweiz einerseits und der französischen und italienischen Schweiz andererseits zu bestehen. Während die Akzeptanz für das Englische bei den Deutschschweizern relativ gross zu sein scheint, ziehen die Westschweizer und die Tessiner vielfach Werbung in ihrer Muttersprache vor. Es mag absurd klingen, aber Englisch wird nicht nur mehr für Kontakte mit dem Ausland, sondern auch für die Kommunikation innerhalb der Landesgrenzen benutzt, so häufig zwischen Mitarbeitern eines Unternehmens in der Deutschen, Französischen oder Italienischen Schweiz. So beginnt sich das Englische in der Schweiz als *lingua franca*, d.h. als Verständigungsmittel von Personen, die keine ausreichenden Kenntnisse der Muttersprache des anderen besitzen, immer mehr durchzusetzen. Dies würde bedeuten, dass Englisch von seinem Fremdsprachestatus zum Zweitsprachestatus aufrücken würde (der Status «Nr. 1» ist der Muttersprachestatus). Das Englische wird nicht vorgezogen, weil es als eine besonders schöne Sprache angesehen würde, sondern aus Gründen seiner vielgelobten Zweckmässigkeit und weil sich die Frage nach einer Alternative gar nicht mehr stellt. Diese Feststellungen basieren auf Aussagen von Firmenmitarbeitenden.²³ Professor Peter Trudgill von der Universität Fribourg ist der Ansicht, dass die Fremdsprache Englisch als neutrales Kommunikationsmittel die Spannungen zwischen Mehrheits- und Minderheitssprachen der Schweiz etwas entschärfen könnte. Nach seiner Meinung spielt die Schweiz auch im «Fall Englisch» einen Sonderfall und ist vereinfacht höchstens mit Belgien oder Finnland zu vergleichen. Wenn die Zukunftsvision sich erfüllen würde, dass die Schweiz zu denjenigen Ländern gehören wird, in denen Englisch nicht nur als Fremdsprache gelehrt wird, sondern wo diese Sprache die Rolle als *lingua franca* auf höherem Niveau spielt, so wären die Voraussetzungen dazu gegeben,

dass die Schweiz neben Indien, Singapur, Nigeria, Kenya usw. zu den ersten Ländern gehören würde, in dem sich auch eine eigene, klar erkennbare Form von «Swiss-Englisch» entwickelt hat²⁴.

Die Diskussion über die Beliebtheit des Englischen, die immer wieder in Zweifel gezogen wird, scheint müssig zu sein. Schon seit mindestens 15 Jahren ist Englisch in der Schweiz ein begehrtes Schulfach, wie ein Nationalfonds-Projekt (1985) zeigte. Ungefähr 65% der befragten 20-jährigen Welsch- und Deutschschweizer, sowie 48% der italienischsprachigen Schweizer waren der Meinung, dass Englisch die erste Fremdsprache im Schulunterricht sein sollte. Eine ISOPUBLIC-Studie aus dem Jahr 2000 zeigte auf, dass sogar 73% der Deutschschweizer aus derselben Altersgruppe dieser Meinung sind (in der Französischen Schweiz waren es 45%). Ab den Neunzigerjahren lernten mehr als die Hälfte aller Schweizer Sekundarschüler Englisch als zweite Fremdsprache²⁵. Bis 2001 wurde Englisch als zweite Fremdsprache in 60% der Schweizer Kantone unterrichtet. Der Trend geht in Richtung 80%²⁶.

Rund um das Frühenglisch gab es Fragen an die Politik, z.B. ob es gut sei, a) dass der Kanton Zürich eigenmächtig vorgeht, ohne sich mit anderen Kantonen zu koordinieren, und b) Englisch oder die zweite Landessprache zuerst zu unterrichten (der Expertenbericht zu einem Gesamtkonzept für den Sprachenunterricht der Schweiz. Konferenz der Erziehungsdirektoren lässt die Wahl der Reihenfolge offen). An die Fremdsprachenforschung wurden auch die folgenden Fragen gestellt: Beeinflusst mehr und früherer Fremdsprachenunterricht tatsächlich die Fremdsprachenkompetenz von Schweizer Schulkindern? Führt ein früher Beginn mit Fremdsprachenunterricht zu einer positiveren Einstellung gegenüber dieser Sprache und zu einer grösseren Sensibilität gegenüber Fremdsprachen generell? Sind die Vorteile von frühem Fremdsprachenunterricht so gross, dass sie in späteren Jahren nicht mehr wettgemacht werden könnten? Bleibt Englisch als Sprachfach auch dann populär, wenn der Englischunterricht für alle Schüler verbindlich eingeführt wird? Wird der ökonomische Vorteil, den gute Englischkenntnisse heute mit sich bringen, abnehmen, wenn diese selbstverständlich werden (Nachfrage/Angebot)? Und was bringt Frühenglisch überhaupt? Sind neun Jahre Schulenglisch zwingend wirkungsvoller als sieben Jahre. Usw. Ferner wurde in Hinsicht auf die Finanzen (öko-

nomische Rentabilität) auch die brisante Frage laut, was geschehen wird, wenn sich erweisen sollte, dass SchülerInnen besser Englisch als Französisch oder Deutsch können²⁷. Schon jetzt wird in der deutschen Schweiz anteilmässig mehr Geld für den Englischunterricht aufgewendet als in der französischen und italienischen Schweiz²⁸.

Schluss

Auch wenn das Englische in der nächsten Zukunft keine Chancen hat, zur einzigen Amtssprache Europas zu werden, ist es faktisch als *lingua franca* des europäischen Alltags aufgestiegen²⁹. Die Europäische Union baut auf der sprachlichen Vielfalt auf. Nach Griechisch, Latein und Französisch ist es wahrscheinlich, dass die Welt in eine Epoche erhöhter internationaler Bedeutung des Englischen eingetreten ist³⁰. Noch betrachten sich die Schweizer in der Sprachenfrage als europäischen Modell- und Sonderfall. Hat sich die Schweiz also entweder für die nationale Kohäsion oder für den globalisierten Markt und damit für die Öffnung gegenüber der Welt — oder für beides — zu entscheiden? Welchen Weg die Schweizer auch immer einschlagen, eines steht fest: Die europäischen Sprachentwicklungen vermindern die Bedeutung des Französischen und Deutschen auch in der Schweiz. Während sich die Schweiz für Urs Altermatt (Rektor Universität Freiburg) zu einem anderthalbsprachigen Land wandelt (Muttersprache plus eine halbe 'fremde' Landessprache), wird das Englische für René Knüsel (Politologe Universität Lausanne) für die viersprachige Schweiz zum ambivalenten Prüfstein der Multilingualität³¹. Altermatt stellte im übrigen die These auf, dass in der Schweiz seit etwa 1970 eine vermehrte Identifikation der Schweizerinnen und Schweizer mit der Sprache und der Kultur ihrer eigenen Sprachregion festzustellen sei, was zur Bildung von eigentlichen «Sprachblöcken» geführt habe — dies drohe den auf politischer und konfessioneller Solidarität basierenden schweizerischen Zusammenhalt früherer Jahre bzw. Jahrhunderte abzulösen³². In der Schweiz scheint aber ein breiter Konsens darüber zu bestehen, dass das Englische nicht gegen die Landessprachen ausgespielt werden dürfe, sondern dass ihm ebenfalls adäquate Plätze und Funktionen eingeräumt werden sollen. Dennoch exponieren sich nur wenige Fachleute in der Schweizer Öffentlichkeit für die bewusste Förderung des Englischen als künftige *lingua franca* der Schweiz³³.

Und trotz des hohen Druckes zugunsten des Englischunterrichts, die die Popularität des Englischen auf die Politik ausübt, thematisiert die neuere Literatur zur Sprachensituation und zur Sprachpolitik in der Schweiz Englisch nur am Rande. Es liegen bei weitem mehr Diskussionsbeiträge als empirische Forschungen vor, die den sozio-linguistischen Gründen des Englischen als lingua franca nachspüren würden³⁴.

Es ist also durchaus möglich, dass Englisch in einer nicht allzu fernen Zukunft zur Grundausrüstung eines jeden jungen Erwachsenen gehört, der sich dem Arbeitsmarkt stellt, so wie heute Lesen, Schreiben und Grundkenntnisse der Informatik. Bis dahin wird z.B. in Firmen eine Art sprachliches «Zweiklassensystem» herrschen mit Mitarbeitenden, die Englisch perfekt beherrschen und die qualifiziertere Zugänge zu Ressourcen haben, und Mitarbeitenden, die von diesen Vorteilen ausgeschlossen sind. Eine andere Frage betreffen die Hypothesen, inwieweit die angelsächsische Kultur die Firmen prägt, welchen Einfluss sie auf die Mitarbeitenden ausüben wird und welche Sprachpolitik die Firmen handhaben werden³⁵.

Das Thema Sprachimperialismus ist also noch nicht ad acta gelegt. Hier könnte die Diskussion über die neutralen Universalsprachen wieder neu einsetzen.

ANMERKUNGEN

- ¹ Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz. Akademische Kommission der Universität Bern, vdf Zürich 2001, S. 62 (Martin Stauffer: Fremdsprachen an Schweizer Schulen: Dilemmata und Perspektiven eines Gesamtsprachenkonzepts).
- ² Während in der Deutschschweiz bisher Französisch als erste Fremdsprache gelehrt wird, wird in der Romandie Hochdeutsch als erste Fremdsprache unterrichtet. Einige an der einschlägigen Diskussion beteiligten Romands und Deutschschweizer befürworteten die Förderung des Schweizerdeutschen (Dialekt) an den Schulen der Romandie, um die angebliche Entfremdung zwischen Romands und Deutschschweizern zu vermindern und die Kontakte zu Deutschschweizern, die Hochdeutsch angeblich ungern und schlecht sprechen, zu verbessern. Es stellt sich die Frage, welchen schweizerdeutschen Dialekt von den zahlreichen Varianten man wählen soll. Auf Grund der Bevölkerungszahl ist wohl der Zürcher und Berner Dialekt am weitesten verbreitet. Durch das Nebeneinander von alemannischen Dialekten als Umgangssprache und deutscher Hochsprache als Schriftsprache ist in der Schweiz der Fall der Diglossie gegeben.

- ³ Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz. S. 3.
- ⁴ Zwischen 1800 und 1960 wurden drei Versuche zur Schaffung einer überregionalen romanischen Schriftsprache gemacht, die allesamt aus unterschiedlichen Gründen scheiterten. Zur Rettung des schwindenden Rätoromanisch legte 1982 der Zürcher Romanist Heinrich Schmid im Auftrag der Dachorganisation Lia Rumantscha die «Richtlinien für die Gestaltung einer gesamtbündnerromanischen Schriftsprache Rumantsch Grischun». Auf dieser Basis wurde 1985 ein Wörterbuch erarbeitet. 1993 erschien die gesamte linguistische Datenbank im Form eines *Pledari grond*, das seit 2001 mit einem integrierten Verbenbuch auf CD-Rom erhältlich ist. S. Website www.liarumantscha.ch.
- ⁵ Eidg. Departement für Inneres (Hg.). Zustand und Zukunft der viersprachigen Schweiz. Abklärungen, Vorschläge und Empfehlungen einer Arbeitsgruppe des Eidgenössischen Departements des Inneren, Schweizerische Bundeskanzlei, Bern 1989. In diesem Zusammenhang ist erwähnenswert, dass das gleiche Ministerium in einem offiziellen Bericht des Jahres 1953 die internationale Sprache Esperanto im Sprachunterricht als unerwünscht erklärt hatte.
- ⁶ Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz. S. 4.
- ⁷ ebd. Watts, Richards J; Murray, Heather (Hg.): Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz. Akademische Kommission der Universität Bern, vdf Zürich 2001
- ⁸ Englisch in der Schweiz. Forschungsbericht von Dr. Heather Murray, Dr. Ursula Wegmüller, Fayaz Ali Khan (Institut für Sprachwissenschaft, Universität Bern). Im Auftrag des Bundesamtes für Bildung und Wissenschaft. Zu Händen des Bundesamtes für Bildung und Wissenschaft und der «Paritätischen Arbeitsgruppe Sprachengesetz Bund/Kantone (PAS)», 6. Dezember 2000.
- ⁹ Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz. S. 69ff. (Christian Aeberli: Englisch ab der ersten Klasse: Das Zürcher Experiment).
- ¹⁰ ebd. S. 71ff. und S. 84.
- ¹¹ NZZ 15.9.2000
- ¹² Max Mittler (Hrgs.). Wieviel Englisch braucht die Schweiz? Unsere Schulen und die Not der Landessprachen. Frauenfeld, Stuttgart, Wien 1998.
- ¹³ NZZ 22.12.1998
- ¹⁴ NZZ 6.4.2002
- ¹⁵ www.bildungsdirektion.zh.ch
- ¹⁶ Gemäss Art. 18 der Schweizerischen Bundesverfassung ist die Sprachenfreiheit in der Schweiz gewährleistet. Die Bundesverfassung von 1848 erklärte die «drei Hauptsprachen der Schweiz», das Deutsche, das Französische und das Italienische, als «Nationalsprachen des Bundes» und gab ihnen die politische Legitimität. Die CH-Bundesverfassung legte 1938 das Rätoromanische neben dem Deutschen, Französischen und Italienischen als Nationalsprache fest. In einem revidierten Sprachenartikel von 1999 wurde das Rätoromanische im Verkehr mit Personen rätoromanischer Sprache als Amtssprache des Bundes aufgewer-

tet. Im Unterschied zum übrigen Europa koppelte die Schweiz mit der offiziellen Mehrsprachigkeit die politische Staatsbürgerschaft von der kulturellen Sprachenzugehörigkeit ab.

- ¹⁷ Die Schweiz hat als mehrsprachiger Staat Modellcharakter erlangt, insbesondere aufgrund der Seltenheit von sprachpolitischen Konflikten. Das Zusammenleben der vier Sprachgemeinschaften hat sich seit 1848 im grossen und ganzen problemlos entwickelt und gilt als beispiellose Erfolgsgeschichte. Beurteilt man aber den Zustand der viersprachigen bzw. mehrsprachigen Schweiz aufgrund der individuellen Sprachkompetenzen, muss allgemein festgestellt werden, dass der Schritt von der institutionellen zur individuellen Mehrsprachigkeit bislang (noch) nicht getan wurde. (Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz. S. 142 (Constantin Pitsch: Wieviel Mehrsprachigkeit ist zumutbar?))
- ¹⁸ ebd. S. 165 (Renata Coray: Englisch in der Schweiz: Trojanisches Pferd oder Sprungbrett für die Zukunft). Bezüglich der parteipolitischen Positionierung gegenüber dem Englischen lässt sich aufgrund der untersuchten parlamentarischen Vorstössen keine eindeutige Aussage machen. Die wenigen positiven Stimmen zum Englischen sind tendenziell jedoch eher aus dem deutschsprachigen linken Parteienspektrum zu vernehmen. Die SP-alt Bundesrätin jüdischer Herkunft Ruth Dreifuss befand, dass der Vormarsch des Englischen in der Schweiz kein Zeichen der Öffnung, sondern vielmehr der Unterordnung darstelle.
- ¹⁹ Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz. S. 141-59 (Constantin Pitsch: Wieviel Mehrsprachigkeit ist zumutbar?)
- ²⁰ Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz. S. 17f. (Alessandra Franzen: Wo wird Englisch in der Schweiz verwendet? Eine Dokumentation).
- ²¹ Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz. S. 63 (Martin Stauffer: Fremdsprachen an Schweizer Schulen: Dilemmata und Perspektiven eines Gesamtsprachenkonzepts) und S. 115ff. (François Grin: Der ökonomische Wert der englischen Sprache).
- ²² Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz. S. 90, 93f., 98f. (Heather Murray: Englisch als Wissenschaftssprache an der Universität Bern).
- ²³ Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz. Akademische Kommission der Universität Bern, vdf Zürich 2001, S. 9-17. (Alessandra Franzen: Wo wird Englisch in der Schweiz verwendet? Eine Dokumentation).
- ²⁴ ebd. S. 25, 33.
- ²⁵ ebd. S. 55
- ²⁶ ebd. S. 60f.
- ²⁷ ebd. S. 55ff.; Englisch in der Schweiz. Forschungsbericht von Dr. Heather Murray, usw. S. 23, 29. Ähnliche Fragestellungen erwiesen sich auch beim Esperanto-Unterricht.
- ²⁸ Englisch in der Schweiz. Forschungsbericht von Dr. Heather Murray, Dr. Ursula Wegmüller, Fayaz Ali Khan (Institut für Sprachwissen-

- schaft, Universität Bern). Im Auftrag des Bundesamtes für Bildung und Wissenschaft. Zu Händen des Bundesamtes für Bildung und Wissenschaft und der «Paritätischen Arbeitsgruppe Sprachengesetz Bund/Kantone (PAS)», 6. Dezember 2000. S. 3.
- ²⁹ Debatte: Sprachpolitische Perspektiven in der Schweiz. In: *Swiss Political Science Review* 3(1): 1–156/1997.
- ³⁰ Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz. Akademische Kommission der Universität Bern, vdf Zürich 2001, S. 164. (Renata Coray: Englisch in der Schweiz: Trojanisches Pferd oder Sprungbrett für die Zukunft).
- ³¹ Debatte: Sprachpolitische Perspektiven in der Schweiz. In: *Swiss Political Science Review* 3(1): 1–156/1997.
- ³² Englisch in der Schweiz. Forschungsbericht von Dr. Heather Murray, usw. S. 11. Bei der Schweizer Volkszählung von 1990 gaben nur 60'786 Personen (oder 0,9% der Gesamtbevölkerung) als Hauptsprache an. Als Umgangssprache in der Familie wurde Englisch in dieser Volkszählung mehr als dreimal und in Schule und Beruf zusammen sogar mehr als zehnmal so häufig genannt.
- ³³ ebd. S. 164 (Renata Coray: Englisch in der Schweiz: Trojanisches Pferd oder Sprungbrett für die Zukunft).
- ³⁴ Englisch in der Schweiz. Forschungsbericht von Dr. Heather Murray, usw. S. 9.
- ³⁵ ebd. S. 121ff. (Daniel Stotz: Sprachpolitik und Sprachpraxis in «big business»: Der Status des Englischen).

LITERATUR

- Watts, Richards J; Murray, Heather (Hg.). *Die fünfte Landessprache? Englisch in der Schweiz*. Akademische Kommission der Universität Bern, vdf Zürich, 2001.
- Murray, Heather; Wegmüller, Ursula; Ali Khan, Fayaz. *Englisch in der Schweiz. Forschungsbericht* (Institut für Sprachwissenschaft, Universität Bern). Im Auftrag des Bundesamtes für Bildung und Wissenschaft. Zu Händen des Bundesamtes für Bildung und Wissenschaft und der «Paritätischen Arbeitsgruppe Sprachengesetz Bund/Kantone (PAS)», 6. Dezember 2000.
- Debatte: *Sprachpolitische Perspektiven in der Schweiz*. — *Swiss Political Science Review*, 1997, 3(1), 1–156.
- Diverse Artikel aus der Neuen Zürcher Zeitung (NZZ).

ИНТЕРЛИНГВИСТИКА И ЭСПЕРАНТОЛОГИЯ

Enn Ernits

Eesti Põllumajandusülikool (Tartu)

ennernits@hotmail.ee

PLANLINGVAJ LIBROJ KAJ ESTONIO

La artikolo temas pri statistiko de libroj pri planlingvoj kaj en planlingvoj, iu-ajn ligitaj kun Estonio. Ili povas esti originalaj verkoj aŭ tradukaĵoj, lerniloj aŭ teoriaj verkoj. Multaj libroj estas ligitaj kun Estonio nur per tiu fakto, ke ili estas presitaj en Estonio. La analizo enhavas sume 269 librojn, aperintaj dum lastaj 120 jaroj (ĝis 2004), t. e. meznombre iomete pli ol du libroj dum unu jaro, kelkaj el ili eĉ treege mallongaj (ekde 4 paĝoj). La artikolo baziĝas sur mia manuskripta bibliografio pri libroj kaj periodaĵoj «Planlingvoj kaj Estonio: Bibliografio = Plaankeeled ja Eesti: Bibliograafia» (30 p.).

El 269 libroj estas 192 verkoj pri/en Esperanto (proksimume 71% el la totala nombro), 40 (15%) libroj pri interlingvistikaj problemoj, 17 (6%) libroj pri lingvo Occidental kaj po 1–7 (0, 4–2, 6%) libroj pri/en aliaj planlingvoj (tabelo 1). Sekve, preskaŭ du trionoj de la planlingvaj libroj, ligitaj kun Estonio, koncernas Esperanton. El 269 libroj aperis nur 188 aŭ preskaŭ 70% (du trionoj) en Estonio. Tio signifas, ke ĉiuj volapukaj libroj, 80% de Esperanto-libroj kaj 40% de libroj pri interlingvistikaj problemoj estis presitaj en Estonio.

Tabelo 1. Nombro kaj procento de libroj en/pri planlingvoj

Lingvo	Ciuj libroj. Nombro (procentoj)	El ili estis presitaj en Estonio. Nombro (procentoj)
Esperanto	192 (71, 4%)	152 (79, 2%)
Interlingvistikaj problemoj	41 (15, 2%)	17 (41, 5%)

Occidental	17 (6, 3%)	9 (52, 9%)
Ido	7 (2, 6%)	1 (14, 3%)
Volapük	6 (2, 2%)	6 (100, 0%)
Transcendent Algebra	5 (1, 9%)	3 (60, 0%)
Filozofia lingvo	1 (0, 4%)	– (0, 0%)
Sume	269 (100%)	188 (69, 9%)

Nun mi volas analizi la planlingvan literaturon kronologie laŭ lingvoj.

Volapuko (Volapük). Estonio alligis al la evoluo pri ideo de la planlingvoj en 1885, kiam la ĵurnalisto kaj aktivisto de la estona nacia agado Ado Grenzstein (1849–1916) estonigis kaj publikigis la mallongan volapukan gramatikon de Johann Martin Schleyer (Lüh-hikene, 1885). Sekvintjare la direktoro kaj instruisto Fr. Waldmann eldonis ĝin en la rusa lingvo. Ambaŭ eldonaĵoj estis nur 4-paĝaj. En 1888–1890 en Estonio aperis malgrandformataj kvar krestomatietoj (28–48 paĝaj) de J. Lepik, enhavantaj gramatikon kaj vortareton de la volapuko, rakontetojn kaj kantetojn en ĝi (ekz. Lepik 1890).

Esperanto. En 1893 aperis en Estonio la unua Esperanto-publikaĵo (Vaher 1893). El la libroj pri/en Esperanto plejparton formas lerniloj kaj vortaroj — 83 (preskaŭ la duono de la totala Esperanto-literaturo), sekvas la beletro — 47 (kvarono) kaj la turisma literaturo (plejparte pri Estonio kaj ĝia historio) — 21 (11%) (tabelo 2).

La Esperanto-literaturo estas analizita ankaŭ je historiaj epokoj de Estonio: **1a periodo** (1893–1917) — carisma okupacia periodo (25 jaroj), **2a periodo** (1918–1940) — senpendenda periodo antaŭ la Dua mondmilito (23 jaroj), **3a periodo** (1940–1991) — periodo de la germana kaj soveta okupacioj (51 jaroj), **4a periodo** (1991–2004) — nuna sendependa periodo (14 jaroj). Ni devas konsideri, ke la periodoj estas diverslongaj. La periodo de la germana kaj soveta okupacioj daŭris dufoje pli longe ol la unua kaj dua periodoj kaj la lasta periodo estas preskaŭ dufoje pli mallonga ol la unua kaj dua periodoj.

Tabelo 2. Libroj pril/en Esperanto laŭ la temaro

Temaro	Nombro (%)
Lerniloj kaj vortaroj	83 (43, 2%)
Beletro	47 (24, 5%)

Turismo	21 (10, 9%)
Statutoj	13 (6, 8%)
Muziko	10 (5, 2%)
Diversaĵoj	10 (5, 2%)
Esperantologio	8 (4, 2%)
Sume	192 (100%)

En la unua periodo (1893–1917) aperis 29 libroj pri kaj en Esperanto. Esperanto-lerniloj kaj -vortaroj formis du trionojn (66%) de la tuta Esperanto-libroj (tabelo 3). Iliaj aŭtoroj estis Johannes Adolf Rahamägi, Jakob Rosenberg, Hermann Stahlberg, Vilhelm Vaher k. a. Al la beletro apartenis nur «Princino de Mary» de Miĥail Lermontov en la traduko de Edgar de Wahl (du eldonoj). En la unua periodo estis presitaj statutoj de almenaŭ kvar Esperanto-societoj. Tri libretoj de J. A. Rahamägi koncernis esperantologion, estante fakte propagandiloj de la internacia lingvo (ekz. Rahamägi 1911).

En la dua periodo estis presita plej multe da literaturo pri kaj en Esperanto (89 libroj) en la historio de la Esperanto-movado en Estonio, t. e. preskaŭ la duono de la librokvanto pri kaj en Esperanto, publikigita en 1893–2004. Estis publikitaj 35 Esperanto-lerniloj kaj vortaroj. Liaj kompilantoj estis Erik Arvisto (Einer), A. Koitla (Aleksander Kook), Hindrek Rikand, Jakob Rosenberg k. a. La plej grava estonlingva lernilo el la dua periodo estis Arvisto 1926. La plej valora vortaro de tiu-ĉi periodo estis Vo-Ko 1927. Tre aktiva kompilanto de lernolibroj estis Henrik Seppik, kiu sole kaj kun la sveda esperantisto Ernfrid Malmgren eldonis en la dua periodo 14 lernolibrojn en Esperanto, sveda, norvega, estona, ĉeĥa kaj islanda lingvoj (ekz. Seppik 1938; Seppik, Malmgren 1936). En la dua periodo la kvanto de la beletro pligrandigis triope (15 libroj). Aperis la unua volumo de la antologio de la estona literaturo (1932), noveloj de Friedebert Tuglas, versaĵoj de Marie Under k. a.; estis publikigitaj originalaj Esperanto-verkoj de Hendrik Adamson, Nikolai Liventhal kaj Bernardo Ojasono. Ekaperis literaturo pri Estonio (12 libronomoj pri Tallinn, Tartu, Pärnu, Haapsalu ktp.). Dank' al agado de la muzikisto Hillar Sakaria (Saha) estis publikigitaj kantnotoj kun originalaj melodioj kaj duparta verko pri historio de la estona muziko kun Esperanta resumo.

En la tria periodo aperis 59 Esperanto-libroj, ligitaj kun Estonio. La lernado de Esperanto estis sufiĉe populara, tial oni publikigis

multe da lerniloj de Esperanto. En la postmilita periodo aŭtoro de la unua vortaro, kiu havis ankaŭ mallongan gramatikan superrigardon, estis H. Seppik (Sepamaa 1957). Ĝia tiraĝo estis 10 000 ekzempleroj. La ĉefa kompilanto de la lerniloj dum tiu periodo estis Jaan Ojalo, krom li ankaŭ Johannes Palu kaj Avo Suurmets. La rolo de la beletro kaj turisma literaturo pligrandiĝis. En Estonio aperis en Esperanto malgrandformataj beletraj verkoj de Juhan Liiv, Lilli Promet, Juhan Smuul, Anton Hansen Tammsaare, Friedebert Tuglas k. a. en relative grandaj tiraĝoj (2 500–12 000). La poezio de Hendrik Adamson, Hilda Dresen, Benita Kärt kaj Marie Under aperis eksterlande. En Moskvo oni eldonis estonajn verkistojn ankaŭ en la brajlo. Pri Estonio aperis kvin belilustritaj libretoj. Aperis superrigardo de Esperanto, kies aŭtoro estis moskvano Magomet Issajev (1987).

En la kvara periodo aperis 15 libroj. Tio estas relative malmulte (meze unu libro dum unu jaro), tamen kelkaj verkoj estas relative ampleksaj. Ĝis 2004 estis eldonitaj la granda Esperanto-estona vortaro de Raimund Haabvere (2004), mezampleksa estona-esperanto vortaro de J. Ojalo (1999), kvar libroj pri Estonio, du numeroj de la almanako de Tartua Esperanto Societo «Ceĵano» ktp. La vortaro de R. Haabvere estas la plej ampleksa libro pri kaj en planlingvoj, aperinta dum la lastaj 120 jaroj en Estonio. J. Ojalo (2000) kompilis enciklopedion pri la estona Esperanto-movado. En la fino de la tria periodo kaj lastatempe unu el Esperanto-aktivistoj estas Valev Kruusalu, kiu tradukas estonan prozon (ekz. Bornhöhe 1990). Li kunmetis ankaŭ duvoluman superrigardon pri historio de Estonio (Estonoj 1997, 1998).

*Tabelo 3. Apero de Esperanto-libroj en diversaj periodoj:
kvanto kaj procentoj de la libroj laŭ historiaj periodoj*

Temaro	1893–1917	1918–1940	1940–1991	Post 1991	Sume
Esperanto-lerniloj kaj -vortaroj	19 (65, 5%)	35 (39, 3%)	26 (44, 1%)	3 (20, 0%)	83
Beletro	2 (6, 9%)	15 (16, 9%)	27 (45, 7%)	3 (20, 0%)	47
Turismo	–	12 (13, 5%)	5 (8, 5%)	4 (26, 7%)	21
Statutoj	4 (13, 8%)	9 (10, 1%)	–	–	13
Muziko	–	10	–	–	10

		(11, 2%)			
Diversaĵoj	1 (3, 4%)	5 (5, 6%)	–	4 (26, 7%)	10
Esperanto- logio	3 (10, 4%)	3 (3, 4%)	1 (1, 7%)	1 (6, 6%)	8
Sume	29 (100%)	89 (100%)	59 (100%)	15 (100%)	192

Ni povas resumi, ke rolo de Esperanto-lerniloj kaj vortaroj estis la plej grava en la dua kaj tria periodoj (tabelo 4). Tiam aperis tri kvaronoj da lerniloj kaj vortaroj. La granda kvanto korelacias kun konsiderebla intereso de multaj homoj pri la internacia lingvo. Tio validas ankaŭ pri la beletro kaj turismaj libroj. Krome la soveta povo estis interesiĝinta pri ilia publikigo pro la propagandaj kaŭzoj. Nur en du unuaj periodoj aperis presitaj statutoj de Esperanto-organizaĵoj. La kvanto de esperantologia literaturo estas malgranda, tamen ni devas konsideri la fakton, ke la plejparto de la interlingvistika literaturo, eldonita en Estonio (rig. suben), traktas esperantologiajn problemojn.

Ido estis en Estonio tre malmulte disvastiĝinta. Ĉi-tie aperis nur unu 4-paĝa anonima ŝlosilo (Rahvuswahelise keele..., antaŭ 1917), sed la kemiisto kaj filozofisto, laŭreato de Nobel-premio Wilhelm Ostwald (1849–1916), kiu studfinis en Tartua universitato, estis aŭtoro de ses libroj, aperintaj en 1909–1912 eksterlande pri diversaj temoj (kemio, filozofio ktp.).

El Estonio devenas kreinto de la **filozofia lingvo** (1916) kaj **Transcendent Algebra** (1922) estono Jakob Linzbach (1874–1953). Lia libro pri la filozofia lingvo estas sufiĉe ampleksa, enhavante preskaŭ pli ol 200 paĝojn (Linzbach 1916). En 1921–1922 J. Linzbach eldonis en Tallinn kaj Parizo kvar aŭ kvin librojn pri la transcendent algebra en la franca kaj la rusa lingvoj (ekz. Linzbach 1931).

*Tabelo 4. Aperoj de Esperanto-libroj en diversaj periodoj:
kvanto kaj procentoj de libroj laŭ la temaro*

Temaro	1893–1917	1918–1940	1940–1991	Post 1991	Sume
Esperanto- lerniloj kaj -vortaroj	19 (22, 9%)	35 (42, 2%)	26 (31, 3%)	3 (3, 6%)	83
Beletro	2 (4, 2%)	15 (31, 9%)	27 (57, 5%)	3 (6, 4%)	47

Turismo	–	12 (57, 2 %)	5 (23, 8%)	4 (19, 0%)	21
Statutoj	4 (30, 8%)	9 (69, 2%)	–	–	13
Muziko	–	10 (100,0%)	–	–	10
Diversaĵoj	1 (10, 0%)	5 (50, 0%)	–	4 (40, 0%)	10
Esperantologio	3 (37, 5%)	3 (37, 5%)	1 (12, 5%)	1 (12, 5%)	8
Sume	29 (15, 1%)	89 (46, 4%)	59 (30, 7%)	15 (7, 8%)	192

Okcidentalon (Occidental) kreis en Estonio en la jaro 1922 baltgermano Eduard de Wahl (1867–1948). Laŭ miaj donitaĵoj, entute 16 libroj pri kaj en ĝi, ligitaj kun Estonio, estas publikigitaj, inter ili 10 libroj de E. Wahl (inter ili kvin 8-paĝaj ŝlosiloj). Plej ampleksaj libroj estas Wahl 1925, 1938, 1953. E. de Wahl estis unu el kunaŭtoroj de la gvidlibro pri la okcidentalo, kiu aperis eksterlande dufoje, nome antaŭ kaj post la Dua mondmilito. En Tallinn aperis proksimume 500-paĝa germana-okcidentala vortaro, sed la kompilanto devenas el Germanio (Gär 1928). El 16 libroj, presitaj en kaj pri la okcidentalo, nur du aperis post la Dua mondmilito, sed aliaj en 1920–1930aj jaroj. Ĉiuj menciitaj libroj pritraktas problemojn de la okcidentalo, krom unu broŝuro de la fama Rabindranath Tagore (Thakur 1926).

Fine mi volas iomete rakonti pri libroj, kiuj pritraktas **ĝenerallajn kaj interlingvistikajn problemojn**. Ili ampleksas ankaŭ librojn, pritraktitajn samtempe kelkajn planlingvojn. La kvanto de la koncerna literaturo (tabelo 5) en la unua periodo estas granda pro la eksterlanda agado de du famaj viroj, kies vivo estas ligita kun Tartua universitato: Wilhelm Ostwald kaj Jan Baudouin de Courtenay (ekz. Ostwald 1904; Couturat k. a. 1913; Baudouin de Courtenay 1907). El la intermilita periodo devenas nur du neampleksaj broŝuroj pri planlingvoj (la aŭtoroj H. Seppik kaj E. N. Setälä).

La postmilita periodo estas prezentita nur per la jaroj 1982–1990, ekskluzive du libroj de la estona lingvisto Valter Tauli pri lingvoplanado, aperintaj en Svedio (1968a, 1968b). La trian (ekde 1982) kaj kvaran periodon karakterizas potenca literaturamplekso, kies kreado estas ligita kun aktiva agado de la slavisto kaj interlingvisto prof. Aleksandr Duliĉenko. Li estis ĉefredaktisto de sep tomoj de «Interlinguistica Tartuensis» (la seria eldono de Tartua universitato en 1982–1990; entute 1004 p.) kaj tezlibroj de du interlin-

gvistikaj konferencoj en Tartua universitato en 1990 kaj 1991. A. Duliĉenko (1983, 1990, 2004) estas verkinta 1) ampleksan ruslingvan katalogon de pli ol 900 planlingvoprojektoj, 2) bibliografion de la aperinta interlingvistika literaturo en Sovetunio post la Dua mondmilito kaj 3) popularsciencan libron pri evoluo de la ideo pri la internacia lingvo, aperintan en la litova kaj estona lingvoj.

Tabelo 5. Kvanto kaj procentoj de la libroj pri interlingvistiko

Temaro	1893–1917	1918–1940	1940–1991	Post 1991	Sume
Interlingvistiko	23 (56, 1%)	3 (7, 3%)	13 (31, 7%)	2 (4, 9%)	41 (100%)

Finfine mi volas substreki, ke statistiko, bazita sur la kvanto de libroj, donas, kiel konate, ne tute realan superrigardon pri evoluo de la literaturo, ĉar la libroj havas malsaman amplekson kaj malsaman formaton. Tamen la analizo respegulas siamaniere la presproduktaĵon en kaj pri planlingvoj, ligitan iel-ajn kun Estonio.

LITERATURO

Arvisto 1926 — Arvisto, Erik. *Esperanto ŝpiraamat iseõppimiseks: Eesti-maa Esperanto Liidu poolt läbi vaadatud ja heaks kiidetud* [Lernolibro de Esperanto por memlernado: Kontrolita kaj aprobita de EAE]. Haapsalu: P. Tamverk, 1926, 16, 143, [1] lk.

Baudouin de Courtenay 1907 — Baudouin de Courtenay, Jan. *Zur Kritik der künstlichen Weltsprache. (Veranlaßt durch dei gleichnamige Broschüre von K. Brugmann und A. Leskien)*. Leipzig: Veit & Comp., 1908. 51 S. [Aparta eldono de la samtitola artikolo en: *Annalen der Naturphilosophie*. Hsg. von Wilhelm Ostwald, 1907, Bd. 6, 385–433].

Bornhöhe 1990 — Bornhöhe, Eduard. *Venĝanto: Rakonto pri malnova tempo de Estonio*. [El la estona lingvo trad.: Valev Kruusalu]. Hyvinkää: Oy Mendoservo Ak, 1990, 118 p.

Couturat 1913 — Couturat, Louis; Jespersen, Otto; Lorenz, Richard; Ostwald, Wilhelm; Pfaundler, Leopold. *Weltsprache und Wissenschaft — Gedanken über die Einführung der internationalen Hilfssprache in die Wissenschaft*. 2te Aufl. Jena: Gustav Fischer, 1913, 8, 155 S.

Duliĉenko 1983 — Дуличенко А. Д. *Советская интерлингвистика. (Аннотированная библиография за 1946–1982 гг.)*. Ред. П. Аристэ. Тар-

- ту: Тартуский государственный университет, 1983, 88 с. [Resumo en Esperanto].
- Duliĉenko 1990 — Дуличенко А. Д. *Международные вспомогательные языки*. Таллинн: Валтус, 1990, 448 с.
- Duliĉenko 2004 — Duliĉenko, Aleksandr. *Maailmakeele otsinguil ehk interlingvistika kõigile*. Tartu, 2004, 189 lk.
- Estonoj 1997 — *Estonoj tra tempo*j. 1. Kunmetis: V. Kruusalu. Tallinn: Eesti Esperanto Liit, 1997, 69 p.
- Estonoj 1998 — *Estonoj tra tempo*j. 2. La tekston de la 9-parta TV-filmo de Mart Laar konformigis, tradukis kaj iom komplektigis: V. Kruusalu. Tallinn: Eesti Esperanto Liit, 1998, 73, [2] p.
- Gär 1928 — Gär, Joseph. *Deutsch-Occidental Wörterbuch*. Prefacio de Edgar de Wahl. Reval: Kosmoglott, 1928, 31, 460 p.
- Haabvere 2004 — Haabvere, Raimund. *Esperanta-estona vortaro / Esperanto-eesti sõnaraamat*. Tallinn: Eesti Esperanto Liit, 2004, 810 p.
- Issajev 1987 — Issajev, Magomet. *Esperanto*. Vene keelest tõlkinud A. Leis. Tallinn: Eesti Raamat, 1987, 72 lk.
- Lepik 1890 — Lepik, J. *Maailmakeele sõnaraamat ja kaubakirjad, laulukesed, jutukesed / Volapüka võdasbuk et jäfaneds, kanitemils, komans* [Vortaro de la volapuko, komercletoj, kantetoj kaj rakontetoj]. 3. tr. Tartu: K. A. Hermann, 1890, 48 lk.
- Linzbach 1916 — Линцбахъ, Я. *Принципы философского языка. Опытъ точнаго языкознанія*. Петроградъ, 1916, 12, 228 с.
- Linzbach 1931 — Linzbach, Jacob. *Idéographie mathématique. Etude du langage philosophique. Algèbre figurée, I: Interprétation idéographique de l'équation du premier degré à une inconnue*. Paris: J. Linzbach, 1931, 4, 201 p.
- Lühikene [1885] — *Lühikene ilmakeele volapüka grammatik / Volapüka sünnitaja herra J. M. Schleyeri (Konstanzi Badenisi) wolitusel eestistanud: A[do]. Grenzstein* [Mallonga grammatiko de la mondlingvo volapuko: Laŭ permeso de la kreinto de la volapuko, sinjoro J. M. Schleyer (en Konstanz in Baden) estonigis A. Grenzstein]. Tartu: A. Grenzstein, [1885]. [4] p.
- Ojalo [1999] — Ojalo, Jaan. *Estonia-Esperanta vortaro / Eesti-esperanto sõnaraamat*. Tallinn: Eesti Esperanto-Liit, [1999], 313, [3] p.
- Ojalo 2000 — Ojalo, Jaan. *Enciklopedio pri la Estonia Esperanto-movado*. Tallinn: Esperanto Asocio de Estonio, 2000, 86, [1] p.
- Ostwald 1904 — Ostwald, Wilhelm. *Die Weltsprache*. Paris: Kommission für die Einführung einer internationalen Hilfssprache, 1904, 16 p.
- [Rahamägi] 1911 — [Rahamägi, Johannes Adolf]. *Mis on Esperanto? Seletus rahwuswahelise keele tähtsusest*. [Kio estas Esperanto? Klarigo

- pri la graveco de la internacia lingvoj]. 2. tr. [= 2-a eldono]. Tallinn: J. A. Rahamägi, 1911, [4] lk.
- Rahwuswahelise 1917 — *Rahwuswahelise keele «Ido» võti* [Ŝlosilo de la internacia lingvo Ido]. Tallinn: W. Ehrenpreis, [antaŭ 1917], [4] lk.
- Sepamaa 1957 — Sepamaa, H[enrik]. *Väike esperanto-eesti ja eesti-esperanto sõnaraamat* [lühikese esperanto keele grammatikaga] [Malgranda Esperanto-estona kaj estona-Esperanta vortaro kun mallonga gramatiko de Esperanto]. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957, 160 lk.
- Seppik 1938 — Seppik, Henrik. *La tuta Esperanto: Gramatiko por progresintoj. Gvidilo por kursestroj*. Budapest: Literatura Mondo, 1938, 181 p.
- Seppik, Malmgren 1936 — Seppik, Henrik, Malmgren, Ernfrid. *Systematisk Kursus i Esperanto / Sistema kurso de Esperanto*. Overs. og bearbejdet: Harald Grønborg og Poul Møller. Aarhus, 1936, 78 s.
- Tauli 1968 — Tauli, Valter. *Keelekorralduse alused*. (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne; 4). Stockholm: Vaba Eesti, 1968, 218 p.
- Tauli 1968 — Tauli, Valter. *Introduction to a theory of language planning*. (Studia philologiae Scandinavicae Uppsaliensia; 6). Uppsala, 1968, 227 p.
- Thakur 1926 — Thakur, Rabindranath. *Nationalisme in Occidente*. Trad.: A. Toman. Reval: Kosmoglott, 1926, 40 p.
- Vo[rtara] 1927 — Vo[rtara]-Ko[misiono]. *Esperanto-eesti sõnastik* [Esperanto-estona vortaro]. Tallinn: Eesti Esperanto Liit, 1927, 240 lk.
- Waher 1893 — Waher, Wilhelm 1893. *Rahwuswaheline keel Esperanto: Dr. L. Zamenhof'i järele* [La internacia lingvo Esperanto: Laŭ d-ro L. Zamenhof]. Dorpat: Postimees, 1893, 30 lk. [Reprinto el: Postimehe Lõbulis, 1893, 286–315 (= ĵurnalsuplemento)].
- [Wahl] 1925 — [Wahl, Edgar de]. *Radicarium directiv del lingue international (Occidental) in 8 langues*. Anteparole: E. de Wahl. Tallinn, 1925, 2, 178, 2 p. [En la lingvoj angla, franca, germana, hispana, itala, portugala, rusa kaj sveda].
- Wahl 1938 — Wahl, Edgar de. *Spiritu de Occidental*. Cheseaux: Occidental institute, 1938, 144 p.
- Wahl 1953 — Wahl, Edgar de. *Spiritu de Interlingue*. Cheseaux, 1953.

Александр Дмитриевич Дуличенко

Tartu Ülikool/Тартуский университет

aleksd@list.ru

ОБ ИДЕЕ УНИВЕРСАЛЬНОГО ЯЗЫКА ЯКОБА ЛИНЦБАХА (ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ)

Научная деятельность эстонского мыслителя Якоба Линцбаха падает на конец XIX – первую половину XX вв. Он относится к тем мыслителям, достижения которых при их жизни, к сожалению, не только не понимались, но и, как правило, отвергались. И нужно время, чтобы эпоха длиной в человеческую жизнь, заполненная бесконечными поисками решений тупиковых проблем, стала постепенно раскрываться, давая почву для дальнейших объяснений тайн нашего мира...

Нельзя сказать, что о Линцбахе ничего не писали во второй половине XX в. Какие-то стороны его научных поисков затрагивались, однако всестороннего осмысления того, что он предлагал в своих трудах, пока так и не было обнародовано. В 90-е гг. мы предложили для рекламировавшейся тогда серии «Bibliotheca Baltica» проект переиздания его серьезнейшего труда «Принципы философского языка. Опыт точного языкознания» (Линцбах 1916), подготовили предисловие и комментарии к тексту книги, однако все наши усилия так и не увенчались успехом. Мы даже не знаем ничего о судьбе этой серии, для которой, как писалось тогда, были выделены значительные финансовые средства...

В 90-е гг. мы начали систематическую разработку наследия Линцбаха, скромным результатом чего явились наши публикации «О принципах философского языка Якоба Линцбаха. (К истокам лингвосемиотики)» в жур. «Вопросы языкознания» и «Über die Prinzipien einer philosophischen Universalsprache von Jakob Linzbach» в жур. «Zeitschrift für Semiotik» и некоторые новые, пока неопубликованные статьи (см. соответственно: Дуличенко 1995, 11–22; Duličenko 2000, 369–385). В этих работах мы попытались исследовать принципы, которые Я. Линцбах клал в основу феномена, называвшегося им «философский язык».

В настоящей статье мы обратимся к другой стороне лингвосемиотическо-интерлингвистической теории Я. Линцбаха, которая связана с принципами построения идеографии, представляющей собою универсальный язык «для всего мира».

Сущность «универсального языка» Линцбах изложил в первом томе своего двухтомного труда под общим названием «Универсальная наука». Первый том так и называется: «Универсальный язык». Эта карандашная рукопись в 436/439 листов датирована 1951–1952 гг., а местом ее создания было: «Таллин-Нымме, Кагу, 13–6, Эст. ССР» (предместье Таллина, название улицы, «Эст. ССР» — Эстонская ССР = Эстонская Советская Социалистическая республика, находившаяся в то время в составе Советского Союза). Труд Линцбаха остается до настоящего времени в рукописи, которая хранится в Отделе редких книг и рукописей Научной библиотеки Тартуского университета.

Труд был адресован «Иосифу Виссарионовичу Сталину и Академиям наук СССР и Эст. ССР» (л. 1). На л. 3 есть и посвящение: «Посвящается тов. Иосифу Виссарионовичу Сталину по поводу его работы: «Относительно марксизма в языкознании»» (см. Сталин 1950). Напомним, что в указанной брошюре Сталин пытается ответить на заданные ему «группой товарищей из молодежи» вопросы типа: Верно ли, что язык есть надстройка над базисом? Верно ли, что язык был всегда и остается классовым, что общего и единого для общества неклассового, общенародного языка не существует? Каковы характерные признаки языка? Правильно ли поступила [московская газета]

«Правда», открыв свободную дискуссию по вопросам языкознания?

Сам текст труда начинается с 4-го листа. Представим здесь его содержательную структуру:

1. Введение. Решение проблемы универсальной характеристики Лейбница (лл. 4–16).
2. Пиктография и идеография в их рациональном виде (лл. 17–49).
3. Выражения, которые можно записать с помощью формулы Ап. Формула обобщенной координаты X_p и наглядное представление, с ее помощью, n -мерного пространства (лл. 50–81).
4. Формулы действительных и мнимых чисел (лл. 82–105).
5. Комплексные числа и их новая формула i n/p а.
6. Универсальная истина в учениях Протагора и Маркса (лл. 119–).
7. Универсальная истина в учениях Протагора и Маркса. (Продолжение изложенного в главе 6) (лл. 135–148).
8. Теория множеств (лл. 149–166).
9. Множества, являющиеся в результате других алгебраических действий (лл. 167–187).
10. Теория множеств. (Продолжение) (лл. 188–220).
11. Множества упорядоченные и хорошо упорядоченные (лл. 220–244).
12. Формула обобщенной функции $b(a)$ (лл. 245–266).
13. Применение обобщенной функции к разложению на элементы отдельных фигур (лл. 267–304).
14. Имена существительные, прилагательные, числительные и местоимения с их падежами, числами и другими окончаниями [!] (лл. 305–332).
15. Глагол и наречия (лл. 333–352).
16. Глагол и его спряжение. Другие части речи (лл. 353–382).
17. Этимология языка в ее целом. Склонение и спряжение (лл. 383–405).
18. Предложения суть определенные интегралы (лл. 406–415).
19. История моего исследования (лл. 416–436).
20. Оглавление (лл. 437–439).

В последней главе своего труда Линцбах пишет, что история его исследования является историей всей его жизни: «<...> мне скоро исполнится 78 лет. Из них 62 года проведено за дан-

ным исследованием» (л. 416). Еще в техническом училище юношей Линцбах серьезно заинтересовался физикой, а затем «занимался математикой, с глубоким значением которой познакомил меня инженер Орлов» (л. 418).

Первым и самым серьезным его трудом стала монография «Принципы философского языка. Опыт точного языкознания», изданная в 1916 г. в Петрограде (Линцбах 1916). Линцбах пишет о приемственности между этим трудом и рассматриваемым в настоящей статье:

«<...> в книге этой я стоял уже на том пути, по которому иду в излагаемом здесь универсальном языке. В главе об идеальных представлениях я ссылался уже на возможность применения картин и фильмов. А в главе об идеальной культуре я говорил уже о том, что в случае такого упрощения математики, при котором усваивание ее станет доступным и малым детям, человечество будет стоять настолько же выше современного человечества, насколько это последнее стоит, в силу обладания языком, выше животных, — цель, которую я ставлю себе и в изложенном здесь универсальном языке» (л. 419).

До труда «Универсальный язык» Линцбах разработал схему «Геометрический язык» (погибла во время пожара). В 1921 г. Линцбах издает брошюру «Трансцендентальная алгебра. Математическая идеография. Опыт философского языка» (Линцбах 1921), в которой, как он утверждает, «проблема универсальной характеристики Лейбница решается подстановкою в математические формулы, на место букв, фигур, изображающих конкретные и отвлеченные предметы так, как они обозначаются в идеографии» (л. 422). Затем он выпускал бюллетень «Mathematische Ideographie» (1922) и «Ideographie mathématique» (1930–1931). В 1944 г. во время бомбардировки Таллина все книги и рукописи Линцбаха сгорели. «Я решил тогда написать мои теории заново и с тех пор, живя в самых тяжелых материальных условиях, я этим занимался» (л. 426).

И далее: «Работая в таких условиях, я написал две работы, посылая их одну за другою на рассмотрение Академии наук СССР.

Первая работа была под заглавием:

1. Универсальная математика и универсальный язык. Интуитивная математика – математика конкретная. Ее принципы.

метод и цель. I-ое Сообщение Академии наук Союза ССР и Эст. ССР. Я. Линцбах. Таллин 1949. В рукописи было 254 стр.

Вторая работа была под заглавием:

2. Универсальная математика и универсальный язык. Наглядное представление n -мерного пространства. II-ое Сообщение Академии наук Союза ССР и Эст. ССР. Я. Линцбах. Таллин 1950. В рукописи было 338 стр.» (лл. 426–427).

Эти труды, как и все, что было Линцбахом написано в советское время, оказалось отвергнутым академиями наук СССР и Эстонской ССР, признано ненаучным. Линцбах «рассчитывал на признание», однако «помешало Академии мне его дать следующее обстоятельство» — выход брошюры Сталина (Сталин 1950). «Академики», как считал Линцбах, не разобрались, в свете учения Сталина, в соотношении абстрактного и конкретного в языке.

«<...> поведение Академии подсказало мне возможность непосредственного обращения к тов. Сталину, прося его быть судьей между мною и Академиею. Но для этой цели я решил снова переделать мои исследования, излагая их в этот раз с точки зрения учения тов. Сталина. На исполнение этой задачи пошли у меня последние два года, и в результате его получилось данное здесь новое более глубокое исследование моей проблемы — исследование это состоит из двух частей, из которых вторая, под заглавием: Универсальная математика еще не написана» (л. 433).

Линцбах допускает, что более углубленное разыскание должны будут провести «другие исследователи», поскольку по возрасту он этого сделать уже не успеет.

«Посылая теперь тов. Сталину и Академии Наук настоящую работу, я жду от них решения ее судьбы. Остаюсь в твердой уверенности, что прежнее решение Академии будет отменено и научная ценность моей работы признана» (лл. 434–435).

Увы, этого так и не случилось...

Примечательно такое признание Линцбаха. В детстве он очень любил свою няню, старую деревенскую женщину:

«Высоко ценя такое [ее] отношение к детям, я одну из предыдущих работ, бывших на рассмотрении Академии, посвятил ее памяти. И делаю я это и здесь, несмотря на то, что настоящая работа посвящена тов. Сталину. Пусть память о ней, интеллектуаль-

ной воспитательнице моего детства, не забудется» (л. 436)! ... «несмотря на то, что настоящая работа посвящена тов. Сталину»!

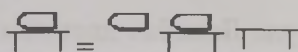
Так простая деревенская женщина оказалась наравне и даже выше «вождя»! Поразительная смелость человека, отдавшего всю свою жизнь разработке идеи универсального языка!...

Во «Введении» Линцбах разъясняет, что «универсальная наука» «делится <...> на две части, из которой первая, носящая название Универсального языка, посвящается изложению математической лингвистики, а вторая изложению Универсальной математики, истолкованной лингвистически» (л. 5). Линцбах утверждает, что, опираясь на «универсальную характеристику» Лейбница и теорию множеств Г. Кантора, ему удалось подойти к открытию так наз. «конкретной математики», т. е. к «философскому мышлению, задачей которого является здесь согласование абстрактного математической формулы со смыслом введенных в нее конкретных понятий» (л. 7). Линцбах убежден «в математическом характере языка и лингвистическом характере математики» (лл. 15–16). Он пишет:

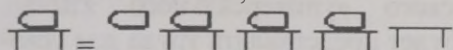
«<...> речь будет идти не о переводе математических формул на выражения языка, а об обратном переводе выражений языка на соответствующие им математические формулы. Мы увидим здесь, что выражения языка имеют математическую структуру, зная которую можно их построить. Окажется, что в языке нет ничего, чего нельзя было бы выразить, исходя из формул отвлеченной математики» (л. 16).

К такому открытию он шел всю свою сознательную жизнь.

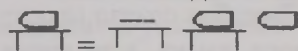
Глава вторая «Пиктография и идеография в их рациональном виде» и последующие как раз и дают нам представление о том, как понимает Линцбах «перевод выражений языка на соответствующие им математические формулы». Отталкиваясь от пиктографии и опираясь на принципы идеографии и математики, он показывает, какими знаками обозначаются предметы и отношения между ними, если идти от конкретного к абстрактному, от простых знаков к их комбинациям, т. е. к сложным знакам. Так создается лексическая база «универсального языка», тут же увязываемая с некоторыми грамматическими моделями (например, предлоги по отношению к тем или иным частям речи и т. д.). Приведем такой образец:

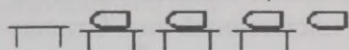
— книга на столе;

— книга находится на столе;

— стол под книгою;

— стол находится под книгою ...

В конце своего труда Линцбах переходит к чисто грамматическим проблемам «универсального языка»: он системно показывает, как обозначаются именные части речи и их категории, как спрягается глагол и как создаются синтаксические структуры в виде словосочетаний и предложений различного типа. Приведем примеры.

«Наиболее простыми окончаниями имен являются их числовые окончания»: $\dot{1}$. 'человек' — $\dot{1}...$ 'люди', $\dot{\Delta}$. 'женщина', $\dot{\Delta}...$ 'женщины'.

Склонение типа:

И. п. $\odot \rightarrow$	• солнце
Р. п. $\odot $	солнца
Д. п. $\odot \rightarrow $	солнцу
В. п. $\odot \downarrow$	— солнце
Т. п. $\odot \downarrow$	— солнцем
П. п. $\odot \odot \odot$	о о солнце

В области глагола: неопределенная форма — $\dot{1} \setminus$ 'жить', $\mathbb{W} \setminus$ 'говорить', $\odot \setminus$ 'читать' и под.; для различения времен используются: \setminus 'настоящее', \setminus 'прошедшее', \setminus 'будущее', т. е.:

$\dot{1} \setminus \setminus$ 'я пишу',

$\dot{1} \setminus \setminus$ 'я писал',

$\dot{1} \setminus \setminus$ 'я буду писать' и т. д.

Оставим более подробное описание проекта «универсального языка» Линцбаха для специального исследования.

По существу в рассматриваемом труде Линцбах дает нам систематическое изложение основ рационально созданного идеографическо-математического «универсального языка», который, как он считал, не будет представлять труда для усвоения, так как предлагаемые им знаки «легко узнаваемы» носителями разных языков. Таким образом, Линцбах создал проект изначально письменного, т. е. зрительного, языка, в то время как естественные (gespr. этнические) языки изначально звуковые, а затем уже они приобретают и письменный вид. Отношение его идеографическо-математической системы к пазиграфическим системам различных авторов, известным в истории интерлингвистики на протяжении ряда веков, требует специального рассмотрения.

ЛИТЕРАТУРА

- Дуличенко 1995 — А. Д. Дуличенко. О принципах философского языка Якоба Линцбаха. (К истокам лингвосемиотики. Вопросы языкознания, 1995, 4, 11–22.
- Duličenko 2000 — A. D. Duličenko. Über die Prinzipien einer philosophischen Universalsprache von Jakob Linzbach. Zeitschrift für Semiotik, Bd. 22, 2000, Heft 3–4, 369–385.
- Линцбах 1916 — Я. Линцбах. Принципы философского языка. Опыт точного языкознания. Петроград, 1916.
- Линцбах 1921 — Я. Линцбах. Трансцендентальная алгебра. Математическая идеография. Опыт философского языка. Таллин, 1921.
- Сталин 1950 — И. Сталин. Относительно марксизма в языкознании. Москва: Изд-во «Правда», 1950.

Алоизас Гудавичюс

Šiaulių Universitetas
gudavicius@hu.su.lt

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ЭСПЕРАНТО

Языковая ситуация в современном мире хорошо иллюстрирует амбивалентную природу социальных явлений. С одной стороны, процессы глобализации усиливают позиции английского языка, что, в свою очередь, несет за собой вытеснение и подавление других языков и культур. С другой стороны, также очевидно стремление других языков и культур сопротивляться англо-американской экспансии, сохранять и расширять свои функции как внутри лингвокультурного сообщества, так и за его пределами. Решение проблемы многие видят в использовании для целей международной коммуникации нейтрального языка эсперанто. Впервые эта идея была выдвинута ещё в 1920 г. в Лиге Наций заместителем генерального секретаря проф. Иназо Нитобе. Однако дальнейшие шаги по более широкому использованию эсперанто в международной коммуникации не были успешными: тогда было достаточно сторонников такую роль отдать английскому или французскому языку.

Во время последнего Всеобщего конгресса эсперанто (Пекин, 2004) на состоявшемся Нитобе-симпозиуме подчеркивалась назревшая необходимость введения новой языковой политики в современном мире (*nova internacia lingva ordo*). Первый шаг такой политики — добиться того, чтобы Объединенные Нации официально признали существование языковых проблем и начали их обсуждение. Далее следовало бы изуче-

ние эсперанто в школах и признание за языком эсперанто статуса языка-посредника (*pontlingvo*). В настоящее время позицию языка-посредника практически занимает английский язык. Недовольство таким положением дел со стороны многих народов вызывается тем, что, во-первых, нарушается принцип равноправия народов и их языков, во-вторых, англоязычные страны оказываются в привилегированном положении. Сторонники эсперанто считают, что было бы лучше, если бы это место занял плановый язык эсперанто. По случаю Международного дня родного языка (21 февраля 2005 г.) президент Всеобщей Ассоциации Эсперанто (*Universala Esperanto-Asocio, UEA*) Р. Корсетти сделал заявление, в котором говорится: «Международный язык Эсперанто является языком, используемым только в международных отношениях как нейтральное средство общения, без навязывания своего мировоззрения другим людям. Поэтому он поддерживает существование множества родных языков, функции которых он не намерен перенять, как это в течение всей истории делали и теперь ещё делают национальные языки, когда они используются для международной коммуникации» («www.esperantio.net»).

Может ли эсперанто действительно играть такую роль? К сожалению, для подтверждения этого еще мало научных доказательств. Написано об эсперанто очень много. Но те работы, которые могут быть причислены к научным исследованиям, в основном посвящены социолингвистическим проблемам и истории эсперанто как одного из плановых языков. И мало таких, в которых изучались бы выразительные возможности эсперанто по сравнению с этническими языками, иными словами, его языковая картина мира — какова она и достаточна ли для передачи информации и общения. Лингвистическое изучение эсперанто может стать одним из важных аргументов его пригодности или недостаточности для целей международного общения. Существенным аспектом научного исследования эсперанто является этнолингвистический, занимающий важное место в современном языкознании.

Сама суть этнолингвистики кажется противоречащей интернациональной природе планового языка. Действительно ли это так?

В этнолингвистике постоянно подчеркивается специфика отражения действительности в языках, неповторимость языковых картин мира. И как бы упускается из вида, что бóльшая часть картины мира совпадает или оказывается очень сходной во многих языках. Основа этого — и единство познаваемого мира, и та же самая природа человека, сходство опыта, наконец, то, что все люди имеют руки и ноги и т. д. Конечно, переходя от языка к языку, от культуры к культуре, можем увидеть много странного и даже непонятного, однако в конце концов люди понимают друг друга, тексты переводятся с одного языка на другой. Потому что в языках наряду со специфической частью имеется и общая инвариантная часть. Инвариантность вообще следует считать существеннейшим признаком языка, характеризующим все единицы языка начиная от фонемы и кончая вариациями в построении текстов. Вариантность одинаково относится и к форме, и к содержанию языковых единиц.

Скептики в вопросе о более широком использовании эсперанто свою позицию часто аргументируют тем, что этот язык не отражает никакой культуры, нет говорящего на нем народа, следовательно, является искусственным в самом негативном смысле этого слова. Действительно, как утверждает А. С. Мельников, посвятивший серьезное исследование лингвокультурологическому аспекту эсперанто, «у эсперантистов нет специфической материальной и бытовой культуры (по крайней мере, практикуемой столь же массово, регулярно и интенсивно, сколь это присуще этносу)» (Мельников 2004, 277). Однако в той же работе А. С. Мельников, опираясь на мнения других авторов, справедливо пишет, что слова эсперанто взяты из международного материала и уже с самого начала содержат в себе ассоциации и оттенки, общие для многих языков (Мельников 2004, 105–106). За эсперанто стоит общее античное наследие, общие идеи и процессы, составляющие основу современной общеевропейской культуры. Эсперанто можно считать определенным инвариантом европейских языков и европейской культуры. Вопрос тогда заключается в том, достаточно ли эта инвариантная часть для международной коммуникации.

Более чем столетняя история существования эсперанто, практика общения представителей разных языков и культур,

довольно большое число говорящих и неослабевающий интерес к изучению и употреблению этого языка, все более частые случаи использования эсперанто как родного языка в интернациональных семьях и другое склоняет к положительному ответу на поставленный вопрос. Видимо, эсперанто как некоторый инвариант европейских языков, отражающий общую часть европейской культуры, может как вспомогательный язык выполнить значительную часть международной коммуникации в тех сферах, которые являются общими для народов, — политике, экономике, медицине, спорте и т. д. Доказательством возможности такой роли эсперанто должны служить не только практика его использования, но и лингвистические исследования, в первую очередь сопоставительное изучение языков и лингвистический анализ переводов.

Конечно, эсперанто по многим параметрам не может сравниться с этническими языками. В этнических языках мы видим отражение опыта тысячелетий, а эсперанто существует только немногим более 100 лет, поэтому на нем нет древних письменных памятников, с натяжкой можно говорить о своем фольклоре, почти нет слов, обозначающих специфические реалии, и т. д. Однако в нем есть то, что существует во многих европейских языках, и вопрос только в том — достаточно ли этого. На этот вопрос должно ответить сопоставительное изучение содержания эсперанто и этнических языков.

Наиболее очевидное расхождение между эсперанто и этническими языками — в неодинаковой дробности и разноаспектности членения действительности. Видимо, в эсперанто мы найдем меньше синонимов, меньше слов для обозначения каких-то отрезков действительности. Но и, сравнивая естественные языки, с таким явлением сталкиваемся сплошь и рядом. Ни литовский, ни русский не делают разницы между тем, что обозначается немецкими словами *leben* и *wohnen* или польскими *żyć* — *mieszkać*; оба языка обходятся без обозначения братьев и сестер одним словом (немецкое *Geschwister*, польское *rodzeństwo*). Но из этого никто не сделает вывода, что литовский или русский менее пригодны для коммуникации. В каждом случае легко можно найти обратные примеры: в немецком одно слово для *синий* и *голубой*, совсем нет экви-

валента для *сутки* и т. д. Можно здесь заметить, что в эсперанто различаются значения 'leben' – 'wohnen' (*vivi* – *loĝi*) и имеются слова для 'Geschwister' (*gefratoj*) и 'сутки' (*diurno*). Похожая ситуация и в сфере грамматики. Как ни важна иногда грамматическая разница между мужским и женским родом в литовском, русском или немецком, английский обходится без этой разницы. Таким образом, наличие или отсутствие номинации определенного явления или отношения (в сфере грамматических значений) само по себе не является недостатком какого бы то ни было языка, если соответствующее содержание можно выразить текстом, пусть и более длинным (напр., *himmelblau* вм. *голубой*), или если деривационные возможности языка позволяют легко образовывать отсутствующие наименования (общеизвестно, что деривационные возможности эсперанто действительно очень большие). Как бы там ни было, сопоставительное изучение номинаций и номинативных возможностей эсперанто и естественных языков представляется очень важной областью эсперантологии.

Существенным расхождением между семантикой единиц эсперанто и этнического языка является то, что значения многих наименований этнических языков разнообразными ассоциативными нитями связаны с особенностями культуры, истории и повседневной жизни народа, носителя языка. Этого не могут иметь слова в эсперанто, поскольку они не привязаны к конкретной культуре. Эсперантское *betulo* адресовано одинаково и литовцу, и англичанину, и испанцу, и всем другим, и поэтому не имеет тех ассоциаций, которые сопутствуют эквивалентному слову в литовском *beržas* или русском *береза*. Следовательно, текст на эсперанто, особенно художественный, может быть по-разному воспринят представителями разных этносов, так как основой ментального мира человека всегда останется родной язык. Однако в этом ничего страшного нет. Как утверждает А. С. Мельников, «возможность различных интерпретаций текста является необходимым и важным признаком художественности» (Мельников 2004, 56). Ведь аналогична ситуация и между этническими языками: слова в одном языке часто не имеют той культурно-народной коннотации, которую могут иметь эквивалентные слова в другом языке, и восприятие пе-

реводных эквивалентов не будет адекватным восприятию слов оригинала его носителями. В переводах с одного языка на другой постоянно приходится иметь дело с потерями и добавлениями смысла. На эсперанто переведено очень много художественной литературы, иногда этот язык служил посредником при переводах на более отдаленные языки (напр., с польского на японский). Лингвистический анализ переводов может предоставить серьезные аргументы для оценки выразительных возможностей эсперанто. Сенсационным можно назвать сообщение в интернете о результатах проведенного в Красноярской медицинской академии эксперимента по сравнительной оценке языков методом обратного перевода («<http://www.sakura-med.org/esper.html>»). По возможности адекватно интерпретировать медицинский текст с русского языка на иностранный с последующим его переводом опять на исходный русский эсперанто оказался более надежным, чем английский, немецкий и французский.

Для сопоставления выразительных возможностей эсперанто, литовского и русского языков нами была выбрана нейтральная по отношению к любой культуре семантическая группа (далее — СГ) глаголов говорения. Всего в «Полном иллюстрированном словаре эсперанто» (*La Nova plena ilustrita vortaro de Esperanto*, PIV) мы нашли около 220 слов, которые могут быть отнесены к этой группе (подсчитывались все корни и производные, которые были приведены в словарной статье; толкования значений приводятся также по этому словарю, в связи с чем некоторые переводы могут звучать несколько странно).

Основные глаголы говорения в эсперанто *paroli/diri* противопоставлены по признаку процессуальности/результативности действия: *ekzistas tiaj homoj, kiuj parolas, antaŭ ol ili pensas; fremdulo, diru, kiu kaj el kie vi estas?* Аналогичная оппозиция имеется в европейских языках, правда, с разным характером противопоставления, ср. рус. *говорить/сказать* как видовые оппозиции, лит. *kalbėti/sakyti*, нем. *sprechen/sagen*, англ. *speak/tell*, польск. *mówić/powiedzieć, rzec* — с более сильным выражением указанного различия.

К центру СГ говорения можно еще отнести: *rakonti* 'словом или письменно сообщить о происшедшем и его обстоятельствах'; *konversacii* 'непринужденно разговаривать с кем-н.'; *demandi* 'просить об информации, сообщении'; *respondi* 'сказать, когда спрашивают'; *nomi* 'назвать кого-н. или что-н. Отдельным обычно используемым словом'; *prononci* 'артикулированными звуками дать до услышания'; *esprimi* 'показывать свои мысли или чувства при помощи речи, жестов или других слышимых или видимых знаков'.

Конечно, нет четкой границы между центром и более отдаленными зонами семантического поля.

Можно сказать, что все глаголы говорения образуют три концентрических круга: центральный круг, в который, кроме отмеченных, входят глаголы, характеризующие саму речь (произношение звуков, особенности звучания, характер, манеру речи); второй круг — глаголы, характеризующие коммуникативную цель, содержание речи, и третий круг, наиболее отдаленный от центра, — глаголы, обозначающие какие-то иные человеческие действия или деятельность, одной из составляющих которых является речь. Последний слой составляет периферию семантической группы говорения, которая связывает данную семантическую группу с остальным семантическим пространством. Правда, эту взаимосвязь осуществляют и дополнительные семы значений слов второго слоя, однако в последнем случае удельный вес семы говорения 'произносить артикулированные звуки, слова и фразы с целью передачи адресату какой-либо информации' существенно уменьшается. Конечно, и здесь четкой границы между вторым и третьим слоями нет.

Рассмотрим названные три составляющие части семантической группы говорения.

I. Слова, характеризующие саму речь с точки зрения формы или содержания:

- 1) фиксирующие фонетические особенности речи (громкость, дефекты): *akcenti* 'усилить произношение слога, слова'; *voki* 1. 'усилить голос с целью обратить на себя чье-либо внимание'; 2. 'усилить голос с целью дать понять кому-нибудь, чтобы тот подошел или что-нибудь

- сделал'; *krii* 3. 'сказать громким резким голосом'; *flustri* 'говорить с невибрирующими голосовыми связками'; *lispi* 'неправильно произносить шипящие или свистящие согласные (напр., *th* вместо *s*, *z* вместо *ĵ*, *s* вместо *ŝ*)'; *kartavi* 'произносить некоторые согласные, и особенно *R*, с вибрацией тканей у основания гортани'; *balbuti* 1. 'иметь такой дефект, когда говорят ударяя и часто повторяя слоги'; 2. 'тяжело или невнятно говорить'; *dekla-mi* 1. 'артистическим тоном вслух читать или наизусть повторять'; 2. 'говорить пылким выразительным тоном'; *skandi* 2. 'читать (стихи) подчеркивая ритм и отделяя стихотворные стопы';
- 2) обозначающие употребление обидных, злых слов: *insulti* 'оскорблять невежливыми, неприличными словами'; *sakri* 'выражать возмущение или гнев ругательскими или неприличными словами'; *blasfemi* 'говорить неуважительные, кощунственные слова, имея цель оскорблять Бога или божество'; *skoldi* 'уговаривать попрекая'; *vipi* 3. 'беспощадно порицать, критиковать'; *kvereli* 'сердито и шумно спорить';
- 3) сравнивающие речь с какими-то другими звуками (метафорические значения): *brui* 2. 'громким голосом и много говорить о чем-нибудь, чтобы привлечь внимание публики'; *boji* 2. 'говорить нападая, оскорбляя'; *grumbli* 'приглушенно бормотать, выражая неудовольствие'; *murmuri* 2. 'издавать приглушенные и неясные звуки как знаки неудовольствия'; *ĝemi* 'говорить со стоном';
- 4) выражающие другие особенности говорения — говорить много, о несущественном, наизусть, намеками: *babili* 'поверхностно и много говорить о несущественном'; *el-babili* 'разболтать'; *reciti* 'пословно повторить что-нибудь выученное наизусть'; *citi* 'пословно повторить, письменно или устно, слово, фразу или текст, фрагмент какого-нибудь произведения'; *dikti* 'произносить слова лицу, которое их записывает'; *mencii* 'сказать несколько слов о ком-нибудь или чем-нибудь; назвать имя или дело, не касающуюся основной темы; побочно обратить внимание на что-нибудь'; *aludi* 'говорить о ком-нибудь

или чем-нибудь, не используя соответствующее имя или слово, однако каким-то образом давая понять, о ком или чем идет речь'.

II. Второй слой семантической группы говорения — это слова, которыми обозначается не только процесс говорения, но одновременно и содержание речи, цель коммуникации или какая-то другая деятельность, осуществляемая при помощи речи. Удельный вес семы говорения может быть разным. Считаем, что в нижеприводимых группах слов сема 'говорить' остается главной. Даже доминантные слова *demandi*, *respondi* могут обозначать действия пишущего, а не говорящего, но, конечно, основная их функция — обозначение речевой деятельности. Сюда относятся слова:

- 1) выражающие просьбу: *peti* 'дать знать кому-нибудь о желании получить что-то от него'; *postuli* 'твердо выразить свою волю, чтобы кто-то дал что-то или сделал то, на что говорящий имеет право'; *inviti* 'вежливо просить кого-нибудь, чтобы он куда-нибудь пришел'; *konsulti* 'обратиться к специалисту, чтобы узнать его мнение о чём-нибудь'; *plendi* 1. 'выразить словами свою боль, огорчение'; 2. 'выразить словами свое недовольство, досаду'; *lamenti* 'долго жаловаться, охая или причитая';
- 2) выражающие различные волеизъявления (обещание, совет, предложение): *adiai'i* 'говорить кому-нибудь «до свидания»'; *promesi* 'подтвердить, что что-то будет сделано'; *proponi* 'представить на чей-либо суд; предложить решение в споре'; *rekomendi* 1. 'представить надлежащим образом что-то или кого-то, чтобы привлечь чье-либо уважение, благосклонность, заботу'; 2. 'настойчиво советовать, обращать внимание на то, что следует делать'; *konsili* 'сказать кому-нибудь, что, по мнению других, он должен делать'; *persvadi* 'воздействуя на эмоции, побудить кого-нибудь к какому-нибудь действию'; *konvinki* 'доказывая или рассуждая, добиться, чтобы кто-то принял что-то за истинное или правильное'; *admoni* 1. 'побуждать словами к выполнению действия или обязательства'; 2. 'строго упрекать, порицать за плохое по-

ведение'; *averti* 'предупреждать кого-нибудь, обращать внимание на что-то негативное'; *minaci* 'показывать кому-нибудь словами или жестами о намерении сделать ему что-то плохое'; *ordoni* 'по праву начальника выразить свою волю, чтобы кто-то что-то сделал'; *aserti* 'твердо выразить свое мнение, что что-то является верным';

- 3) называющие процесс передачи информации с разными дополнительными семами: *informi* 'дать кому-нибудь знания или объяснения того, о чем ему еще не известно'; *instrukcii* 'давать инструкцию'; *avizi* 'уведомлять о чем-нибудь (письмом, афишей, этикеткой и т. п.)'; *anonci* 1. 'официально публично сообщать о чем-нибудь, что должно случиться'; *raporti* 2. 'приносить начальнику новости, которые сам слышал, видел или испытал'; *deklari* 1. 'официально, публично, формально познакомить'; 2. 'торжественно утверждать что-то о чем-то'; *proklami* 'официально и публично объявить'; *konfesi* 1. 'публично объявлять о том, во что в душе веришь'; 2. 'сказать не тая, несмотря на имеющиеся причины не воздерживаться'; 3. 'спонтанно объявить что-то неблагоприятное, невыгодное для себя'; *komentarii/komenti* 'объяснить замечаниями текст или произведение'; *resumi* 'немногими словами коротко выразить сущность и особенности того, о чем было сказано или написано более детально и пространно'; *referi* 'перед собранием ученых сделать сообщение, рапорт или описание научной проблемы, открытия, исследования и под.'; *argumenti* 'представить аргументы; пытаться доказать аргументами'; *certigi* 'уверять'; *prediki* 1. 'словами сообщать людям религиозные истины'; 2. 'настойчиво рекомендовать то, что считаешь правильным, хорошим'; *atesti* 'подтверждать, гарантировать что-либо, опираясь на свой опыт'; *specifi* 'выразить именем; подробно определить; точно упомянуть'; *karakterizi* 'показать, определить свойства чего-либо'; *ekspliki* 'объяснить, делать понятным что-либо, показывая его значение, природу, причины или мотивы'; *kondamni* 'на суде объявить кого-нибудь виновным и определить подлежащую кару';

- 4) обозначающие двустороннее общение, спор, отрицание: *trakti* 'дискутировать об условиях какого-либо события с целью добиться взаимопонимания'; *debati* 'официально обсуждать'; *diskuti* 'разговаривать, проверяя мнения и аргументируя их правильность'; *disputi* 1. 'ссориться, остро споря'; *polemiki* 'письменно публично спорить'; *kritiki* 'изучать хорошие и плохие свойства научного, литературного или художественного произведения'; *oponi* 'выражать мнение, противоположное мнению кого-либо другого, и стараться, чтобы тот не мог его осуществить'; *kontesti* 'споря, отбрасывать утверждение или требование'; *protesti* 'делать формальное заявление против чего-нибудь, что считаешь неверным или несправедливым'; *veto* 'использовать право вето, аннулируя что-либо или откладывая'; *riproči* 'порицать, обвиняя с целью устыдить или просто выразить свое недовольство'; *marčandi* 'спорить о цене чего-либо, чтобы дешево купить это'; *akuzi* 'утверждать, что кто-то виновен'; *pleđi* 'говорить перед судьей, чтобы защитить свое дело или дело своего клиента'; *nei/negi* 'отрицать'; *objeti* 'отбросить чей-либо аргумент или препятствие';
- 5) обозначающие другие особенности речевой деятельности: говорение неправды, похвалу, перевод: *mensogi* 'сказать то, о чем знаешь, что это неправда, или отрицать то, о чем знаешь, что это правда'; *klači* 'болтать, распространяя или повторяя что-то недружелюбное'; *kalamnii* 'вредить чьей-либо чести или репутации, сообщая ложные сведения о его характере, поведении и т. п.'; *laiydi* 'выражать одобрительное, благосклонное мнение о ком-нибудь или чем-нибудь'; *glori* 'прославлять кого-либо, распространяя его большие и удивительные заслуги'; *traduki* 'передавать текст или разговор с одного языка на другой, заменяя слова и выражения одного языка эквивалентными словами и выражениями другого языка'; *interpreti* 'переводить устно иностранцу что-нибудь с незнакомого ему языка'; *pređi* 'говорить, обращаясь к Богу или другому предмету поклонения с целью почтения, благодарности или просьбы благосклонности'; *serci*

‘сказать или сделать что-то с целью развлечь или рас-
смешить, без серьезного намерения’; *rikani* ‘надсмехать-
ся со злобой’; *fanfaroni* ‘прославлять себя, указывая
свойства или добродетели, которые отсутствуют’; *ĉikani*
1. ‘намеренно делать кому-нибудь несправедливые за-
труднения, неприятности, препятствия с целью демон-
стрировать свое превосходство’; 2. ‘придирчиво, педан-
тично препираться, отстаивая свою неверную точку зре-
ния’.

III. Третий слой семантической группы говорения частично
коррелирует со вторым слоем, только здесь сема ‘говорить’ в
структуре значения занимает зависимое положение, т. е. речь
оказывается составной частью какой-то деятельности и вооб-
ще может быть факультативна. Можно выделить несколько
видов такой деятельности:

- 1) деятельность, направленная на другого человека (чаще
всего — против), частью которой являются и акты речи:
komuniki ‘делать что-нибудь общим между собой и дру-
гим человеком, знакомя его с чем-нибудь; знакомить,
сообщить’; *trompi* ‘намеренно вводить в заблуждение из-
за какой-то выгоды или коварства’; *ofendi* ‘сердить или
раздражать кого-нибудь, унижая его достоинство’; *moki*
‘пренебрежительно высмеивать’; *konvikti* ‘доказывать
достоверными фактами чью-нибудь вину’; *veti* ‘догово-
риться о сумме денег или других ценностях, обычно
одинаковых для обеих сторон, которые лицо, оказавшее-
ся неправым, должно будет платить другому’; *absolvi*
‘простить и отпустить чьи-либо грехи’; *beni* 1. ‘ торже-
ственно обращаться к божьей милости для кого-то’; *juĝi*
‘по закону и праву определить чью-либо вину или неви-
новность, правоту или неправоту’.
- 2) интеллектуальные действия, при которых речь может
быть лишь средством их экспликации: *konsideri* ‘внима-
тельно всесторонне изучать в душе’; *konkludi* ‘ рассу-
ждая, извлекать логические следствия из аргументов, при-
нципов или фактов’; *rezoni* ‘логически сопоставлять до-
казательства и извлекать из них вывод’; *konstati* ‘ заме-

чать, увидеть что-то, реальность чего после исследования подтверждается'; *difini* 2. 'точно выяснить природу, смысл или роль чего-нибудь или кого-нибудь'; *konsenti* 'иметь такое же мнение, быть согласным с чем-либо'; *klarigi* 'объяснять'; *komprenigi* 'сделать, чтобы кто-то понял'; *sciigi* 'дать знать кому-нибудь о том, что известно кому-то'; *kredigi* 'делать, чтобы кто-то верил'.

- 3) волеизъявление, оказание влияния на действия других: *agiti* 'вербовать для политических, социальных, религиозных и подобных целей, действуя на чувства'; *propagandi* 'заниматься пропагандой чего-нибудь'; *instigi* 'подстрекать и уговаривая, подталкивать кого-либо к действию'; *sugesti* 'умело подвести кого-нибудь к мысли, происхождения которой тот не осознает или ее результатов не предвидит'; 2. 'предлагать в качестве гипотезы'; *komandi* 'иметь военную власть над кем-нибудь'; *permesi* 'согласиться, чтобы кто-то свободно что-то делал'; *senkulpigi* 'утверждать, что кто-то не виновен'; *rifuzi* 'не хотеть принимать что-то как дар или предложение'; *konfirmi* 'дополнительно подтверждать правдивость, несомненность чего-либо'.
- 4) другая деятельность: *aklami* 'благожелательными возгласами принимать, приветствовать (обычно о множестве людей)'; *kvalifiki* 'характеризовать, приписывая кому-то какое-то свойство'; *reklamaciai* 'обращаться к служащему и т. п. с требованием, чтобы была выполнена задолженная услуга; жалуюсь, востребовать что-то, на получение чего имеется право'; *ripeti* 'снова сказать или сделать то, что уже было сказано или сделано'; *svati* 'будучи в роли более менее профессионального свата, предлагать кому-то выйти замуж или жениться и заботиться об осуществлении этого акта'.

Представленная здесь картина семантического поля речи в эсперанто была сопоставлена с аналогичными полями в литовском и русском языках. Особенности семантического поля речи в этих языках нами были описаны раньше (Гудавичюс 1998, 43–55; Gudavičius 1995, 12–26). Каковы наиболее суще-

ственные расхождения между сопоставляемыми языками и каково их значение в функционировании языка?

1. Прежде всего следует отметить, что сходств и совпадений в основных точках семантического поля говорения между эсперанто и сопоставленными языками намного больше, чем расхождений. Основная причина этого — европейские корни эсперанто. Если бы эсперанто сравнивался с каким-нибудь из экзотических для нас языков, расхождений, по-видимому, было бы больше. Согласно утверждению Д. Бланке, «уровень лексических значений эсперанто был и продолжает оставаться зависимым от европейских языков. Все больше эсперантистов из стран Азии с полным правом указывают на европейские значения или оттенки значения многих слов, которые им остаются непонятными» (Blanke 1985, 265).

2. Хорошо заметны количественные расхождения между сопоставляемыми системами. В список эсперанто мы включили около 200 слов. В соответствующих семантических группах литовского и русского языков слов значительно больше. В словаре современного литовского языка (DŽ) мы нашли около 700 глаголов речи, а в одностомном словаре русского языка С. И. Ожегова — около 350 глаголов. Однако не следует преувеличивать значения количественных расхождений прежде всего потому, что для флективных и агглютинативных (каким следует считать эсперанто) языков характерна большая словообразовательная продуктивность и не все словари последовательно и одинаково ее отражают; кроме того, многие образования находятся на границе узуального и окказионального. Далее, не все слова обладают одинаковой функциональной значимостью. Мы подсчитали, что в одном литовском художественном тексте объемом в 78 000 слов (A. Drilinga. *Ateiti ir išeiti*. Vilnius, 1993) употреблено более чем 80 глаголов речи, но почти 75% всех употреблений глаголов речи составили три доминантные единицы *kalbėti*, *sakyti* 'говорить', *klausti* 'спрашивать' и их основные производные *pakalbėti*, *pasakyti*, *paklausti*. Здесь еще можно вспомнить, что в словарях современного русского языка приводится около 100 000 слов, в то время как в Словаре языка А. С. Пушкина зафиксировано только немногим более 21 000 слов. Можно сказать, что лексические систе-

мы языков предоставляют огромные возможности для говорящих или пишущих, которые практически никогда полностью не используются.

3. В отдельных группах доминантной части глаголов речи (первый слой) в литовском и русском языках наблюдаем более дробную классификацию разных сторон говорения. Напр., признак 'говорить с каким-либо дефектом речи или каким-либо образом произносить звуки' в эсперанто выражен, кажется, только в значениях *lispi*, *kartavi*, *balbuti*, в русском же — *картавить*, *сюсюкать*, *шепелявить*, *грассировать*, *гнусавить*, *заякаться*, *чрево вещать*, а также обозначения диалектного произношения *акать*, *окать*, *цокать*; в литовском еще специфические наименования *dzūkuoti*, *žemaičiuoti*, *lenkuoti* 'произносить как произносят представители диалектов дзукского, жемайтского или как поляки'. Признак 'невнятно, неразборчиво, медленно или, наоборот, быстро' в русском выражен в словах *бормотать*, *бубнить*, *ворчать*, *лепетать*, *лопотать*, *мекать*, *мямлить*, *тараторить*, *трещать*, в эсперанто — только *mur-turi*, признак 'громко' — *галдеть*, *гомонить*, *горланить*, *кричать*, *орать*, *возгласить*, *воскликнуть* и *voki*, *krii*, *brui*. Конечно, более адекватно передать такие значения на эсперанто можно только описательно, иногда — используя словообразовательные возможности (например, *орать* — *kriegi*, *laŭtkrii*). Часто синонимичные слова в русском или литовском эквивалентны одному слову в эсперанто и слабо дифференцированы по значению, напр., *babili* (*babeladi*) 'говорить о несущественном, праздном или о пустом' в литовском имеет целую серию эквивалентов — *plepėti*, *pliurpti*, *pliaukšti*, *pliaušketi*, *tauzuoti*, *trailinti*, *vapalioti*, *skiesti*, *tuščiažodžiauti*, *kliedėti*, *paistyti*, *svaičiuoti*. Следует, однако, отметить, что и в эсперанто имеется несколько слов, которые можно считать безэквивалентными по отношению к литовскому или русскому языку, так как не имеют однословных соответствий в этих языках: *krokodili* 'говорить на этническом языке в эсперантской среде'; *arlekeni* 'говорить неумелые шутки, смешные глупости'; *oratori* 'произносить речь перед публикой'; *prelegi* 'читать лекцию'; *komplimenti* 'говорить комплименты'.

4. Как уже можно было заметить из вышеизложенного, и русский, и литовский отличаются от эсперанто количеством негативно коннотированной лексики. Преобладание негативной оценки над позитивной отмечается во многих языках (возможно, это семантическая универсалия), тем более это характерно для таких аксиологически маркированных языков, как русский и литовский (или шире — славянские и балтийские). Очень часто при категоризации определенного фрагмента действительности в языке имеется незначительный количественно нейтральный центр и широкая периферия негативно коннотированных наименований, намного реже — имеющих положительную коннотацию. Напр., для нейтральных *ответить*, *отозваться* со знаком минус имеем *возразить*, *окрыситься*, *отбрить*, *отрезать*, *отнекиваться*, *перечить* и ничего со знаком плюс (напр., со значением 'ответить соглашаясь, поддерживая; ответить красиво'). В понятие негативной лексики мы включаем не только слова, выражающие эмоциональную оценку, но и слова, имеющие отрицательное основание наименования, т. е. обозначающие нечто нехорошее, непригодное, ненужное, несоответствующее норме, как, напр., *возразить*. Среди 350 глаголов говорения русского языка отрицательное основание наименования было отмечено у 187 и только у 63 — положительное, остальные признаны аксиологически нейтральными. В литовском языке разные отрицательные аспекты речи выражены в 10 раз чаще, чем положительные. Относительно аксиологического аспекта эсперанто можно сказать, что в сфере рациональной оценки большой разницы нет. В эсперанто имеются слова для выражения различных отрицательных сторон речи: дефектов произношения (*lispi*); употребления злых, обидных слов (*insulti*, *sakri*); несерьезного содержания (*babili*); неправды (*mensogi*); негативного отношения к другим (*rikani*, *moki*). В сопоставляемых языках эти стороны только более детально дифференцированы, напр., эквивалентные словам *rikani*, *moki* литовские *peikti*, *šaipytis*, *užgaulioti*, *suniekinti*, *išgėdinti* более детализируют эту сферу. Более существенны расхождения в сфере эмоциональной оценки. В эсперанто как будто и нет специальных слов (корней), содержащих положительную или отрицательную оценку обозначаемого, в

то время как в литовском или русском видим целые серии таких слов (ср. приведенные выше эквиваленты для *babili* в литовском или синонимы для *ответить* в русском). В эсперанто эмоциональная оценка преимущественно выражается словообразовательно при помощи аффиксов *fi-*, *-et-*, *-eg-*, *-aĉ-*, но это только частично компенсирует сильную аксиологическую окрашенность литовского и русского языков. Кроме того, оценка, выражаемая при помощи упомянутых аффиксов, воспринимается скорее как рациональная, чем эмоциональная.

5. В обоих языках, особенно в литовском, очень продуктивен переход слов других семантических областей в семантическую группу говорения. Значение говорения получают слова, обозначающие звуки животного мира (частный случай зооморфизма), а также и неодушевленных предметов и явлений, наименования энергичных действий и движений, слова со значением порчи и др., напр., *лаять* 'издавать лай' → 'бранить, ругать', *каркать* 'о вороне: кричать, издавать звуки, похожие на «кар-кар»' → 'говорить, предвещая что-нибудь неприятное', *reĝti* 'острым орудием резать, отделять' / 'стукнуть, ударить' → 'прямо, открыто, резко говорить' и т. д. Такие метафоры, исходный пункт которых — яркие чувственно воспринимаемые признаки, создают экспрессивность речи и усиливают ее персвазивную функцию. В эсперанто в словаре PIV зафиксировано только несколько таких метафорических значений: *brui* 'издавать различные громкие негармонические звуки' → 'много и громко говорить о чем-нибудь с целью обратить внимание публики'; *boji* 'издавать звуки (о собаке)' → 'нападая, оскорбляя, говорить'; *ĝemi* 'выражать чувство боли жалобными, неартикулированными звуками' → 2. 'сказать со стонами'. Видимо, метафорическое обозначение процессов речи в эсперанто более ограничено, чем в этнических языках, но здесь следовало бы еще просмотреть оригинальное творчество и переводы авторитетов эсперанто.

7. Наиболее близким к литовскому и русскому языкам оказался третий слой семантического поля говорения. Слова, обозначающие связанные с речью интеллектуальные действия (*konkludi*, *konstati*, *rezoni*), социально (на человека) ориентированные волевые действия (*konvikti*, *trompi*, *beni*) и т. п., эквива-

лентны литовским и русским словам. Не замечено здесь каких-либо более ярких лакун.

8. Следовательно, наиболее значительные расхождения между эсперанто, литовским и русским языками замечены нами в сфере возможностей эмоционально-экспрессивных номинаций и менее значительные в области денотации. Очевидно, эта закономерность выходит как за рамки семантической группы глаголов говорения, так и за рамки рассмотренных языков. Накладывает ли это какие-либо более или менее существенные ограничения на художественное творчество, публицистику и другие сферы языковой коммуникации, где более важной становится не информативная, а экспрессивная функция? В какой-то степени, видимо, так. Только родной или в совершенстве усвоенный другой этнический язык может актуализировать у человека все движения его души, в первую очередь связанное с культурой эмоционально-чувственное восприятие мира. Однако тексты на эсперанто, как и на любом другом неродном языке, приоткрывают перед читателем/слушателем иную действительность, предоставляют другую точку зрения на мир, имеющую не только познавательную, но и художественную ценность. Практика художественного творчества на эсперанто и потребность в художественных текстах доказывает пригодность этого языка и для этой сферы языковой деятельности. Вопреки высказываниям некоторых авторитетных лингвистов и даже авторов плановых языков (А. Мейе, Л. де Бофрон, А. Гоуд, О. С. Ахманова и др.) о непригодности плановых языков для художественного творчества, большую часть текстов не только на эсперанто, но и на идо, составляют именно художественные оригинальные тексты или переводы.

ЛИТЕРАТУРА

- Гудавичюс 1998 — А. Гудавичюс *Аксиологический аспект лексической системы*. *Slavistica Vilnensis* (Kalbotyra 47 (2)), Vilnius, 1998, 43–55.
- Мельников 2004 — А. С. Мельников *Лингвокультурологические аспекты плановых международных языков (на фоне этнических)*. Ростов-на-Дону, 2004.

- Ожегов 1987 — С. И. Ожегов *Словарь русского языка*. Москва, 1987.
- Blanke 1998 — D. Blanke *Internationale Plansprachen*. Berlin: Akademie-Verlag, 1985.
- DŽ — *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 1972.
- Gudavičius 1995 — A. Gudavičius *Kalbėjimo semantinio lauko aksiologinis aspektas*. Filologija ir metodika, Šiauliai, 1995, 2, 12–26.
- PIV — *La Nova plena ilustrita vortaro de Esperanto*. Paris: Sennacieca Asocio Tutmonda, 2002.

<http://www.sakura-med.org/esper.html>

www.esperantio.net

Александр Сергеевич Мельников

Ростовская-на-Дону академия
сельхозмашиностроения
aleks-meln@mail.ru

О ВОЗМОЖНОСТЯХ ЯЗЫКОВОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛИТЕРАТУРНОГО ПЕРСОНАЖА СРЕДСТВАМИ ЭСПЕРАНТО

Существует множество мифов о самом эсперанто (далее — Эо, а в дериватах без дефиса, в сложных словах с дефисом — Э-)¹, его лингвэкологической нише², эволюции и фактическом применении Эо³, уже реализованных *выразительных* ресурсах⁴ и тем более — о *культурно значимом потенциале* этого языка⁵. Часть мифов обусловлена простой *нехваткой информации*, другая — суждениями, основанными на анализе *не фактических текстов, а проекта языка* (его первоначальной грамматики из 16 правил и словаря из 927 морфемных единиц, тогда как нынешние самые полные и авторитетные грамматика (PAG 1985) и толковый эсперанто-эсперантский словарь (NPIV 2002) представляют собой тома соответственно в 598 и 1265 страниц, а в самых крупных Э-библиотеках собраны десятки тысяч книг и, возможно, уже и миллионы статей из периодических изданий на Эо, не говоря уже о песнях и устных дискурсах). Мешают также некоторые «аксиомы». Так, в предисловии к своей докторской диссертации американская исследовательница М. Хаглер пишет:

«В настоящее время у Эо имеется цветущая независимая литературная традиция, которая своим существованием бросает вызов очень распространенным, хотя и не обязательно верным, допущениям, что 1) языки настолько тесно связаны с национальными культурами, что являются синонимами им; и

что 2) никакое выражение через литературу невозможно иначе, как на этнических (национальных) языках. Развитие Эской литературы, по качеству сопоставимой с таковой на многих национальных языках, в сравнительно короткий промежуток времени показывает, что Эо является жизнеспособным литературным средством, достойным внимания писателей, ученых и критики» (Hagler 1971: предисловие без указания страниц).

Свою негативную роль играют и *психологические установки* на ущербность всего искусственного и особый статус языка в структуре личностной иерархии ценностей. Подробнее о психологических причинах неприятия Эо см.: Piron 1991, 326–335. Даже непредвзятые ученые иногда недооценивают возможности Эо. Так, М. М. Копыленко в своей содержательной работе (Копыленко 1983, 65–76) пробовал выявить не только то, что на этом языке есть, но и то, чего в нем *в принципе быть не может*. К последнему он отнес, в частности, полноценную языковую характеристику литературного персонажа.

Языковая характеристика героя есть одновременно и его личностный портрет. Можно ли написать этот «портрет» средствами Эо? Обсуждение темы начнем с мнения Л. В. Кнориной, которая утверждает:

«Инвентарь индивидуальных приемов разговорного употребления близок к инвентарю, выделяемому при анализе речи персонажей художественных произведений. Это применение *неологизмов (окказионализмов), тропов, цитат, клише; включение иностранных, диалектных, жаргонных и вообще любых элементов, несвойственных используемому стилю*» (Кнорина 1989, 116) (курсив наш. — А. М.).

Какие же из упомянутых средств языковых характеристик (практически) отсутствуют в Эо? М. М. Копыленко отмечает, что это *омонимы, окказиональная и архаичная лексика, диалекты, что по речевым характеристикам Э-фонов невозможно определить их географическое происхождение и культурный уровень* (Копыленко 1983, 67).

Рассмотрим каждое из утверждений по отдельности.

Автор данной работы когда-то сказал: *Mi ĉiam estis aŭ diplomoto, aŭ diplomito, sed neniam... diplomato* — «Я всегда был человеком, который либо получит диплом, либо его получил,

но никогда — дипломатом / человеком, которому вручается диплом’.

Как видим, в данном случае обыгрывалась омонимичность коренного *diplomat'o* ‘дипломат’ и производного *diplom'ai'o* ‘тот, кому вручают диплом’. И это, разумеется, далеко не единственный случай. В работе (Мельников 2004, 225–236) мы подробно рассмотрели возможности людической коммуникации, основанной на омонимии и полисемии Эо (четкую границу между ними провести трудно), а также привели многочисленные примеры фактической реализации этой возможности. Суждение же об отсутствии омонимии в Эо обусловлено, возможно, требованием Л. Заменгофа относительно «постоянного определенного значения для каждого слова», изложенным в первом учебнике Эо (Заменгоф 1887, 16). Это фактически означало исключение полисемии и омонимии, которые тем не менее в Эо возникли, поскольку являются универсалиями любого языка общего предназначения! Итак, мы имеем дело с недоразумением, связанным с оценкой *проекта*, а не фактически реализованного языка Эо?

Вроде бы очевидное отсутствие в Эо *архаичной лексики* (ну, откуда в проекте архаичная лексика?!), также оказывается обманчивым. Хотя возраст этого планового международного языка (ПМЯ) и исчисляется 118 годами, в нем уже появилось множество лексем, ставших в том или ином смысле архаичными. Архаизация идет тремя путями. Первый — замена некоторых *сложных* или *производных слов* *корневыми*. Так, вместо *falsirmilo*, *malverdiri*, *ĉe valiri*, *mirrakonto*, т. е. соответственно ‘парашют’, ‘обманывать’, ‘скакать на лошади’, ‘сказка’ (слова образованы из следующих элементов: *падать* + *защищать* + *инструмент*, *полная противоположность* + *правда* + *говорить*, *лошадь* + *идти*, *удивлять* + *рассказ*), сейчас обычно говорят *paraŝuto*, *trompi* ‘обманывать кого-то’ / *mensogi* ‘лгать’, *rajdi*, *fabelo*. Другая возможность — *устаревание* *самых реальных*. Наконец, третий путь — *шифт значения*. Так, первоначальное значение слова *poeto* расширилось ‘поэма’ > ‘любое стихотворение’, а слова *prezidanto* сузилось ‘председатель, президент’ > ‘председатель’, так как появилось новое коренное слово *prezidento*. Архаизироваться может не только от-

дельное слово, но и словосочетание, в том числе фразеологизм, а также употребляемая морфологическая категория (напр., вместо прежнего выражения *danke ... -on*, т. е. 'благодаря чему-либо', сейчас обычно говорят *dank' al*). См. дополнительные примеры в: (Haupenthal 1977, 4; Дановский 1976, 92–114; Piron 1989a, 129–142).

Окказиональных (и идиостилистических) лексем⁶ в текстах на Эо даже больше, чем в текстах на устоявшихся литературных этнических языках. Объяснение этому феномену достаточно простое: крайне широкая норма и особенности языковой личности так наз. типичного эсперантиста. В рассматриваемом ПМЯе допускается все, что не противоречит «Fundamento»⁷ [Zamenhof 1963] и адекватно понимается Э-фонами с различными мажоритарными языками. А «типичные эсперантисты», как правило, имеют повышенную склонность к лингвокреативной (здесь творческой по отношению к языку) деятельности. Поэтому эстетический элемент (и эффект неожиданности) в текстах на Эо присутствует довольно часто. В игре же слов и людической коммуникации появление окказионализмов бывает особенно часто, напр., за счет контаминации. Пример контаминации на Эо (окказиональны и форма, и содержание неолексемы *duonjuana*): контаминация *duone*, т. е. 'наполовину', и *donjuanas*, т. е. 'занимается донжуанством': *estante dek-sep-jara / junulo 'donjuanas', / estante sepdek-jara / li jam 'platone' planas, / sed, ve, ĉi am indumo / 'duonjuana' — vanas* (LNLR 1966, 35, 163) 'будучи 17-летним, / юноша занимается донжуанством, / будучи 70-летним, / он уже планирует платонически, / но, увы, это ухаживание / полу-жуанское — напрасно'.

В цитате же, приводимой ниже, форма лексемы традиционна, а значение — окказионально, индивидуально: *D-ro Kalocsay uzis tro densan lingvon kaj plej ofte nur nudajn radikojn sen la necesaj afiksoj. Ĉu tiu nudismo tiel ŝokas vian prudenton, Brenda?* (LNLR 1960, 31, 23) 'Доктор Калочай пользовался очень плотным языком и чаще всего только голыми корнями без необходимых аффиксов. Этот нудизм так шокирует твое благоразумие, Бренда?'

За лексемой нудизм/*nudismo* в обычном лексиконе закреплено иное значение — 'концепция, согласно которой одежда не естественна для человека', чем в цитированном фрагменте.

Географическое происхождение литературного героя может маркироваться с помощью элементов соответствующих *интерферолектов*³ (и, как показывает анализ текстов, эта характеристика довольно активно применяется) (см.: Мельников 2004, 121–124). Как мы подчеркивали в (Мельников 1990 б, 121–126; Мельников 1990 а, 30–32), в интерферолекте есть две абсолютно различные части: 1) *как сказать нельзя*, потому что данная модель этнического языка противоречит грамматике Эо (проще говоря, это ошибка); 2) *как скажет* под влиянием интерференции, не нарушая норм Эо, большинство носителей данного этнического языка в отличие от большинства носителей другого. Для характеристики литературных персонажей применяются обе. Причем, во втором случае важно, что модели, характерные не для всех интерферолектов, стали международным узусом. Отсюда дополнительная выразительность и «географическая/этническая маркированность персонажа».

Приводим примеры с намеренным использованием русского (№1), французского (№2) и английского (№3) интерферолекта соответственно:

1. *Nova verko de Sten Jogansson prezentas al legantoj modernan vivon de civilizitaj homoj. Lia plena de saĝaj pensoj romano lokas esperantan beletron samnivele kun literaturoj de kulturaj nacioj de mondo. Mi rekomendas al ĉiuj nepre akiri kaj legi libron de talenta aŭtoro Jogansson* (Johansson 1996, 57).

Особенности интерферолекта: а) *JoGansson* вм. *JoHansson*, так как в литературном русском языке нет фонемы *h* (произносится как южнорусское ненормативное *Г*), а ближайшая по сходству — *G*; б) *aFtoro* вм. *aŬtoro* вследствие паронимичности русского *автор* (в произносительном, а не письменном варианте) и нормативного Эского; в) ошибки или особенности использования определенного артикля, отсутствующего в русском языке; г) специфический характер порядка слов (дословно *полный умных мыслей роман* вм. более соответствующего нейтральному стилю Эо *роман, полны умных мыслей*).

Обыгрывание русского акцента служит одним из средств языковой характеристики протагониста рассказов Ю. Баги русского лейтенанта Петрова:

‘Kijo estas tijo ĉi?’ — Mihok iom indifereinte rigardis la foliojn. — ‘Verŝajne gazeto.’ Petroff eksplodis. ‘Nje verŝajnje, sed tutje certe... Sed kija, djiru Mihok, kija gazeto?’ (Baghy 1927, 107).

Здесь передаются следующие особенности произношения русофонов пользователей Эо: 1) эпентеза для избавления от зияния (*kijo* вм. *kio*, *tijo* вм. *tio*, *kija* вм. *kia*); 2) палатализация согласных перед *e* и *i* (*nje* вм. *ne*, *tutje* вм. *tute*, *djiru* вм. *diru*). Мы не берем на себя смелость утверждать, что знание этих тонкостей является атрибутом любого Э-фона. Но для подготовленного читателя это так, а потому эстетическое воздействие на такого «потребителя» возрастает.

2. *A, a! Ĉu otelo? Ĉu ne otelo? — ŝi pepadis al mi. — Dependas de vi, kara samideanino, ĉu hotelo, ĉu ne hotelo? — A, ne otelo! Ĉu ne otelo? A! — Tion ne mi, sed vi devus scii [...] — Otelo? Jesotelo, jesotelo! Ĉu? — kaj ŝia mieno esprimis esperon* (LNLR 1960, 35, 166).

‘А, а! Остиницá? Не остиницá? — пищала она мне. — Это зависит от Вас, дорогая *samideanino*, гостиница или не гостиница. — А, не остиницá! Не остиницá? А! — Это должны были бы знать вы, а не я... — Остиницá? Даостиницá, да остиницá! Да? — и на ее лице появилось выражение надежды’.

Обыгрываются особенности французского интерферолекта: произнесение звука *h* (*otelo* вм. *hotelo*), ударение на последнем слогe (*oteló* вм. *hotélo*) и энклитика (*jes + hotelo = jesoteló*).

3. *Ha, vi paroulas pe nejpadounebla fremda-r-akcentou. Vi ĉiam prounouncas la r. Eniru en la ĉambtron kaj aŭdu la pe 'fektan prounouncadon... Mi bounvenigas ven. Ĉi tiej estas bona-r-esperantistou, kiju faros parouladon. Mi studis la lengvon dum kva'dek jaroj. Sidiĝu enter ni* (Rossetti 1974, 77).

В сатирических или юмористических целях здесь используются элементы английского интерферолекта (точнее, лишь его произносительной части): дифтонгизация гласных (*ou* вм. *o*, *ej* вм. *e*), ошибки в произнесении звука *r*, произнесение звука *i* как эсперантского *e*.

Характерно, что специально для англофонов, склонных к дифтонгизации, Д. К. Джордан в своем пособии для совершенствующихся в Эо указывает на разницу в значениях слов *gekamaradoj* ‘товарищи женского и мужского пола’ и *gejkamaradoj* ‘товарищи-геи’ (Jordan 1999, 146).

В следующем отрывке языковая характеристика героя по испанскому интерферолекту одновременно служит основой для игры слов:

mi tute ne surpriziĝis, kiam oni vokis min telefone por sciigi, ke mi ricevis Nobelpremion [...] Bedaŭrinde mi komence ne notis, ke la telefona voĉo estis tiu de Georgo Kamaĉo, korifeo de la Ibera Skolo. Kaj, vi certe scias, kiam hispano prononcas 'Nobela premio', tiam efektive temas pri novela premio (Johansson 1996, 58).

‘меня абсолютно не удивило, когда меня позвали к телефону и уведомили, что я получил Нобелевскую премию. К сожалению, сначала я не обратил внимания на то, что телефонный голос принадлежал Георго Камачо, корифею Иберийской школы (направление в Э-поэзии последних лет; Г. Камачо — один ее представителей. — А. М.). А вы, конечно, знаете, что когда испанец произносит ‘Нобелевская премия’, на самом деле речь идет о премировании романа (испанофоны часто путают в речи *b* и *v*. — А. М.)’.

Кроме реально существующих интерферолектов, зафиксированы и случаи их искусственного создания. Так, в детективной серии К. Пирона (под псевдонимом Й. Валан: J. Valan. «*Ĉu li kuiras ĉine?*», «*Ĉu li bremsis sufiĉe?*», «*Ĉu li venis trakosme?*» и др.) жители одной из деревушек, кочующие из произведения в произведение, говорят на собственном варианте Эо. Попытку создать обязательный для употребления в литературе диалект Эо предпринял М. Гальвелик (Halvelik 1973). Однако подобные решения проблемы повышения богатства языка Эо Э-социумом всерьез (напр., как образец для подражания) не воспринимаются, оставаясь идиолектами их авторов.

Существенным фактором является и *секундарность* ПМЯа для его пользователей. Ведь окказионализм может возникнуть в результате банального незнания продуцентом речи той или иной лексемы. В таком случае он заменяет коренную лексему дериватом или сложным словом с другим(и) корнем(-ями). Подобный феномен был юмористически описан в рассказе Р. Шварца / R. Schwartz «*Simpligita anatomio* ‘Упрощенная анатомия’» (Schwartz 1975, 153–155), где *vm. haroj* ‘волосы’ предлагается использовать *kapfadenoj* ‘головные нити’, *vm. vizaĝo* ‘лицо’ — *kapfasado* ‘фасад головы’, *vm. okuloj* ‘глаза’ — *vidiloj* ‘виделки’ и т. п.

Фабула упомянутой юморески тоже неслучайна. Повышенная чувствительность к языку характерна для многих пользователей Эо⁹. Отсюда понятно, почему среди них столь часты лингвистические дискуссии по вопросам эволюции и функционирования Эо (см.: Мельников 2004, 472–479). Это находит

свое выражение и в текстах. Как в следующем диалоге: *Ekiĝis granda tumulto. Ĉiu kuregis al la vagabondo. — Vi devas nur min legi!... — Ne devas, sed licas. — Ne licas, sed darfus!* (Szilágyi 1972, 129) 'Возникла большая суматоха. Каждый из всех сил мчался к нашему страннику. — Вам надо читать только меня!... — Не надо, а должно. — Не должно, а следует! (перевод вольный. — А. М.)'.

И в этом, и в предыдущем фрагментах центральную роль играют неологизмы. Причем неологизмы в Эском понимании этого слова, где главное значение этой лексемы — *заимствованные коренные слова вместо сложных и дериватов «исконно Эского происхождения»* (из «Fundamento» и официализированных Академией Эо позже). Еще раз повторимся: откуда это взялось бы в проекте Эо?

Интересно, что одним из первых неологизмов стало название самого Эо, этимологически являющегося псевдонимом его создателя *d-ro Esperanto*, что означает в переводе с самого Эо 'доктор Надеющийся'. За ним последовали: *samideano* 'единомышленник' в значении 'Эист', *homaranismo*, *hilelismo* 'гомаранизм', 'гилелизм' — религиозно-философские учения Л. Заменгофа, *krokodilo* 'крокодил' в значении 'Эист, говорящий в Эской среде не на Эо', *Majstro* 'Учитель', 'Мастер', 'Маэстро' в значении 'Л. Заменгоф', *adasismo* 'рифмование суффиксов' (от суффикса *-ad-* и окончания глагола настоящего времени как символа рифмовки лексем, оканчивающихся на *-adas*). Кстати сказать, и само слово *neologismo* 'неологизм' в своем исключительно Эском смысле является неологизмом, а *neologismofobio* 'неологизмофобия' (HV 1988, 3, 115) не только имеет для так наз. типичных Эистов иное содержательное наполнение, чем для незесперантистов, но и несет в себе *аксиологическую* сему. Остроумным в связи с этим представляется пример, в котором одно слово полностью меняет отношение к говорящему: *Permesu al mi proponi al vi kafon, sinjorino. Dankon, afabla sinjoro. Permesu al mi 'ofri' al vi kafon, sinjorino. For, fineologisto!* (Jordan 1999, 178) 'Позвольте мне предложить (употреблено слово из «Fundamento». — А. М.) вам кофе, сударыня. Спасибо, любезный сударь. Позвольте мне предложить (приведен неологизм. — А. М.) вам кофе, сударыня. Прочь, *отвратительный* неолог!'

«*Neologisma milito*» / 'неологистская война' — одна из самых известных в Э-движении лингвистических битв между сторонниками и противниками неологизмов — то затухающая, то разгорающаяся вновь. Причем абсолютные противники неологизмов в Э-движении сродни фанатичным языковым пуристам-ксенофобам в национальных сообществах. Минимизированные сведения об упомянутой проблеме стали для так наз. типичных Эистов фоновыми. Это нашло отражение и в литературе. От соответствующих заголовков [новелла Лорьяка и рассказ С. Йоханссона называются соответственно «*Neologisme*» (Lorjak 1975) и «*Neologismo*» (Johansson 1996, 60–62)] до каламбуров и языковой характеристики литературных персонажей.

Так, всякий «типичный Эист» знает, что стиль К. Калочая характеризуется некоторым «глянцем классика», интеллектуализмом, склонностью к классическим формам, сравнительно частому употреблению неологизмов, что в некотором смысле усложняет понимание его произведений, «элитизирует» их. Поэтому *trista* 'печальный', *primavero* 'весна', *tepida* 'прохладный', *torporo* 'оцепенение', *fajna* 'утонченный, рафинированный' и т. п. в художественном тексте (Lejzerowicz 1978, 32–33) воспринимаются как языковая характеристика, помогающая наряду с другими деталями узнать в *Kalsurmano Galoŝej* именно этого писателя.

В более общем ракурсе обильное использование неологизмов в Эской речи характеризует соответствующую личность как своего рода *сноба, представителя элиты*.

Заслуживает комментариев и (не)возможность определить по речевым характеристикам *культурный уровень* литературного персонажа. Хорошо образованный человек должен отличаться речью грамматически правильной, дискурсно уместной (в каждой конкретной ситуации требуется свой стиль) и красивой (без слов-сорняков, излишних повторений и т. п.). Как же можно средствами Эо показать низкую культуру и/или образованность персонажа и «*дефектную языковую личность*» вообще?

Во-первых, вложить в ее уста *типичные* (для Э-фонов вообще или носителей конкретного интерферолекта) ошибки. К наиболее распространенным («международным») относятся не-

правильное употребление аккузатива, суффиксов *-ig-*, *-iĝ-* соответственно 'делать/делаться кем-либо, чем-либо, каким-либо', смешение переходных глаголов с непереходными, добавление суффиксов *-ul-* 'человек, который...', *-an-* 'житель', 'член', *-ist-* 'по профессии' к корням, которые уже содержат суффиксальную семему (напр.: *bulgarano*, *hungarulo*, *tajloristo*, т. е. 'болгарин', 'венгр', 'портной'), ошибки в употреблении возвратных местоимений *sia*, *si*, смешение прилагательных и наречий, паронимов (*konsili* – *konsoli*), расположение слов *nur* 'только', *ankaj* 'тоже, также', *ne* 'не' и подобных не непосредственно возле лексем, к которым они относятся, и др. К интерферолектно обусловленным ошибкам относятся, напр., смешение звуков *l/r*, *a/o*, характерное соответственно для японцев и китайцев, русских. Названные ошибки проанализированы в ряде работ, напр.: Faulhaber, 1966, 14–15).

Рекордсменом среди показателей малограмотности являются ошибки в применении аккузатива. О том, что так называемый типичный Э-ист знает об их изобилии, могут свидетельствовать бесчисленные образцы текстов. Напр.:

Ho, jen venis rete kelkaj porgazetaj informoj [...] Teruren, ĉiun tekston (precipen tiun skribitan ennomon de konatan aŭtoron) havas monteton da skriberarojn (Kangurooj 2) 'О, вот пришли по Интернету несколько сообщений для журнала [...]. Ужасно, каждый текст (особенно тот, что написан от имени известного автора) содержит небольшую гору опечаток (в оригинале — каждое слово, могущее в принципе стоять в аккузативе, маркировано его показателем, тогда как по правилам грамматики в винительном падеже должно быть стоять только слово *monteton*. — А. М.)'.

Вообще аккузатив стал символом грамматических трудностей Эо. Появилось даже шуточное «проклятье»: *La akuzativo turmentu vin ĉiam!* 'Чтобы тебя вечно мучил аккузатив!' (Lejzerowicz 1978, 74).

В качестве образца речи пьяного (тоже дефектная языковая личность) приведем другой пример (его языковая предпосылка — редундантность): *Vi pens's, mi est's 'bria — jen kio? [...] Mi dev's zorgi pri mia rep'taci'n...* (Faulhaber 1966, 20): (выпали гласные *a*, *e*, *u*, *o*, неверное употребление аккузатива. — А. М.).

Вполне можно передать и *дикционный дефект* литературного героя: На вопрос Бабет, «Почему ты не предложил конфету мне?», Тимотео отвечает: «*Ĉar vi ne devaŝ havi bombonon antaŭ ol manĝi! Krome, tiu eŝtaŝ mia laŝta*» (Gilmore 1986, 19) 'Потому что у тебя не должно быть конфеты до еды! Вдобавок, она у меня последняя' (в оригинале Тимотео шепелявит, так как говорит с конфетой во рту. — А. М.).

Дополнительная возможность описать литературного героя — заставить его говорить грамматически правильно, но «не тем типом дискурса». Напр., быть патетичным в бытовой ситуации. Это характеризует, в частности, Михока из рассказа Ю. Багги (J. Baghy. *Praktika instrumentodo* 'Практический метод обучения'). Поскольку герой часто прибегает к полным или слегка измененным цитатам из Л. Заменгофа, можно сделать вывод о его «идоле» и возможной принадлежности к особому типу Эистов — *entuziasmulo*. Определенная «живописность» Михока усиливается здесь и фонетически неудачным выбором слов (повторением звуков *p*, *r*, *o*): *Tiu ĉi prototipa protokolo helpas min kaj ankaŭ vin en la alproprigo de mia propra propaganda praktika paroliga metodo* (Trezoro 1989, vol. 1, 100–102).

На некоторую «неуклюжесть», «нелепость» (языковой) личности другого персонажа указывают неуместно повторяющиеся корни в следующей цитате: *Plej kortuŝis min la kortuŝaj, sinceraj vortoj de Antje* (Johansson 1996, 56) 'Более всего меня растрогали трогательные, искренние слова Антье'.

Об (анти)эстетическом эффекте повторов в Эо писал, напр., Р. Россетти (Rossetti 1989), об их употреблении в ораторском искусстве — И. Лапенна (Lapenna 1971).

Еще один способ представления низкой культуры речевыми средствами — *ошибки в словах с культурным ингредиентом*, включая прецедентные имена [это тоже одна из «записей в языковом паспорте», которая, по мнению М. Копыленко, на Эо невозможна (Копыленко 1983, 67)]. Так, в Эском переводе «Парижского сплина» Ш. Бодлера герой употребляет слово *Venjusan* (Baudelaire 1967, 30) вместо *Venusan*, т. е. 'Венеры'. Характерно, однако, что в комментарии переводчик (там же, с. 117) специально обращает внимание на намеренность ошибки

и ее цель — показать недостаточную культурность говорящего. Необходимость такого комментария обусловлена вторичностью ПМЯа и более низким уровнем языковой компетентности языковой личности Эистов по сравнению с языковой личностью носителей языка, в связи с чем у реципиента речи на ПМЯе иногда возникают сомнения, содержит ли воспринимаемая им речь/текст случайную ошибку (в том числе из-за недостаточного владения языком со стороны продуцента речи) или намеренное искажение сделано с художественной целью.

Пользование средствами различных стилей также характеризует литературного персонажа.

«Увеличение объема текстов, естественно, ведет к их дифференциации и является как бы внутренней предпосылкой к стилистической дифференциации литературного языка, внешне обусловленной расширением его общественных функций и сфер обслуживания» (Журавлев 1982, 139).

Этот тезис верен не только для этнических но и для ПМЯов, а сам феномен облегчает использование Эо для эстетических целей, в т. ч. для языковой характеристики литературных героев. Сейчас можно утверждать, что в Эо есть *поэтический*, *научный*, *молодежный*¹⁰, *сниженный*¹¹, *риторический дискурсы*. Стили различаются на разных уровнях языка. *Лексически*: в поэзии несопоставимо чаще, чем в других стилях, употребляются *неологизмы*, в научном — *термины*¹², а в молодежном и сниженном — *жаргонизмы*. *Морфологически*: в поэзии часты *элизии*, непривычное использование или опущение *аффиксов*, в каждом стиле своя *частотность* употребления разных грамматических времен и т. д. *Синтаксически*: *порядок слов*, сложность/простота *конструкций* и т. п. варьируют от стиля к стилю. В поэтической речи допускаются также некоторые нарушения грамматики (*licencia poetica*). «*Parnasa Gvidlibro*» санкционирует следующие вольности: безударные звуки *i* и *u* перед другим гласным могут произноситься так коротко, что практически становятся полугласными *j* и *й*; апострофирование артикля (*l'* вм. *la*) перед словами, начинающимися с гласной; употребление *ĉi* вм. форм *tiu ĉi*, *tiuĵ ĉi*, *tiun ĉi*, *tiuĵn ĉi*; употребление *as*, *is*, *us* и др. глагольных окончаний в роли *estas*, *estis*, *estus* и др. (другая возможность — афереza первой

буквы тех же слов: *'stas*, *'stis* и т. п.); использование артикля перед словами *mia*, *ĉiu*, *kies*; вставка артикля между существительным и следующим за ним прилагательным, в то время как в нейтральной речи первым должен стоять артикль, за ним — прилагательное, а потом — существительное (Kalocsay, Waringhien, Bernard 1984, 75–77).

С помощью языковых средств Эо можно давать и другие косвенные характеристики литературным героям. Так, привычка детектива из романа С. Элго «*Surklife*» (Elgo 2000) постоянно уточнять применяемые слова имплицитно его *дотошность*: *tio estas, kiam la fekabo... nu, la necesabo, aŭ se vi preferas, la necesujo ne estas blanke pura* (Elgo 2000, 47) 'это происходит, когда унитаз (использован не очень приличный корень от слова *сп...ть*. — А. М.), ну (следует более культурная форма этого же слова. — А. М.), или, если Вы предпочитаете (приводится еще один синоним слову *унитаз*. — А. М.) — не белоснежно чист'; *Mi enketas kaj mi sentas intue (aŭ intuicie, se vi preferas)* (там же, с. 121) 'я расследую и чувствую интуитивно — или (приведен синоним слову *интуитивно*. — А. М.), если вам так больше нравится'.

На несколько качеств сразу указывает речевая характеристика персонажа в иллюстрации к юмористическому «Словарю новоиспеченного Эиста» (LKK, 1989, 52, 4–9). Там изображена могила с надписью:

Liaj lastaj vortoj: «Mi konsakris mia tuta vivo al la lingvon, sed mi neniam regretis de havi farita tion...»

Его последние слова: 'Я освятил мой весь жизнь на язык (Эо. — А. М.), но я никогда не сожалел по причине иметь сделать это'.

В оригинале представлены ошибки в аккузативе и форме причастия, употреблены лексемы и синтаксические конструкции, которых в Эо нет. Причем характер ошибок наводит на мысль о том, что сделавший их владеет языком романской группы. А их изобилие позволяет предположить, что персонаж представлял широко известный в Э-культуре тип *eternaj komencantoj* 'вечные начинающие', являющийся частым объектом шуток, иронии и т. п.

Приведенные примеры убедительно доказывают, что средства языковой характеристики литературных персонажей на

Эо принципиально не отличаются от таковых на этнических языках. Своеобразие же их связано с собственными культурными реалиями международного Э-движения и особенностями структуры, а также социального и лингвистического развития самого Эо. Так, системными языковыми средствами Эо нельзя передать пол говорящего: ни существительные, ни прилагательные, ни глаголы по родам не меняются, что, кстати, характеризует отнюдь не только Эо, но и целый ряд этнических языков, включая столь популярный ныне английский.

Однако, как это и делается в переводах, адекватного эффекта можно достичь с помощью других ресурсов языка и дискурса. Ср., напр., следующую шутку, где «пол» (правда, не говорящего, а того, о ком говорят) передается с помощью... «бесполого» местоимения (*ĝi* — это 'неодушевленный предмет, животное или лицо без уточнения пола'; в приводимом примере оно употреблено вместо *li* 'он'):

Ĉambroluigantino: — Mi kredis pasintan nokton, ke vi revenas hejmen kun viro. Bela luanĉino: — Ve! Ankaŭ mi kredis, ke ĝi estas viro (Beaucaire 1974, 122)

'Хозяйка квартиры: Я думала, что прошлой ночью Вы возвратились с мужчиной. — Красивая квартирантка: Увы! Я тоже думала, что 'оно' — мужчина'.

ПРИМЕЧАНИЯ

¹ Один из самых живучих и вредных — это отнесение Эо к языкам искусственным и мертвым, тогда как он — живой язык искусственного (но из естественных элементов) происхождения, эволюционирующий по естественным законам любых языков общего предназначения. Ближайшая аналогия — «ребенок из пробирки»: зачат искусственно, но развивается, как все.

² Якобы, Эо стремится занять место национальных языков, а не стать одним из приоритетных средств исключительно межъязыкового/межкультурного общения, тем самым способствуя сохранению всех языков, которые еще можно спасти от вымирания. Ср. один из последних документов международного эсперанто-движения — Пражский манифест (1996), приводимый в приложении к статье.

³ Многие считают Эо застывшим, полагая, что тексты 1887 г. (время появления Эо) абсолютно идентичны современным лексически, синтаксически, коннотационно и т. п. Это далеко не так. Причем по всем параметрам.

«Им никто не пользуется». А на самом деле Эо ежедневно звучит в эфире, процветает в интернете, является главным и, как правило, единственным средством общения на проходящих чуть ли не каждый день *международных мероприятий* Эистов, а также в семьях, где есть так наз. эсперантисты от рождения (они овладевают Эо так же, как другие — родным языком). На нем регулярно выходят сотни изданий и печатаются книги. В целом функциональная матрица Эо включает практически все сферы этнических международных языков. Подробнее см.: Мельников 2004, 532–560.

⁴ Эо якобы «лишен поползновений на красоту», в то время как даже в историческом плане среди первых текстов на Эо были художественные. И, хотя это произошло вопреки ожиданиям и лингво-идеологическим установкам многих интерлингвистов, эстетическая функция Эо по времени реализации опередила коммуникативную. В наше же время художественная литература на Эо настолько обширна, что под эгидой Международного ПЕН-Клуба возник официальный Эский ПЕН-Центр, а известный деятель Э-культуры, автор произведений, написанных в оригинале на Эо, В. Олд выдвигался даже на Нобелевскую премию. И еще две детали. Все важнейшие тропы, напр., русской и французской культур, в Эских текстах представлены. А в области людической коммуникации на Эо, которая построена на тех же предпосылках, что и художественное творчество, мы выделили около 40 моделей (Мельников 2004, 137–266).

⁵ Говорят: «Эо и культура — две вещи несовместимые», а на самом деле мировое Э-движение создало значительную субкультуру, которая уже нашла свое отражение и в самом языке Эо. Подробнее см.: Мельников 2004, 355–522 и др.

⁶ Мы будем причислять к этой категории все образования, маркирующие экстралингвистическую реальность иначе, чем это принято узусом и зафиксировано в словарях. При этом мы будем считать неокреизмами лексемы, приобретшие как окказиональную форму, так и окказиональную семантику. В проекте Эо окказионализмов и идиостилизмов, разумеется быть не могло.

⁷ Эта книга является своего рода библией Эо. Все правила, лексемы и употребления в ней считаются правильными. Даже если появляется другая языковая тенденция, она имеет право существовать вместе с зафиксированной в «Fundamento», а не исключительно вместо нее. Так Л. Заменгоф обеспечил преэминентность языка, что для межэтнического языка без государственной или другой мощной поддержки жизненно важно.

⁸ В 1990 г. мы предложили называть разновидность «диалекта» языка интерэтнического общения, обусловленного интерференцией родного (или другого мажоритарного языка) интерференциолектом (Мельников 1990 б, 121–126). В 2001 г. в эсперантском варианте (Melnikov 2001, 618), а в 2002 г. в русском (Мельников 2002) мы заменили этот термин на более благозвучный *interferolekto/интерферолект*.

- ⁹ Не забудем, что Эо пока не открывает серьезных дополнительных возможностей для карьеры, обогащения и т. п. Э-фоны — это либо адепты гуманистической идеи Эизма, либо люди, проявляющие повышенный интерес к языку, либо и то, и другое в одном лице. Большинство относится как раз ко второй и третьей категории. Лиц, для которых Эо — просто обычный язык, в Э-движении очень мало.
- ¹⁰ М. М. Копыленко же, на наш взгляд, опрометчиво считает, что возраст персонажа языковыми средствами Эо передать нельзя никак (Копыленко 1983, 67).
- ¹¹ В определенной мере он передает, якобы, невозможную для отражения средствами Эо (там же) социальную принадлежность говорящего.
- ¹² Специалисты будут общаться друг с другом, активно пользуясь профессиональными терминами, а не соответствующими лексемами общего употребления (ср. пары: *migreno/kapdoloro*, *sismo/terskuo* и т. п.). И, следовательно, языковые средства Эо позволяют в до некоторой степени заполнить и профессиональную графу «языкового паспорта» говорящего (ср. противоположное мнение М. М. Копыленко в той же статье).

ЛИТЕРАТУРА

- Дановский 1976 — Н. Ф. Дановский. *Эволюция эсперанто. Проблемы интерлингвистики. Типология и эволюция международных искусственных языков*. Отв. ред. М. И. Исаев. Москва: Наука, 1976, 92–114.
- Журавлев 1982 — В. К. Журавлев. *Внешние и внутренние факторы языковой эволюции*. Москва: Наука, 1982.
- [Заменгоф 1887] — D-ro Esperanto. *Международный язык. Предисловие и полный учебник. Por rusoj*. Варшава, 1887.
- Кнорина 1989 — Л. В. Кнорина. *Словоупотребление — компоненты индивидуального стиля (на материале разговорной речи)*. Язык и личность. Москва: Наука, 1989, 116–121.
- Копыленко 1983 — М. М. Копыленко. *О выразительных средствах эсперанто*. *Interlinguistica Tartuensis 2: Теория и история международного языка*. Отв. Ред. А. Д. Дуличенко. (Ученые записки Тартугу. Вып. 644). Тарту, 1983, 65–76.
- Мельников 1990а — А. С. Мельников. *Об интерференциолектах планового международного языка (ПМЯ)*. Интерлингвистические аспекты языковых реформ и проблемы лингвоконструирования. Тезисы докладов 2-ой конференции по интерлингвистике (Тарту, 4–6 окт. 1990 г.). Тарту, 1990, 30–32.
- Мельников 1990б — А. С. Мельников. *Принципы построения и функционального развития планового международного языка в современной интерлингвистике*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тарту – Минск, 1990.

- Мельников 2002 — А. С. Мельников. *Особенности языковой личности типичного эсперантиста*. Коломенский педагогический институт: www.gosha-p.narod.ru, 2002 (электронная публикация).
- Мельников 2004 — А. С. Мельников. *Лингвокультурологические аспекты плановых международных языков (на фоне этнических языков)*. Под ред. проф. А. Д. Дуличенко. Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 2004.
- Baghy 1927 — J. Baghy. *Dancu marionetoj! Novelaro*. Budapest, 1927.
- Baudelaire 1967 — Ch. Baudelaire. *La Spleno de Parizo*. Kobenhavn: Koko, 1967.
- Beaucaire 1974 — L. Beaucaire. *Kruko kaj Baniko el Bervalo*. 2-a korektita eld. Kopenhago, 1974.
- Elgo 2000 — S. Elgo. *Surklifa*. Vieno: IEM, 2000.
- Faulhaber 1966 — F. Faulhaber. *Esperanta mozaiko*. Haarlem: Libro-Servo Asocio de Laboristaj Esperantistoj F.L.E., (1966).
- Gilmore 1986 — K. Gilmore. *La verda tendo*. Fonto, 1986, N-ro 72, 17–26.
- Hagler 1971 — M. Hagler. *The Esperanto Language as a Literary Medium, a Historical Discussion of Esperanto Literature, 1887/1970, and a Stylistic Analysis of Translated and Original poetry, Submitted to the faculty of the Graduate School in partial fulfillment of the requirements for the degree Doctor of Philocophy in the Comparative Literature Program*. Indiana University, August, 1970 [published in 1971], 438+VII p.
- Halvelik 1973 — M. Halvelik. *Popido, la verda dialekto*. (Normlingva serio, 5). [?], 1973.
- Haupenthal 1977 — R. Haupenthal. *Arkaismoj en Esperanto*. Heroldo de Esperanto, 1977, N-ro 3(1610), 4.
- HV — Hungara vivo, Budapest. (Журнал, посвященный Венгрии и международной Э-культуре.)
- Johansson 1996 — S. Johansson. *Ĝis revido krokodilido! Dek kvin noveloj originalaj*. Skövde: Al-fab-et-o, 1996
- Jordan 1999 — D. K. Jordan. *Being Colloquial in Esperanto. A Reference Guide*. Rev. ed. El Cerrito: Esperanto League for North America, 1999.
- Kalocsay, Waringhien, Bernard 1984 — K. Kalocsay, G. Waringhien, R. Bernard. *Parnasa gvidlibro*. 3-a eld. Pisa – Madrido: Edistudio / Heroldo de Esperanto, 1984.
- Kanguruoj 1995 — *Kanguruoj* (Internacia sed dependa gazeto pri la E-movado), 1995, N-ro 0017. (Сатирический номер газеты-пародии.)
- Lapenna 1971 — I. Lapenna. *Retoriko*. 3-a, korektita eld. Rotterdam, 1971.
- Lejzerowicz 1978 — I. Lejzerowicz. *El la «Verda Biblio»*. Budapest, 1978.
- LKK — La Kancerkliniko. (Журнал по вопросам политики и культуры, определивший свой профиль, как «ajn(ism/ist)а», т. е. ‘все подряд’, ‘без разбора’. Известен публикациями на «запретные»

темы, например, сексуальные, использованием obscene и инвективной лексики и т. п.).

LNLRL — *La Nica literatura revuo*. (Журнал по вопросам Эской культуры и литературы. Печатался в 1955–1962 гг. в Ницце, Франция).

Lorjak 1975 — Lorjak (Mahé, Jacques-Louis). *Neologisme*. Helsinki: Fondumo Esperanto, 1975.

Melnikov 2001 — A. S. Melnikov. *Pri la estetika funkcio de Esperanto. Studoj pri interlingvistiko / Studien zur Interlinguistic*. Festlibro omaĝe al la 60-jariĝo de Detlev Blanke / Festschrift für Detlev Blanke zum 60. Geburtstag. Red. S. Fiedler, Liu Haitao. Dobřichovice (Praha), 2001, 603–627.

NPV — *Nova plena ilustrita vortaro de Esperanto*. Ĉefred. G. Waringhien. Kunordigantoj de la nova eldono: M. Duc Goninaz (gvidanto) kaj K. Roux. Paris: SAT, 2002. (Словарь создан коллективом примерно в 150 чел., содержит около 17 тыс. корней, что дает возможность образовать примерно 170 тыс. слов, и 47 тыс. лексикографически описанных лексических единиц.)

PAG 1985 — K. Kalocsay, G. Waringhien. *Plena analiza gramatiko de Esperanto*. 5-a eld. Rotterdam: UEA, 1985.

Piron 1989 — C. Piron. *A few notes on the evolution of Esperanto*. Interlinguistics. Aspects of the science of planned languages. Ed. by K. Schubert, D. Mawell. (Trends in linguistics. Studies and monographs; 42). Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1989, 129–142.

Piron 1991 — C. Piron. *Psikologiaj reagoj al E-o*. Nova esperanta krestomatio. Red. W. Auld. Rotterdam: UEA, 1991, 326–335.

PIV 1987 — *Plena ilustrita vortaro kun suplemento*. Ĉefred. G. Waringhien. 4-a eld. Paris: SAT, 1987.

Rossetti 1974 — C. Rossetti. *Kredu min, sinjorino!* 2-a eld. London, 1974.

Rossetti 1989 — R. Rossetti. *Arto kaj naturo*. Budapest: Hungara Esperanto-Asocio, 1989.

Schwartz 1975 — R. Schwartz. *La ĝoja podio*. 2-eld. Aabyhøj: Dansk Esperanto-Forlag, 1975.

Szilágyi 1972 — F. Szilágyi. *Trans la fabeloceano...* Aabyhøj: Dansk Esperanto-Forlag, 1972.

Trezoro 1989 — Trezoro. *La esperanta novelarto. 1887–1986*. Red. R. Rossetti kaj H. Vatré. 2 volumoj. Budapest: Hungara Esperanto-Asocio, 1989.

Zamenhof 1963 — L. Zamenhof. *Fundamento de Esperanto*. Marmande, 1963.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ПРАЖСКИЙ МАНИФЕСТ

ДВИЖЕНИЯ ЗА МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЯЗЫК ЭСПЕРАНТО

(принят на 80-м Всемирном конгрессе эсперанто, Прага, 1996 г.)

Мы, участники всемирного движения за развитие и распространение эсперанто, обращаемся в настоящем Манифесте ко всем правительствам, международным организациям, всем людям доброй воли, заявляем о нашей решимости и дальше действовать в соответствии с изложенными ниже целями и предлагаем каждой организации и каждому человеку присоединиться к нашей деятельности.

Созданный в 1887 г. как проект вспомогательного языка для международного общения и быстро развившийся в жизнеспособный выразительный язык эсперанто уже более ста лет объединяет людей, устраняя препятствия, обусловленные различием языков и культур. За это время цели сторонников эсперанто не потеряли своего значения и актуальности. Ни всемирное использование нескольких национальных языков, ни технический прогресс в области коммуникации и связи, ни создание новых методов преподавания иностранных языков не смогут реализовать на практике следующие принципы, которые мы считаем основополагающими для справедливой и эффективной организации международного общения.

1. *Демократичность.* Система общения, которая дает постоянные привилегии одним, но требует от других годы усилий для приобретения меньших возможностей, недемократична в своей основе. Хотя эсперанто, как и любой язык, не является совершенным, он значительно превосходит всех своих конкурентов в сфере равноправного международного языкового общения. Мы считаем, что языковое неравенство вызывает неравенство в общении на всех уровнях, включая международный. Мы — движение за демократическое общение.

2. *Наднациональное воспитание.* Каждый национальный язык привязан к определенной культуре и народу (народам). Напр., школьник, изучающий английский язык, получает знания о культуре, географии, политике англоязычных стран, особенно США и Великобритании. Школьник, изучающий эсперанто, получает знания о мире без границ, в котором каждая страна представляется родным домом. Мы считаем, что воспитание посредством любого национального языка связано с определенным мировоззрением. Мы — движение за наднациональное воспитание.

3. *Эффективность обучения.* Лишь небольшой процент изучающих иностранный язык овладевает им. Полное овладение эсперанто возможно даже при самостоятельном изучении. Различные исследо-

вания показали пропедевтическую значимость эсперанто для изучения других языков. Эсперанто рекомендуется также в качестве основы для развития языкового сознания учащихся. Мы считаем, что сложность национальных языков всегда будет препятствием для многих учащихся, которые получили бы несомненную пользу от усвоения второго языка. Мы — движение за эффективное преподавание языков.

4. *Многоязычие*. Сообщество эсперантистов является одним из немногих всемирных языковых сообществ, все члены которого без исключения двуязычны или многоязычны. Каждый член этого сообщества принял решение изучить хотя бы один язык, кроме родного, на разговорном уровне. Во многих случаях это ведет к изучению многих языков и привязанности к ним, и, как правило, к расширению кругозора. Мы считаем, что все люди, говорящие на разных языках, больших и малых, должны располагать реальной возможностью овладеть вторым языком на высоком уровне общения. Мы — движение за предоставление этой возможности.

5. *Права в области языка*. Неравноправное распространение власти между языками — источник постоянного языкового давления и прямого угнетения в области языка для большинства населения планеты. В среде эсперантистов, благодаря взаимному стремлению к компромиссу, люди, говорящие на больших и малых, официальных и неофициальных языках, встречаются на нейтральной территории. Такое равновесие между языковыми правами и ответственностью создало прецедент для развития и изучения альтернативных способов преодоления языкового неравенства и решения языковых конфликтов. Мы считаем, что существующая диспропорция в сфере применения языков подрывает гарантии равноправия вне зависимости от родного языка, провозглашенные во многих международных соглашениях. Мы — движение за языковые права.

6. *Разноязычие*. Правительства разных стран склонны рассматривать разноязычие как препятствие общению и развитию. Однако для сообщества эсперантистов разноязычие представляется постоянным и неотъемлемым источником богатства. В соответствии с этим каждый язык, равно как и каждый вид в живой природе, ценен сам по себе и требует защиты и поддержки. Мы считаем, что политика коммуникации и развития, если она не основана на уважении и поддержке всех языков, обрекает большинство языков мира на исчезновение. Мы — движение за разноязычие.

7. *Освобождение человека*. Каждый язык освобождает и закрепощает своих носителей, предоставляя им возможность общаться между собой и препятствуя общению с иноязычными людьми. Задуманный как средство международного общения язык эсперанто является одним из реально действующих великих проектов освобождения че-

ловека — проект, позволяющий каждому принять личное участие в человеческом сообществе, сохраняя прочные связи со своими культурными и языковыми корнями, но не ограничиваясь ими. Мы считаем, что исключительное использование национальных языков неизбежно приводит к возникновению барьеров на пути к обретению свободы самовыражения, общения и сотрудничества. Мы — движение за освобождение человека.

Renato Corsetti

Università di Roma «La Sapienza»
renato.corsetti@uniroma1.it

ESPLORO PRI LA MEZNOMBRA LONGO DE LA PAROL-UNUO ĈE DENASKAJ PLURLINGVULOJ¹

1. Enkonduko

Esploroj pri dulingvaj aŭ plurlingvaj infanoj, ĉe kiuj Esperanto estas unu el la denaskaj lingvoj, jam ekzistas kvankam ne en la dezirata kvanto².

En ĉi tiu artikolo, tamen, mi klopodas alfronti problemon, pri kiu laŭ mia plej bona scio ĝis nun ne ekzistas esploroj, tio estas pri la longeco de la parol-unuoj de tiaj infanoj, denaskaj esperantistoj, kun klopodo kompari ĝin kun tiu de la unulingvaj infanoj, pri kiuj ni disponas informoj.

La unua koncepto klarigenda estas tiu de **parol-unuo**. Laŭ mia scio ne ekzistas ĝis nun firma tradicio por diri en Esperanto tion, kion oni nomas *utterance* en la angla, *enoncé* en la franca, *enunciato* en la itala.

Oni povus uzi plurajn vortojn, kaj kelkaj vortaroj parolas pri *diraĵo*, *eldiraĵo* kaj similaj esprimoj.

Ni uzas tre simplan difinon laŭ Beccaria (1989: 268): Parol-vico, kiu konsistigas realan unuon en parolado, inter du fortaj paŭzoj; ĝi povas ankaŭ konsisti el nekompletaj frazoj aŭ eĉ el nur unu vorto. En malgrandaj infanoj la unuvortaj parol-unuoj estas tre oftaj.

En la ĉi-sekva interparolo:

Paŭlo: Kiel vi fartas?

Petro: Bone, kaj vi?

Pau'lo: Ne tre bone, sed mi volas....

Petro: ...pomon.

Vi havas ekzemplon de kvar parol-unuoj. Ni preterlasas la debatojn inter lingvistoj pri la limo de la parol-unuo interne de unu sama parolad-unuo de individuo. Evidente se mi faras prelegon unu-horan seninterrompe, ne havus iun ajn praktikan sencon konsideri ĝin parol-unuo por esploroj de la speco de tiuj, kiujn ni faras en ĉi tiu artikolo.

La faka literaturo pri lingvoevoluo de malgrandaj infanoj jam de longa tempo klarigis kiel la produktado de paroloj fare de infanoj komenciĝas per unu-vortaj diroj, kaj poste laŭgrade transiras al du-vortaj «horizontalaj» konstruoj kaj poste al du-vortaj «vertikalaj» konstruoj. Fine la eta infano komencas diri nekompletajn simplajn frazojn (kun nur unu verbo) kaj de tio li evoluas al produktado de komplikaj du-frazaj unuoj kun kunliganta konjunkcio. Tre mallongan enkondukon, sed tre klaran oni povas trovi en D. D. Steinberg, H. Nagata, D. P. Aline (2001-2), sed ankau en multaj aliaj libroj pri denaska lingvoakirado³.

En tiu kadro, evidente, la studo de la meznombra longo de la parol-unuo akiras sian tutan signifon, ĉar pluraj studoj en la lastaj jardekoj montris, ke la meznombra longo de la parol-unuo kreskas kune kun la aĝo kaj kun la parol-kapablo de infanoj.

Ni donu ekzemplon:

Tabelo 1. Meznombra longo de la parol-unuo de italaj infanoj (kalkulita per vortoj)⁴

19-26 monatoj	de 1,2 al 1,6
20-29 monatoj	de 1,6 al 2,8
24-33 monatoj	de 1,9 al 3,0
27-38 monatoj	de 2,9 al 5,1

Tiuj linioj estas legendaj jene: Infano en aĝo inter 19 kaj 26 monatoj produktas parol-unuojn, kies meznombra longo varias de 1,2 vortoj al 1,6 vortoj. Pli simple ĝi diras aŭ unu vorton aŭ 2 vortojn maksimume.

Je la komenco de ĉi tiuj studoj oni kalkulis la longon de la parol-unuoj laŭ la nombro de la morfemoj entenataj en la parol-unuo (Komparu Brown 1973), laŭ regulo tre simpla: «Oni nombru la morfemojn de ĉiu parol-unuo, oni sumu la morfemojn de

la unuaj 100 parol-unuoj, kaj oni dividu la tuton per cent. Tiel oni ricevas la matematikan mez-nombbron [de la longo de la parol-unuo]»⁵.

Nuntempe, tamen, oni preferas kalkuli la mezonombbran longon de la parol-unuo laŭ la nombro da vortoj entenataj en ĝi. Pluraj praktikaj kaj teoriaj konsideroj gvidis la fakulojn tra la lastaj jardekoj al ĉi tiu solvo. Unu el la unuaj praktikaj konsideroj estis la malsameco inter la lingvoj, pro kiu lingvo morfologie riĉa, kiel ekzemple la itala, estas malfacile komparebla kun lingvo morfologie malriĉa, kiel ekzemple la angla. Dum en la itala ĉiu substantivo aŭ adjektivo konsistas normale el almenaŭ unu leksika morfemo kaj unu gramatika morfemo, tio tre ofte ne okazas en la angla. Fakte en la angla en la sama periodo la infano eventuale lernas aliajn regulojn, kiel la rigidan ordon en la frazo, sed tion oni ne mezuras per la MNLPU (Mez-Nombra Longo de la Parol-Unuo).

Alia problemo, kiu ĉefe koncernas lingvojn kun abunda morfologio, kiel la itala aŭ la internacia lingvo Esperanto, estas eĉ pli malfacile solvebla.

Mallongadire: je kiu aĝo la infano komencas kompreni, ke la vorto konsistas el morfemoj, kaj sekve pravigas la kalkulon laŭ morfemoj?⁶ Kontentiga respondo al ĉi tiu demando ne estis donita por lingvoj kiel la itala, kaj ankoraŭ eĉ ne ekezkamenata por lingvo kiel Esperanto.

Aliflanke temas pri kerna elemento de la lignva evoluo de denaska parolanto de Esperanto. Kiam 3-jara infano diras:

1. *ne seĝ-u sur la divano!*

Estas klare ke ĝi jam aktive uzas la morfemon -u [ĝi ne aŭdis tiun formon de la gepatroj], kaj sekve havas sencon kalkuli lian MNLPU-on laŭ morfemoj. Sed kiam bebo 15-monata diras

2. *sidu!*

eble ĝi estas nur imitanta la patrinon, kiu ofte diras tiun imperativan vorton en tiu preciza formo. Same kiam li pli simple diras

3. *pomo*

vidante multajn pomojn, oni rajtas sin demandi pri lia kapablo dividi en morfemojn. Eble por li la unuo *pomo* estas io ankoraŭ nedisigebla.

Ĉiukaze, jam ekzistas esploroj pri la MNLPU-o de unulingvaj infanoj. Ĉi tiu esploro celis nur refari ilin pri plurlingvaj infanoj por vidi la efikon de plurlingveco.

2. La esploro pli konkrete

2.1. Celoj kaj hipotezo

Ĉar ni havas je dispono grupon de plurlingvaj infanoj, kies nura komuneco estas la denaska lernado de Esperanto la esploro havas la jenajn celojn:

1 — *kompari la MNLPU-on de niaj plurlingvaj esplor-subjektoj kun la konataj MNLPU-oj en la literaturoj por unulingvaj infanoj. En ĉi tiu kazo ni komparis niajn rezultojn kun italalingvaj kaj angallingvaj infanoj.*

La baza hipotezo estas ke plurlingvaj infanoj havas pli grandan meznombro longon de la parol-unuo sekve de pli rapida lingva evoluo en plurlingvuloj. Ĉi tiu pli rapida evoluo estis jam plurfoje atestita de esplorantoj de ĉi tiu temo⁷. Ĉi tion ni rajtas atendi almenaŭ rilate al la du lingvoj, kiuj la infano uzis plej multe: preskaŭ ĉiam tiuj de la du gepatroj.

2. *aparte vidi la konduton en Esperanto de infanoj parolantaj ĝin denaske ankaŭ rilate al MNLPU-o.*

3. *aparte distingi la efikon de la kunparolanto en la kazo de infanoj, kiuj parolas Esperanton kun la patro aŭ kun la patrino.*

4. *rilate al Esperanto estis unu lasta celo: vidi kiel progresas la evoluo de la proporcio inter morfemoj kaj vortoj laŭ la progreso de la aĝo.*

Evidente, tio povus doni ŝlosilon por kompreni je kiu aĝo la morfemoj de Esperanto komencas iĝi kommprenataj kaj uzataj de la infanoj. Bedaŭrinde ne ankoraŭ ekzistas studoj pri tia proporcio, eĉ ne por la plenkreskula Esperanto⁸.

2.2. La esploritaj infanoj

La grupo de esploritaj infanoj konsistas el 6 denaskaj esperantistoj. 3 el ili estas trilingvaj:

Milena – Esperanto, serba, germana;
 Gabriele – Esperanto, angla, itala;
 Fabiano – Esperanto, angla, itala;

3 el ili estas dulingvaj: Gavan – Esperanto, angla;
 Rolf – Esperanto, angla;
 Petra – Esperanto, angla.

La kazo de Milena estas aparta, ĉar ŝi lernas Esperanton per interparolado kun la patrino. Ni nomu tiun lingvon L1-panjo.

Ĉiuj ceteraj lernas Esperanton per interparolado kunla patro, L1-paĉjo.

Ni vidos, ke tio influas la gradon de lernado de ĉi tiu L1.

Ne estis malsamecoj rilate al pluraj faktoroj inter la familioj, en kiuj vivis ĉi tiuj infanoj. Ĉiuj apartenis al la klera meza klaso en sia lando (instruistoj/oficistoj).

Neniu infano havis problemoj fizikajn aŭ mensajn evolu-problemojn.

2.3. La uzitaj proceduroj

La baza materialo por ĉi tiu esploro estas la parol-unuoj produktitaj de la infanoj, en ĉiuj lingvoj kiujn ili parolas, kaj registritaj de la gepatroj en taglibroj. Ĉiuj gepatroj, foje ambaŭ, foje nur unu el ili, redaktis taglibrojn kun la diroj de la infanoj kaj la situacio, en kiuj tiu diroj estis produktitaj.

La parol-unuoj estis prenitaj el la taglibroj kaj reordigitaj laŭ la aĝo de la infanoj, por ke ili estu kompareblaj.

Unue ni notis la aĝon de la infano laŭ la konvencio ĝenerale uzata en esploroj pri dulingveco: en jaroj, monatoj kaj tagoj, ekz. $8,4 = 8$ monatoj kaj 4 tagoj; $1; 5,25 = 1$ jaro, 5 monatoj kaj 25 tagoj.

En la dua fazo la aĝo estis reduktita al nur jaroj kaj monatoj por havi la eblecon fari komparojn inter la infanoj en la sama aĝo kalkulata en monatoj (alikaze komparo inter infanoj kun precize la sama aĝo en monatoj kaj tagoj apenaŭ eblus, ĉar la produktitaj parol-unuoj neniam estis produktitaj de du infanoj en precize la sama aĝo-tago). Krome ankaŭ la informoj haveblaj el la faka literaturo prezentas la mez-nombran longon de la parol-unuo por infanoj, kie aĝo estas indikita nur en jaroj kaj monatoj.

La simpligo estis farita simple matematike: malpli ol aŭ ĝis 15 tagoj = antaŭa monato, post 15 tagoj = posta monato.

Poste estis kalkulita la Mez-Nombran Longon de la Parol-Unuoj produktitaj de ĉiuj infanoj en ĉiuj iliaj lingvoj, kiuj ni poste indikas per la jenaj mallongigoj:

L1-panjo = Lingvo parolata kun la patrino;

L1-paĉjo = Lingvo parolata kun la patro;

L1-medio = Lingvo parolata de la medio (geavoj, infanzorgantoj, televido, ktp.);

L1-miksita = Lingvo parolata de la infanoj en la fazo en kiu ili produktas parol-unuoj per uzado de elementoj de la lingvoj, kiujn ili lernas.

Mi ne volas aparte pli longe paroli pri du fenomenoj teorie interesaj, kiuj iel tuŝas la enhavon de ĉi tiu artikolo.

Unue, estas malfacile en kelkaj situacioj decidi kiu lingvo estas pli unua lingvo por difinita homo. Kiu lingvo estas patrina lingvo aŭ gepatra lingvo (laŭ la esprimo uzata en Esperanto). Tio ŝuldiĝas ankaŭ al la fakto ke en la daŭro (ankaŭ nur de la unuaj vivo-jaroj) la lingva situacio de infano povas eĉ draste ŝanĝiĝi, ekzemple se la familio migras al alia lando aŭ se la gepatroj dividiĝas kaj unu el la fortaj ĝistiamaj lingvoj ne plu estas uzata. Pri ĉi tiu problemo interesiĝantoj povas plulegi en Corsetti (2004) aŭ en Shivendra (1990). Ĉiukaze en nia esploro, ĉiuj lingvoj ŝajnis same unuaj, kun la sola pli granda kapablo en lingvoj ekzercataj pli ofte, ekzemple kun la patrino kontraste al la patro.

Due estas konata scio, ke dulingvaj aŭ plurlingvaj infanoj en la unua periodo de lingvo-akirado, proksimume ĝis la tria jaro, produktas frazojn konsistantajn el elementoj de ĉiuj lernataj lingvoj. Kutime la gepatroj reagas kun angoro je tiaj situacioj: «La eta infana menso estas konfuziĝanta. Ni reiru al unulingveco!». Tamen tiu reago ne estas pravigebla. Temas pri provo diri ĉion per la vortoj je dispono, kiuj estas malmultaj en tiu periodo en ĉiuj lernataj lingvoj. La afero reguliĝas mem ĉirkaŭ la tria jaro, kiam infano produktas «purajn» frazojn kaj normale komprenas kiun lingvon uzi kun kiu. Por pluaj legadoj pri ĉi tiu temo plulegu en la verkoj Corsetti(2004) kaj Taeschner (1983).

3. Rezultoj

Konsiderante la malmultecon de la esploritaj infanoj, ni povas konsideri la ĉi-sekvajn rezultojn kiel indikojn por postaj pli ĝeneralaj studoj.

3.1. Komparo inter unulingvuloj kaj plurlingvuloj

Rilate al nia unua celo: kompari la MNLPU-on de unulingvuloj kun plurlingvuloj, la rezultoj klare montras, ke ĝi estas **pli granda en plurlingvuloj rilate al unulingvuloj ek de la aĝo de 22 monatoj**, kaj rilate al anglalingvaj kaj al itallingvaj unulingvuloj⁹. Ĉi tiu pli granda longeco de la MNLPU-o estas ĝenerale pli evidenta en la lasta periodo de nia komparo.

— **je la komenco ĝis la aĝo de 21 monatoj** la lingva evoluo en ĉi tiu kampo de la multlingvaj infanoj ne multe malsamas je tiu de italaj unulingvaj infanoj. Eĉ, laŭ niaj rezultoj, en la periodo inter la aĝo de 17 ĝis 21 monatoj la plurlingvaj infanoj produktas iom malpli longajn parol-unuojn rilate al samaĝaj unulingvaj infanoj. Ĉi tio estus plia pruveto favore al tiu penso-skolo, kiu tamen opinias, ke dulingvaj infanoj povas iom pli malfrue produkti siajn unuajn vortojn, malgraŭ la asertoj de aliaj fakuloj¹⁰.

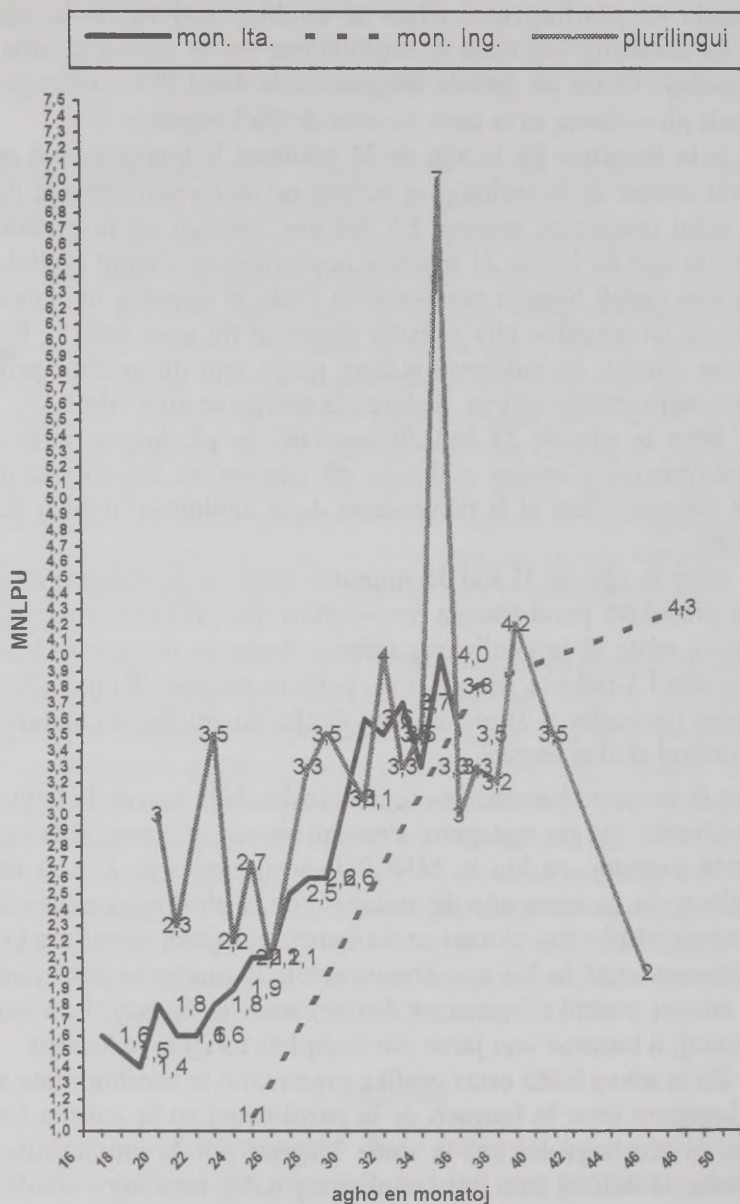
— **inter la aĝo de 22 kaj 30 monatoj**, la plurlingvaj infanoj produktas parol-unuojn malmulte pli longajn, en ĉiuj lingvoj je ilia dispono, rilate al la parol-unuoj de la unulingvaj infanoj samaĝaj.

— **inter la aĝo de 31 kaj 35 monatoj**, male, la plurlingvaj infanoj produktas parol-unuojn mez-nombre pli mallongajn en ĉiuj lingvoj rilate al la unulingvaj infanoj, krom en tiu lingvo, kiun ni nomis L1-miksita, kiu en ĉi tiu periodo atingas sian plej altan pinton (en vortoj = 7) pro la oftaj finaĵoj de unu lingvo algluitaj al radikoj el aliaj lingvoj.

Post ĉi tiu pinto komenciĝas la malkresko de la uzo de la lingvo L1-miksita, ĝis ĝia malapero, almenaŭ en niaj informoj, je la aĝo de 46 monatoj, en kiu la MNLPU/vortoj egalas je 2. Laŭ nia esploro, do, la meza aĝo de malapero de la plurlingva mikso en la sama parol-unuo okazas proksimume je 4 jaroj, kvankam ĝia pinto iom antaŭ la 3-a jaro kongruas kun la aserto, ke je tri jaroj la infanoj praktike komencas distingi inter la lingvoj. Laŭ niaj rezultoj, li bezonas unu jaron por komplete forigi la mikسادon.

En la sekva bildo estas grafike prezentataj la rezultoj rilate al la komparo inter la longeco de la parol-unuoj en la miksita lingvo de plurlingvuloj kaj la sama longeco por la unulingvuloj. Atentu: la indikoj mon.ita = unulingvaj italoj, mon.ing = unulingvaj angloj kaj plurilingui = plurlingvuloj¹¹.

Bildo 1. MNLPU de plurlingvuloj
en L1-miksita kaj de italaj kaj anglaj unulingvuloj

— Je la fino de miaj observoj inter la aĝo de 47 kaj 50 monatoj, la plurlingvaj infanoj produktas parol-unuojn mez-nombre pli longajn en ĉiuj lingvoj kompare al la samaĝaj infanoj unulingvaj.

Post la aĝo de 30 ĝis 35 monatoj okazas, do, salto antaŭen en la lingva produktado, kiun ni mezuras en ĉi tiu esploro kvante per la meznombra longo de la parol-unuo. La fenomeno okazanta ŝajnas esti speco de «elburĝonado» de la plurlingvaj infanoj post la aĝo de 30 ĝis 35 monatoj. En tiu aĝo okazas la plej alta pinto de lingvomiksado. En ĝi la plurlingva infano ekzerciĝas en ĉiuj lingvaj kodoj, kiujn ĝi lernas, kaj uzas ilin samtempe en la sama parol-unuo, kiu ofte atingas rimarkindan longon.

Kompreneble ĉi tiuj miksitaj paroloj, iel novigaj por la infanoj, estas malaprobataj de la medio, kiu reproponas la formojn unulingvajn, kaj tiel refortigas la normalajn unulingvajn formojn.

Ek de ĉi tiu momento la evoluo de la MNLPU de plurlingvaj infanoj malproksimiĝas alten tre videble de tiu de la unulingvaj infanoj. Unu el la eblaj klarigoj povas esti, ke dum la periodo de lingvo-miksado fare de la infano kaj de korektado fare de la medio, la infano lernas pli rapide utiligi ĉiujn lingvojn je dispono. Pro tio ĝi, la infano, akiras pli grandan lingvan kapablon rilate al la unulingva infano, kiu ne spertas tian ekzerciĝadon.

Rapidan rigardon al ĉi tiu fenomeno eblas per la ĉi-sekva bildo. Atentu: $Lg1 = L1$ — panjo, $Lg2 = L1$ — paĉjo, $Lc = L1$ — medio kaj $Lm = L1$ -miksita.

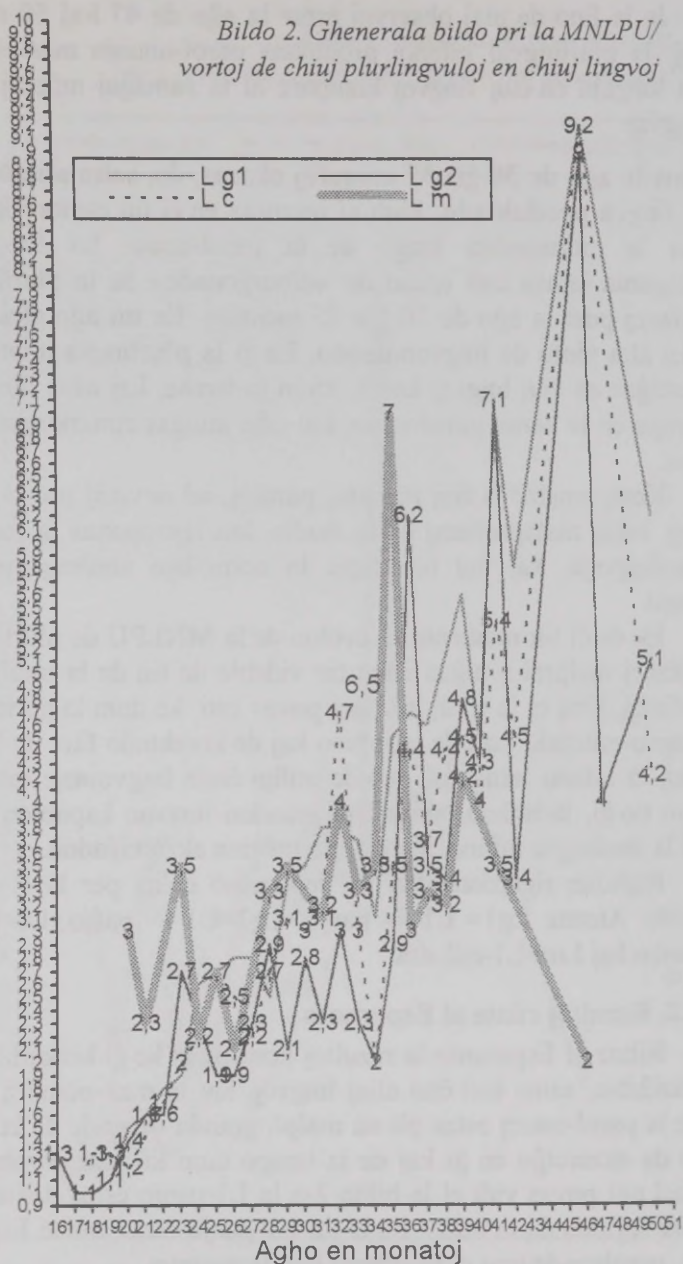
3.2. Rezultoj rilate al Esperanto

Rilate al Esperanto la rezultoj konfirmas ke ĝi kondukas, kiel atendeble, same kiel ĉiuj aliaj lingvoj, kaj la mez-nombra longo de la parol-unuoj estas pli aŭ malpli granda depende de la kvanto da ekzerciĝo en ĝi kaj de la tempo dum kiu oni parolas ĝin. Kiel oni povas vidi el la bildo 2-a la $L1$ -panjo estas daŭre en la alta regiono de la bildo. En ĉi tiu $L1$ -panjo estas ankaŭ Esperanto, parolata de unu el la infanoj kun la patrino.

Ĉi tiu infano, Milena, post la komenca fazo, inter 19 kaj 23 monatoj, en kiu ŝi produktas parol-unuojn pli malpli same lon-

Bildo 2. Ĝenerala bildo pri la MNLPU/
vortoj de ĉiuj plurlingvuloj en ĉiuj lingvoj

Mez-nombra longo de la parol-unuo

gajn kiel tiujn de la aliaj esperantlingvaj infanoj, kiuj parolas

Esperanton kun la patro, produktas parol-unuojn konsiderinde pli longajn ol tiuj de ĉiuj aliaj esperantlingvaj infanoj. Ĉi tiu supereco okazas en ambaŭ kazoj, kaj se oni kalkulas la longecon per vortoj kaj se oni kalkulas la longecon per morfemoj.

Do, Esperanto, kondutas kiel la aliaj lingvoj, rilate al ĉi tiu faktoro, tempo de aŭskultado/uzado. Aliflanke, kiel ĉiuj aliaj lingvoj de plurlingvuloj, ankaŭ ĝi prezentas valorojn pli altajn rilate al tiu de la unulingvuloj kiel montras la bildo 3. Tio okazas ankaŭ en la plej malfavora kondiĉo de komparo, tio estas se oni ne konsideras la distingon inter vortoj kaj morfemoj en Esperanto, kaj kalkulas ĉion kiel vortojn (kio ja estas pli ĝusta por tre malgrandaj infanoj), dum Brown en la plurfoje citita verko kalkulas por la angallingvaj infanoj ne la vortojn sed la morfemojn.

Atentu: MLU/m dei monoligui ing. Di Brown = MNLPV/morfemoj de la anglaj unulingvuloj de Brown, MLU/w dei plurilingui in Esp. = MNLPV/vortoj de la plurlingvuloj en Esperanto.

3.3. Evoluo de la rilato inter morfemoj kaj vortoj en la evoluo de Esperanto ĉe la denaskaj parolantoj de ĝi.

Kiel ni diris antaŭe, ni havis rilate al Esperanto unu kroman celon: vidi kiel progresas la proporcio inter morfemoj kaj vortoj laŭ la progreso de la aĝo, ĉar tio povus doni ŝlosilon por kompreni je kiu aĝo la morfemoj de Esperanto komencas iĝi komprenataj kaj aktive uzataj de la infanoj.

Nia hipotezo ke laŭ la progreso de la aĝo la proporcio emus stabiliĝi ne estis konfirmita. La evoluo de la proporcio morfemoj/vortoj en la parolado en Esperanto de niaj infanoj ne montaras iun tendencon stabiliĝi sed daŭre registras pintojn kaj malpintojn.

Pluaj esploroj estas bezonataj ĉi-rilate, kaj certe estus utilaj ankaŭ statistike normaj valoroj por aliaj variaĵoj de Esperanto: la plenkreskula parolata lingvo, la literatura lingvo, ktp.

RIMARKOJ

- ¹ Ĉi tiu artikolo baziĝas sur esploro farita pro disertacio defendita en la Fakultato pri Psikologio de la Universitato de Romo, "La Sapienza" en la somera sesio de 2004-a. La kandidato estas Mariella Costantini, kiu faris la tutan statistikan laboron. Ĉiuj konsideroj, kvankam bazitaj, sur tiuj statistikaj informoj estas de la nuna verkanto, kiu gvidis la kandidaton kaj surprenas la respondecon pri la rezultoj prezentataj en ĉi tiu artikolo. Praktike la familioj de tiuj infanoj kolektiĝas en la asocio Rondo Familia c/o Universala Esperanto-Asocio, Nieuwe Binnenweg, 176, NL-3015 BJ Rotterdam, Nederlando. Ili eble estas ĉirkaŭ 1000. vidu en Saunders (1988).
- ² Por havi ideon pri la ĉefaj studoj en ĉi tiu kampo, bonvolu konsulti la bibliografion en la artikolo: Corsetti, R, Pinto, M. A., Tolomeo, M. (2004). Apartaj studojn pri denaskaj parolantoj de Esperanto vi povas trovi ankaŭ en Bergen (2001), Cizár (1997), Corsetti (1993).
- ³ Baker & Prys Jones (1998), Saunders (1988), Slobin (1971), Slobin (1985), Taeschner (1983), Taeschner e Volterra (1986).
- ⁴ La tabelo estas prenita el Corsetti (2004: 50), kie ĝi estas adapto el aliaj fontoj, ĉefe Cipriani et al. (1991).
- ⁵ Ĉi tiu formulo estas en Taeschner, T. e Volterra, V. (1986: 71), kiuj prenas ĝin de la itala eldono de Brown, 1973.
- ⁶ Komparu Corsetti (2004: 50) kaj kelkajn artikolojn en Sabatini (1995).
- ⁷ Por ĝenerala ideo vidu Baker (1998), Pinto (2002), Pinto, Trusso, Kristiansen (2002).
- ⁸ Rilate al teoriaj problemoj pri la lingvistika analizo de Esperanto oni povas daŭre rigardi Wells (1989) kaj Gledhill (1998).
- ⁹ La informoj pri la MNLPU-o de anglalingvaj infanoj venas de Brown (1983) en morfemoj kaj estis kunmetitaj de la esploristoj mem surbaze de informoj pri pluraj esploroj aperintaj en *Applied Psycholinguistics* (1991, 12: 23–45) kaj *Journal of Child Language* (2000, 27: 643–554). Pri la itallingvaj infanoj la ĉefa fonto estis Cipriani kaj aliaj (1993).
- ¹⁰ Komparu Taeschner (1983), kiu tamen prezentas la malan opinion.
- ¹¹ Pro teknikaj kialoj ne estis eble forigi tiujn itallingvajn indikojn en la bildoj originale produktitaj en la itala lingvo. Ni pardonpetas.

LITERATURO

- Baker C., Prys Jones S. *Encyclopedia of bilingualism and bilingual education*. Clevedon, UK: Multilingual Matters, 1998.
- Beccaria G. L. (redaktoro). *Dizionario di linguistica e di filologia metrica e retorica*. Torino: Einaudi, 1989.
- Bergen B. K. *Nativization Processes in L1 Esperanto*. — *Child Language* (Linguistic Department, University of California), Berkeley, 2001, 28, 575–595.

- Brown R. *A first language*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1973.
- Cipriani P., Chilosi A. M., Bottari P., Pfanner L. *L'acquisizione della morfologia in italiano — Fasi e processi*. Padova: Unipress, 1993.
- Cizár E. *Dulingve Pli simple*. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio, 1997.
- Corsetti R. *A mother tongue spoken mainly by fathers*. — *Language Planning and Language Problems*, 1993, 20, 3, 263–273.
- Corsetti R. *Appunti di psicopedagogia del linguaggio e della Comunicazione*. Roma: Edizioni Kappa, 2004.
- Corsetti R. *Indicazioni per l'utilizzo del sistema di analisi del linguaggio CHILDES*. Roma: Edizioni Kappa, 2004.
- Corsetti R., Pinto M.A., Tolomeo M. *Regularizing the Regular: The Phenomenon of Overregularization in Esperanto-speaking Children*. — *Language Planning and Language Problems*, 2004, 28, 3, 261–282.
- Devescovi A., Pizzuto E. *Lo sviluppo grammaticale*. — Sabbadini G. (a cura di). *Manuale di neuropsicologia dell'età evolutiva*. Bologna: Zanichelli, 1995.
- Gledhill C. *The Grammar of Esperanto — A corpus-based description*. Muenchen: Lincolnm Europa, 1998.
- Nagata H. *Linguistic and psychological evaluation of word derivation in Esperanto with special reference to the prefix mal-*. — *Bullettin of the Faculty of Law and Literature, Okayama University*, 1977, 38, 41–49.
- Peal E., Lambert W. *The relationship of bilingualism to intelligence*. — *Psychological Monographs*, 1962, 76/27, 1–23.
- Pinto M. A., Corsetti R. *Ricadute metalinguistiche dell'insegnamento dell'esperanto sulla lingua materna dell'alunno: Un'esperienza nella scuola media italiana*. — *Language Problems and Language Planning*, 2001, 25/1, 73–90.
- Pinto M. A. *Bilinguismo e sviluppo metalinguistico*. — G. Di Stefano, R. Vianello (a cura di). *Psicologia dello sviluppo e problemi educativi. Studi in onore di Guido Petter*. Firenze: Giunti, 2002, 280–295.
- Pinto M. A., Trusso F., Kristiansen K. *Metalinguistic abilities in Italian-English adult bilinguals: a comparison with Italian-speaking and English-speaking monolinguals*. — *Rivista di Psicolinguistica Applicata / Journal of Applied Psycholinguistics*, 2002, 3, 78–90.
- Sabatini G. (redattinto). *Manuale di neuropsicologia dell'età Evolutiva*. Bologna: Zanichelli, 1995.
- Saunders G. *Bilingual Children: From Birth to Teens*. Clevedon: Multilingual Matters, 1988.
- Shivendra K. Verma. *My Mothe Tongue Is not my Mother's Tongue*. — Gagné G., Pagé M., Tarrab E. *Didactique des langues maternelles*. Bruxelles: De Boeck-Wesmael, 1990.

- Slobin D. I. *Psycholinguistics*. Glenview, Ill.: Scott, Foresman and Company, 1971.
- Slobin D. I. (ed.). *The Cross-linguistic Study of Language Acquisition*. 1-2 vol. Hillsdale, N. J.: Erlbaum, 1985.
- Steinberg D. D., Nagata H., Aline D. P. *Psycholinguistics — Language, Mind and World*. Harlow: Longman Linguistic Library, 2001-2002.
- Taeschner T. *The Sun Is Feminine: A Study on Language Acquisition in Bilingual Children*. Heidelberg: Springer Verlag, 1983.
- Taeschner T., Volterra V. *Strumenti di analisi per una prima valutazione del linguaggio infantile*. Roma. Bulzoni, 1986.
- Vesteegh K. *Esperanto as first language Acquisition with a restricted input*. — *Linguistics*, 1993, 31, 539-555.
- Wells J. C. *Lingvistikaj aspektoj de Esperanto*. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio, 1989.

БИБЛИОГРАФИЯ

ИЗБРАННАЯ БИБЛИОГРАФИЯ МИРОВОЙ ИНТЕРЛИНГВИСТИКИ

(XIX – 80-е гг. XX в.)

Включены публикации по важнейшим вопросам общей и частной интерлингвистики: аспекты международной языковой коммуникации, история и современное состояние интерлингвистики, ее сущность, лингвопроектирование (resp. лингвоконструирование) и международные искусственные языки, другие опыты всеобщих и международных языков, всемирного алфавита и пазиграфии. Представлены основные интерлингвистические периодические издания и библиографические работы.

Компьютерный набор библиографии осуществили студентки кафедры славянской филологии Тартуского университета Татьяна Борисова и Наталья Пылкина, за что составитель выражает им свою благодарность.

Принятые сокращения:

- ВЯ — жур. «Вопросы языкознания», Москва
МЯ — жур. «Международный язык», Москва
ПИ — Проблемы интерлингвистики. Типология и эволюция международных искусственных языков. Москва: Наука, 1976.
IIS — бюлл. «Interlingvistika informa servo», Flensburg etc.
ILR — жур. «International language review», Denver
ILRep — жур. «International language reporter», Denver
IT — серия «Interlinguistica Tartuensis», Tartu
LPLP — жур. «Language problems and language planning», Austin
MJK — серия «Międzynarodowa komunikacja językowa», Łódź
MLP — жур. «La Monda lingvo-problemo», The Hague etc.
SchV — жур. «Schola et vita», Milano
SR — жур. «Scienca revuo», Beograd etc.
ZPSK — жур. «Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung», Berlin

Структура библиографии:

- I. Интерлингвистические аспекты международной языковой коммуникации
- II. История и современное состояние интерлингвистики
- III. Сущность интерлингвистики
- IV. Лингвопроектирование (resp. лингвоконструирование) и международные искусственные языки:
 1. Лингвопроектирование (resp. лингвоконструирование) и вопросы рационализации языка
 2. История международных искусственных языков
 3. Теоретические проблемы международных искусственных языков
 4. Социализованные международные искусственные языки:
 - 4.1. Волапюк
 - 4.2. Эсперанто (и эсперантология)
 - 4.3. Латино-сине-флексионе
 - 4.4. Идо
 - 4.5. Окциденталь-интерлингве
 - 4.6. Новиаль
 - 4.7. Интерлингва
 5. Некоторые лингвопроекты
 6. Опыты пазиграфии и всемирного алфавита
 7. Интерлингвистическая периодика и серии
 8. Интерлингвистическая библиография

I. ИНТЕРЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЯЗЫКОВОЙ КОММУНИКАЦИИ

- Арманд Д. Л., Баранский Н. Н., Обручев С. В. Проблема международного языка для научных контактов. Известия Всесоюзного географического об-ва, т. 93, Москва, 1961, № 4, с. 297–303.
- Бокарев Е. А. О международном языке науки. ПИ, с. 21–25.
- Костомаров В. Г. Проблема общественных функций языка и понятие «мировой язык». Социолингвистические проблемы развивающихся стран. Москва, Наука, 1975, с. 239–243.
- Леонтьев А. А. Будущее языка и проблема культуры речи. Вопросы культуры речи. VIII. Москва, 1967, с. 7–15.
- Маадла Ю. Й. О современных попытках «оживления» латыни как языка международного общения. ИТ 3: История и современное состояние интерлингвистики. (Уч. зап. Тартугу. Вып. 671). Тарту, 1984, с. 58–73.

- Ярцева В. Н. Международная роль языка науки. Москва, 1970, 18 с.
- Agostini C., Marelli P. *Il latino lingua internazionale?* Milano, 1959, 32 p.
- Brozović D. Jezični aspekti međunarodnog komuniciranja. Jezik i međunarodno komuniciranje. Sarajevo, 1986, s. 40–44.
- Burney P. *Les langues internationales*. Paris, 1962, 128 p.; 2. éd. 1966.
- Chiti-Batelli A. *Communication internationale et avenir des langues et des parlers en Europe*. Nice: Presses d'Europe, 1987, X, 197 p.
- Eckman F. R. Some empirical evidence on the nature of interlanguages. *The First Delaware symposium on language studies*. London/Toronto, 1983, p. 201–214.
- Exton W. The future of language. Basic tool of communication. *Communications and the future*. Bethesda (Md.), 1982, p. 12–24.
- Hamil R. E. One world, one language. *Communications tomorrow*. Bethesda (Md.), 1983, p. 81–83.
- Häusler F. Weltsprachen, Plansprachen und internationale sprachliche Kommunikation. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Pädagogischen Hochschule «Erich Weinert»*, Bd. 18, Magdeburg, 1981, H. 2, S. 162–178.
- Jacob H. *On the choice of a common language*. London, 1946.
- Jezik i međunarodno komuniciranje. *Zbornik radova*. Sarajevo, 1986, 222 s.
- Košický S. O základných problémoch medzinárodnej jazykovej komunikácie. *Problémy interlingvistiky*. *Zborník materiálov z interlingvistického seminára*. Bratislava, 1987, s. 39–48; см. Расширенный текст: *Jazykovedný časopis*, roč. 39, Bratislava, 1988, N 1, s. 69–78.
- Marcato G. *Lingue internazionale e distorsione del messaggio*. *Linguistic problems and European unity*. Milano, 1982, p. 225–232.
- Martinet A. *Les langues dans le monde de demain*. *La linguistique*. Paris, 1967, p. 1–12.
- Meier G. F. Situation und Prognose der Sprachen der Erde. (Ein Beitrag zum Problem der Nationalsprachen, Verkehrssprachen und Minderheitensprachen). *ZPSK*, Bd. 33, 1980, H. 1, S. 63–74.
- Ornstein J., Gage W. W. *The dream of a world language*. *Exploring language*. Boston, 1980, p. 448–457.
- Pei M. *One language for the world*. New York, 1958, XVI, 291 p.; 2nd ed., 1968.
- Problemo de la lingva komunikado en la nuntempa mondo, la. London/Rotterdam: CED, 1971, 48 p.

- Shenton H. N., Sapir E., Jespersen O. International communication. A symposium on the language problems. London, 1931.
- Strategies in interlanguage communication. London/New York: Longman, 1983, XVI, 253 p.

II. ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИНТЕРЛИНГВИСТИКИ

- Валь Э. Общество мирового языка «Kosmoglott». Последние известия, Ревель (Таллин), 1921, № 31.
- Григорьев В. П. И. А. Бодуэн де Куртенэ и интерлингвистика. И. А. Бодуэн де Куртенэ (к 30-летию со дня смерти). Москва: АН СССР, 1960, с. 53–66.
- Дрезен Э. Основы языкознания, теории и истории международного языка. Ч. I. Язык и искусственное в языке. Москва, 1929, 40 с.
- Дуличенко А. Д. Акад. П. А. Аристэ и интерлингвистика. IT I: Актуальные проблемы современной интерлингвистики. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 6 13). Тарту, 1982, с. 6–14.
- Дуличенко А. Д. Из истории интерлингвистической мысли в России. ПИ, с. 114–130.
- Дуличенко А. Д. К становлению интерлингвистики. Fenno-Ugristica 13: Финно-угроведческая школа Пауля Аристэ и её связи. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 728). Тарту, 1986, с. 32–45.
- Дуличенко А. Д. Концепция международного и всеобщего языка Э. К. Дрезена. (Фрагмент истории довоенной отечественной интерлингвистики). IT 2: Теория и история международного языка. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 644). Тарту, 1983, с. 89–121.
- Дуличенко А. Д. Об интерлингвистической деятельности Э. Валя (с библиографическим приложением по данным «Kosmoglott» и «Cosmoglotta»). IT 4: Вопросы общей и частной интерлингвистики. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 775). Тарту, 1987, с. 87–117.
- Дуличенко А. Д. Обзор важнейших интерлингвистических исследований в СССР. IT 3: История и современное состояние интерлингвистики. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 671). Тарту, 1984, с. 3–38.
- Исаев М. И. Е. А. Бокарев и интерлингвистика. ПИ, с. 5–11.
- Корнилов Д. В. Интерлингвистическая концепция Отто Есперсена. К 125-летию со дня рождения. IT 5: Интерлингвистическая теория и практика международного вспомогательного языка. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 791). Тарту, 1988, с. 92–106.
- Плановые языки: итоги и перспективы. Тезисы докладов конференции по интерлингвистике (Тарту, 22–24 декабря 1987). Тарту, 1988, 87 с.
- Толстой Л. Н. О международном языке. Москва, 1917, 8 с.

- Actes du Deuxième Congrès international de linguistes (Genève 1931). Paris, 1933, p. 72–108, 245, 246.
- Actes du Sixième Congrès international de linguistes [1948]. Paris, 1949, p. 93–112, 409–416, 585–600.
- Carlevaro T. The naturalistic school in interlinguistics. Braunschweig, 1971, 14 p.
- Dobrzyńska T. Jan Baudouin de Courtenay wobec sprawy języka międzynarodowego. Prace filologiczne, Warszawa, 1972, zesz. 22, s. 59–62.
- Dulichenko A. D. Interlinguistics in the USSR. Eco-logos, vol. XVII, Denver, 1971, N 61, p. 2, 15–16.
- Häusler F. J. Baudouin de Courtenay und Problem der Welthilfssprachen. ZPSK, Bd. 34, 1981, H. 3, S. 293–297.
- Interlinguistik in Wissenschaft und Bildung. Paderborner Arbeitspapiere... Paderborn, 1976, 80 S.; 2. Werkstattgespräch «Interlinguistik in Wissenschaft und Bildung», 1978, 127 S.; 3. Werkstattgespräch... 1979, 107 S.; 4. Werkstattgespräch... 1981, 309 S.
- Interlingvistikaj kontribuoj/Beiträge zur Interlinguistik. Paderborn, 1981.
- Internacia lingvistika simpozio, Kumrovec 1975. Zagreb, 1976, 257 p.
- Kuznecov S. N. K začiatkom interlingvistiky. Problémy interlingvistiky. Zborník materiálov z interlingvistického seminára. Bratislava, 1987, s. 19–29.
- Miscellanea interlinguistica/Interlingvistika antologio. Red. I. Szerdahelyi. Budapest, 1980, 13 p.
- Ölberg H. Die Weltsprachenfrage im wissenschaftlichen Werk Hugo Schuchardts. Hugo Schuchardt (Gotha 1842 – Graz 1927). Schuchardt-Symposion 1977 in Graz. (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Bd. 373). Wien, 1980, S. 173–187.
- Problémy interlingvistiky. Zborník materiálov z interlingvistického seminára (Vysoké Tatry 20.–22. mája 1987). Bratislava, 1987.
- Plansprachen. Beiträge zur Interlinguistik. Hrsg. Von R. Haupenthal. Darmstadt, 1976, VI, 365 S.
- Serta gratulatoria in honorem Juan Régulo. II. Esperantismo. La Laguna, 1987, 790 p.

III. СУЩНОСТЬ ИНТЕРЛИНГВИСТИКИ

- Ахманова О. С., Бокарев Е. А. Международный вспомогательный язык как лингвистическая проблема. ВЯ, 1956, № 6, с. 65–78.
- Григорьев В. П. Искусственные вспомогательные международные языки как интерлингвистическая проблема. ПИ, с. 35–54.

- Григорьев В. П. О некоторых вопросах интерлингвистики. ВЯ, 1966, № 1, с. 37–46.
- Дуличенко А. Д. Интерлингвистика. IT I: Актуальные проблемы современной интерлингвистики. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 613). Тарту, 1982, с. 68–93.
- Кузнецов С. Н. Направления современной интерлингвистики. Москва, 1984, 99 с.
- Кузнецов С. Н. О предмете и подразделении интерлингвистики. IT I: Актуальные проблемы современной интерлингвистики. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 613). Тарту, 1982, с. 15–37.
- Кузнецов С. Н. Основные понятия и термины интерлингвистики. Москва, 1982, 80 с.
- Кузнецов С. Н. Основы интерлингвистики. Москва, 1982, 107 с.
- Кузнецов С. Н. Теоретические основы интерлингвистики. Москва, 1987, 207 с.
- Barandovská V. Místo interlingvistiky v jazykovědě. Sborník práci Filozofické fakulty Brněnské university, roč. XXXIII, řada jazykovědná (A), 1982, č. 32, s. 103–108.
- Bausani A. Lingvistiko, interlingvistiko, esperantologio. (Historia panoramo de interlingvistiko kaj internaciaj valoroj de Esperanto). Esperantologiaj kajeroj. 2. Budapest, 1977, p. 181–199.
- Blanke D. Interlinguistik und interlinguistische Forschungen. ZPSK, Bd. 30, 1977, H. 6, S. 619–629.
- Blanke D. Internationale Plansprachen. Eine Einführung. Berlin: Akademie-Verlag, 1985, 408 S.
- Blanke D. O predmete a súčasnom stave interlingvistických výskumov. Problémy interlingvistického seminára. Bratislava, 1997, s. 9–18.
- Blanke D. Pri la termino 'planlingvo'. Serta gratulatoria in honorem Juan Régulo. La Laguna, 1987, p. 89–99.
- Bormann A. Grundzüge der Interlinguistik. Sprachforum, Köln/Graz, 1959/60, N 3, S. 14–25; переиздание см.: Plansprachen. Darmstadt, 1976, S. 278–296.
- Bormann A. Interlingvistiko. IIS, 1966, N 1, p. 6–8.
- Bormann A. Pri interlingvistiko. IIS, Reimbek, 1974, N 4, p. 50–54.
- Collinder B. La problemo de lingvo internacia. Purmerend, 1938.
- Dulitšenko A. Interlingvistika minevikust ja tänapäevast. Keel ja kirjandus, Tallinn, 1982, N 6, lk. 288–295.
- Einführung in die Interlinguistik. (Enkonduko en la interlingvistikon). Hrsg. von T. Carlevaro, G. Lobin. Alsbach, 1979, 264 S.
- Ejsmont T. Język międzynarodowy jako problem społeczny i przedmiot badań naukowych. MKJ VI, 1986, s. 122–135.

- Haupenthal R. Was ist und zu welchem Zweck betreibt man Interlinguistik? MLP, vol. 3, 1971, N 8, p. 65–69; см. также: Linguistische Berichte, Braunschweig, 1971, H. 15, S. 48–52.
- Interlingvistiko. Esperantologio. Red. V. Oljanov. Sofio, 1985, 252 p.
- Jermář J. Etnaj problemoj kaj interlingvistiko. La internacia lingvo: sciencaj aspektoj. Berlin, 1979, p. 65–71.
- Jespersen O. A new science: interlinguistics. Cambridge, [1931]; см. также: Psyche, London, 1931, vol. II, Jan.; на языке новияль: Interlinguistike — novi scientie. Mondo, Stockholm, 1931, p. 113–126.
- Jezierski W. Nomine pro nova scientia [interlinguistica]. SchV, a. VI, 1931, N 4–5, p. 126.
- Jezierski W. Questionaro pri fundamentala problemi di «glotonomio». Interlanguages, P., 1932, N 43, p. 602–604; см. также: Questionnaire on fundamental problems of «glottonomy». Ibid., 1932, N 49, p. 688–691.
- Manders W. Interlingvistiko kaj esperantologio. Purmerend, 1950; переизд. см.: Saarbrücken, 1980, 76 p.
- Meysmans J. Une science nouvelle. Lingua internationale, Bruxelles, 1911/12, N 8, p. 14–16; переизд. см.: Plansprachen. Darmstadt, 1976, S. 111–112.
- Mitrovich P. An essay on interlinguistics. Sarajevo, 1954, 72 p.; см. также: Un essay de interlinguistique. Sarajevo, 1969, 68 p.
- Mitrovich P. Les problèmes interlinguistiques. I. Sarajevo, 1940.
- Monnerot-Dumaine M. Précis d'interlinguistique générale et spéciale. Paris: Librairie Maloine, 1960, 210 p.
- Ölberg H. Kelkaj ideoj je la temo: interlingvistiko. IIS, 1966, N 4, p. 50–52.
- Ölberg H. Zur Grundlegung der Interlinguistik. Amman-Festgabe. II. Innsbruck, 1954, S. 64–70; переизд. см.: Plansprachen. Darmstadt, 1976, S. 243–254.
- Ramstedt A. Z., Guesnet L. M. de, Pollog C. H. Tra li interlinguistica. Cheseaux/Lausanne, 1964, 31 p.
- Sakaguchi A. Interlinguistik — ein Stiefkind der Sprachwissenschaft? Entwicklung, Objekte, Ziele, Methoden — eine Übersicht. Sprachtheorie, Pragmatik, Interdisziplinäres. Tübingen, 1985, Bd. 2, S. 47–56.
- Sakaguchi A. Was ist Interlinguistik? Eine begriffliche Analyse? Wirkendes Wort, Jg. 35, Düsseldorf, 1985, H. 4, S. 238–245.
- Schild A. Interlinguistique. Fontainemelon, 1938, 34 p.
- Szerdahelyi I. Bevezetés az interlingvisztikába. Történeti vázlat és forrástanulmány. Budapest, 1980, 290 ol.

- Szerdahelyi I. Interlingua – interlingva – interlingvisztika. Uj nyelvészeti fogalmak. Nyelvi rendszer és nyelvhasználat. Budapest, 1980, ol. 323–334.
- Szerdahelyi I. Interlingvistiko: nocio kaj fako. Planlingvistiko, jaro I, La Chaux-de-Fonds, 1981, N O, p. 4–6.
- Szerdahelyi I. Lingvistiko, interlingvistiko, esperantologio. Literatura foiro, 1973, N 17–18, p. 18–22.
- Szilágyi D. Versus interlinguistica. SchV, a. VI, 1931, N 4–5, p. 97–120; отдельное изд.: Versus interlinguistica. Principios de interlinguistica generale. Dictionario terminologico de interlinguistica. Milano, 1931, 24 p.; переизд. см.: Plansprachen. Darmstadt, 1976, S. 163–187.
- Šimeček V. K předmětu a k některým obecným problémům současně interlingvistiky. Cizí jazyky ve škole, Praha, 1980, s. 13–24.
- Verloren van Themaat W. A. On the causes of the disagreements in interlinguistics. ZPSK, Bd. 40, 1987, H. 5, S. 693–704.
- Weisbart J. Interlingu-e, -isto, -istike. Kosmoglott, Reval, a. V, 1926, N 2 (33), p. 15.
- Whitehall H. Linguistics and interlinguistics. ILR, vol. IV, 1958, N 13, p. 34–35.
- Wüster E. La terminoj «esperantologio» kaj «interlingvistiko». Esperantologio, vol. 1, 1955, N 4, p. 209–214.
- Yushmanov N. Cosmoglottica. SchV, a. IV, 1929, N 8–9, p. 235–240.

IV. ЛИНГВОПРОЕКТИРОВАНИЕ (RESP. ЛИНГВОКОНСТРУИРОВАНИЕ) И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ИСКУССТВЕННЫЕ ЯЗЫКИ

1. Лингвопроектирование (resp. лингвоконструирование) и вопросы рационализации языка

- Григорьев В. П. Об интернациональной языковой форме. Проблемы современной филологии. Москва, 1965, с. 94–97.
- Дрезен Э. К. К вопросу о рационализации языка. НОТ и хозяйство, Тбилиси, 1926, № 8–9, с. 28–32.
- Дуличенко А. Д. О некоторых направлениях лингвопроектирования в современной интерлингвистике. IT 2: Теория и история международного языка. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 791). Тарту, 1988, с. 107–125.
- Мельников А. С. К вопросу о логицизме в лингвопроектировании. IT 5: Интерлингвистическая теория и практика международного вспомогательного языка. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 791). Тарту, 1988, с. 107–125.

- Циолковский К. Э. Общечеловеческая азбука, правописание и язык. Калуга, 1927, 11 с.
- Юшманов Н. Грамматика иностранных слов. Словарь иностранных слов. Москва, 1939, с. 659–708.
- Юшманов Н. В. Элементы международной терминологии. Словарь-справочник. Москва, 1968, 72 с.
- Ceccato S. *Linguistica operativa e progetto de lingua universale. Industria e cultura, strutture ambientali*. Verucchio, 1976, N 30, p. 7–21.
- Descartes R. *Lettre au Père Mersenne du 20. Nov. 1629. Oeuvres de Descartes*. Vol. 1. Paris, 1897, p. 76.
- Drezen E. *Pri problemo de internaciigo de science-teknika terminaro. Historio, nuna stato kaj perspektivoj*. Moskvo/Amsterdam, 1935; 2a eld.: Saarbrücken, 1983, 83 p.
- Grimm A.-Th. von. *Programm zur Bildung einer allgemeinen Sprache. Die Weltsprache*. Bamberg, 1887, S. 8–15; переизд. см.: *Plansprachen*. Darmstadt, 1976, S. 7–11.
- Jacob H. *On language making*. London: Dobson, 1948.
- Jespersen O. *Sprachliche Grundsätze beim Aufbau der internationalen Hilfssprache mit einen Anhang zur Kritik des Esperanto. Weltsprache und Wissenschaft*. Jena, 1909, S. 27–41; рус. перевод см.: *Международный язык и наука*. Одесса, 1910, с. 24–38.
- Leibniz G. W. *De arte combinatoria*. G. W. Leibniz. *Sämtliche Werke und Briefe*. Bd. V. Teil 1. Darmstadt, 1929.
- Ostwald W. *Die Nomenklaturfrage. Weltsprache und Wissenschaft*. Jena, 1909, S. 63–70; рус. перевод см.: *Международный язык и наука*. Одесса, 1910, с. 57–63.
- Privratská J. *Panglottie — the universal reform of language*. *Acta comeniana*, Praha, roč. 29, č. 5, p. 133–142.
- Sakaguchi A. *Formen der Sprachplanung mit besonderer Berücksichtigung interlinguistischer Methoden. Akten des 17. Linguistischen Kolloquiums*. Bd. 2: *Mehrsprachigkeit und Gesellschaft*. (Brüssel 1982). Tübingen, 1983, S. 142–156.
- Trubetzkoy N. S. *Wie soll das Lautsystem einer künstlichen internationalen Hilfssprache beschaffen sein? Travaux du Cercle linguistique de Prague*, VIII, 1939, p. 5–21; переизд. см.: *Plansprachen*. Darmstadt, 1976, S. 198–216; рус. перевод см.: *Как следует создавать фонетическую систему искусственного международного вспомогательного языка? Н. С. Трубецкой. Избранные труды по филологии*. Москва: Прогресс, 1987, с. 15–28.
- Tauli V. *Introduction to a theory of language planning*. (*Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia*, 6). Uppsala, 1968, 227 p.

- [Wahl E.] Axiomas por mundlinguistes. Kosmoglott, [a. 1], Revel, 1922, N 11–12, p. 67–68.
- Wahl E. Postulationes a Lingue International. Cosmoglotta, 1927, N 31 (1), p. 7–9.
- Wüster E. Internationale Sprachnormung in der Technik. Berlin, 1931, 429 S.; фототипич. переизд.: Bonn, 1966; 3. Aufl.: Bonn, 1970, 16, 507 S.; рус. перевод по первому изд. см.: Международная стандартизация языка в технике. Ленинград/Москва: Стан-дартгиз, 1935, 302 с.
- Yushmanof n. gramatik psiko-ekonomik. (skript in etem). Kosmoglott, [a. 1], Reval, 1922, N 7–8, p. 43–44.
- Yushmanov N. L'aplikata (energetikal) linguistiko. Mondo, Stockholm, 1922, N 8/9, p. 276–281.

2. История международных искусственных языков

- Бокарев Е. А. Проекты международных искусственных языков (1925–1970). IT 4: Вопросы общей и частной интерлингвистики. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 775). Тарту, 1987, с. 147–159.
- Дрезен Э. За всеобщим языком. (Три века исканий). Москва/Ленинград: Госиздат, 1928, 271 с.; расширенное изд. на эсперанто 1931 и 1967 гг., см.: Historio de la mondlingvo. Tri jarcentoj da serĉado. 3a eld. Oosaka: Pirato, 1967, 242 p.
- Дуличенко А. Д. К принципам создания истории лингвопроектирования. Serta gratulatoria in honorem Juan Régulo. II. Esperantismo. La Laguna, 1987, p. 151–165.
- Дуличенко А. Д. Проекты всеобщих и международных языков. (Хронологический индекс со II по XX вв.). IT 5: Интерлингвистическая теория и практика международного вспомогательного языка. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 791). Тарту, 1988, с. 126–162.
- Свадост Э. Как возникнет всеобщий язык? Москва: Наука, 1968, 286 с.
- Apolomius O. O problema do lingua auxiliar internacional. Lisboa, 1967.
- Ariste P. Kunstliku keele küsimus. Keel ja kirjandus. Tallinn, 1960, N 5, lk. 263–269.
- Ariste P. Kas inimkond saab ühiskeele? Küsimused ja vastused. XX. Tallinn, 1978, N 2, lk. 33–37.
- Bakonyi S. Civilisation e Lingua Universal. Essayo historico-cultural e linguistic. Luzern, 1978, XVII, 320 p.
- Bausani A. Geheim- und Universalsprachen. Entwicklung und Typologie. Stuttgart etc., 1970, 175 S.

- Bausani A. *Le lingue inventate. Linguaggi artificiali. Linguaggi segreti – linguaggi universali*. Roma, 1974, 153 p.
- Berger R. *Historia del Lingua international*. I–II. Morges, 1972.
- Blanke D. *Die alten sprachen und das Problem einer internationalen Welthilfssprache*. Das Altertum, Bd. XIX, Berlin, 1973, N 3, S. 184–194; переизд. см.: SR, vol. 26 (4–5), 1975, p. 125–139.
- Bormann W. *Mondlingvo longperiode. Serta gratulatoria in honorem Juan Régulo*. II. Esperantismo. La Laguna, 1987, p. 96–108.
- Bruin G. P. de. *Historia skizo de la internacilingva ideo*. Amsterdam, [s. a.], 40 p.
- Couturat L., Leau L. *Histoire de la langue universelle*. Paris, 1903; 2. ed., 1907, XXXII, 576 p.; 3. ed.: Hildesheim/New York, 1979, 31, 576, 8, 112, 8 p.
- Couturat L., Leau L. *Les nouvelles langues internationales*. Paris, [1907], VIII, 112 p.; переизд. см.: Histoire de la langue universelle. Hildesheim/New York, 1979.
- Drezen E. *Historio de la mondlingvo. Tri jarcentoj da serĉado*. Leipzig: Ekrelo, 1931, 240 p.; 3a eld.: Oosaka, 1967, 242 p.
- Durrant E. D. *The language problem, its history and solution*. Rickmansworth, 1943, 168 p.
- Einstein L. *Zur Geschichte der weltsprachlichen Versuch von Leibniz bis auf die Gegenwart*. Bayerische Lehrerzeitung, 13. Jrg., München, 1885, S. 130–132, 142–143; переизд. см.: Plansprachen. Darmstadt, 1976, S. 12–27.
- Ferrari G. *Monoglottica. Considerazioni storico-critiche e filosofiche intorno alla ricerca di una lingua universale*. 2. ed. Modena, 1877.
- Fraustäder W. *Geschichte der Weltsprache*. Leipzig, 1911, 47 S.
- Funke O. *Zum Weltsprachenproblem in England im 17. Jahrhundert*. Anglistische Forschungen. Bd. 69. Heidelberg, 1929.
- Glück J. *La grandaj filozofoj kaj la universala lingvo*. Purmerend, [1937], 32 p.
- Guérard A. L. *A short history of the international language movement*. London, 1922, 268 p.
- Häusler F. *Zur Problematik der Weltsprachen im 20. Jahrhundert*. ZPSK, Bd. 35, 1982, H. 3, S. 267–277.
- Jacob H. *Planned auxiliary language*. London, 1947, 160 p.
- Jurkowski M. *Od wieży Babel do języka kosmitów. O językach sztucznych, uniwersalnych i międzynarodowych*. Białystok, 1986, 158 s.
- Kohút L. *Za nami Bábel*. Bratislava, 1967, 125 s.
- Korytkowski J. *Pomocniczy język międzynarodowy w kościele i świecie współczesnym*. Poznań/Warszawa, 1984, 96 s.

- Košecký S. Minulost' a současnost' plánových jazykov. Cizí jazyky ve škole. Praha, 1984–1985, s. 100–107.
- Large A. The artificial language movement. Oxford/New York/London, 1985; 2nd ed.: Oxford: Basil Blackwell, 1987, 239 p.
- Manders W. J. A. Vijf kunsttaalen. Purmerend, 1947, 386 p.
- Migoń K. Problem języka uniwersalnego w XVII wieku. Studia z historii semiotyki. Wrocław, 1973, s. 43–59.
- Moser H. Grundriß einer Geschichte der Weltsprache. Berlin/Neuwied, 1888, 70 S.
- Ölberg H. Mondlingvaj projektoj el la 17a jarcento. IIS, 1969, N 1, p. 2–3.
- Pei M. Artificial languages: International (auxiliary). Current trends in linguistics. Vol. 12. Part 2. The Hague, 1974, p. 999–1017.
- Repertorio de planlingvoj/Repertorium de planlingues. Union, Amsterdam, 1971, N 1–4 (19–22), 8, 8, 8, 8 p.
- Rónai P. Der Kampf gegen Babel oder das Abenteuer der Universal-sprachen. Ehrenwirth, 1969, 180 S.
- Schuchardt H. Bericht über die auf Schaffung einer künstlichen internationalen Hilfssprachen gerichtete Bewegung. Almanach der Kaiser. Akademie der Wissenschaften. Wien, 1904, S. 46–58.
- [Stojan P.] Katalogo de lingvoj naturaj, popolaj, literaturaj, klasikaj kaj artefaritaj. Genève: UEA, 1927, (I), 19 p.
- Szerdahelyi I. Bábeltöl a világnyelvig. [Budapest], 1977, 415 ol.
- Teijeiro M. G. Una lengua artificial en la Grecia helenística. Revista Española de lingüística, a. II, Madrid, 1981, fasc. 1, p. 69–82.
- Yushmanov N. Kronologial indexo dil sistemi mondolingual. Mondo, yaro XV, Stockholm, 1926, N 2 (180), p. 43–49; Suplemento a «Kronologial indexo...». Mondo, 1926, N 12 (190), p. 295–296.
- Zakrzewski A. Język międzynarodowy: historia, krytyka, wnioski. Warszawa, 1905, 150 s.

3. Теоретические проблемы международных искусственных языков

- Андерш Й. Ф. Штучні мови міжнародного спілкування. Мова. Людина. Суспільство. Київ, 1977, с. 79–91.
- Бодуэн де Куртенэ И. А. Вспомогательный международный язык. Espero (приложение к жур. «Вестник знания», Санкт-Петербург, 1908, № 9, с. 354–368; № 10–11, с. 423–429); сокращен. текст см.: И. А. Бодуэн де Куртенэ. Избранные труды по общему языкознанию. Т. II. Москва, 1963, с. 144–160.
- Бокарев Е. А. Международный язык и наука о языке. Известия ЦК СЭСР, Москва, 1928, № 5–6, с. 144–160.

- Булич С. Всемирный или международный язык. Энциклопедический словарь Брокгауз-Ефрон. Санкт-Петербург, 1892, т. 13, с. 393–397.
- Дрезен Э. Проблема международного языка. (Опыт материалистического обоснования). Москва, 1922, 28 с.
- Евстифеев Н. П. К вопросу о международном языке. Под ред. И. А. Бодуэна де Куртенэ. Санкт-Петербург, 1903, 134 с.
- Зеленин Д. Международный язык науки и культурных сношений. Москва, 1901, 17 с.
- Исаев М. И. Проблема искусственного языка международного общения. ПИ, с. 26–34.
- Корнилов В. А. Апостериорные языки и типология языкотворчества. IT 2: Теория и история международного языка. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 644). Тарту, 1983, с. 21–32.
- Корнилов В. А. Вопросы психологии общения на апостериорных языках. IT 3: История и современное состояние интерлингвистики. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 671). Тарту, 1984, с. 40–57.
- Корнилов В. А. Лингвострановедческая теория слова и апостериорные языки. IT 1: Актуальные проблемы современной интерлингвистики. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 613). Тарту, 1982, с. 38–49.
- Корнилов В. А. Место апостериорных языков в сопоставительном языкознании. IT 4: Вопросы общей и частной интерлингвистики. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 775). Тарту, 1987, с. 64–81.
- Кузнецов С. Н. К вопросу о типологической классификации международных искусственных языков. ПИ, с. 60–78.
- Кузнецов С. Н. «Плановый язык» как социолингвистическое явление. Вопросы социолингвистики. Доклады и тезисы советских социолингвистов к XI Международному конгрессу социологов в Нью-Дели (август 1986 г.). Москва: АН СССР, 1986, с. 59–62.
- Кузнецов С. Н. Принципы теоретического описания планового языка. IT 2: Теория и история международного языка. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 644). Тарту, 1983, с. 42–64.
- Лихтгейм А. М. Языковые универсалии как основа построения планового языка. (I). IT 1: Актуальные проблемы современной интерлингвистики. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 613). Тарту, 1982, с. 50–67; (II). IT 2: Теория и история международного языка. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 644). Тарту, 1983, с. 33–42.
- На путях к международному языку. Сборник статей. Под общей ред. Э. К. Дрезена. Москва/Ленинград: Госиздат, 1926, 168 с.
- Новые проблемы языкознания. Москва: ЦК СЭСР, 1933, 92 с.

- Оствальд В. Международный язык. Два доклада. Москва, 1908, 32 с.
- Погодин А. Л. Искусственные языки. Вопросы теории и психологии творчества. Т. IV. Язык как творчество. Харьков, 1913, с. 289–308.
- Пути оформления и распространения международного языка. Москва: ЦК СЭСР, 1928, 14 с.
- Рамишвили И. Б. Проблема искусственного языка. Иберийско-кавказское языкознание. Т. 20. Тбилиси, 1978, с. 21–36 (на грузин. яз.).
- Тезисы о международном языке. Разработаны бригадой языкового строительства и приняты пленумом НИЯЗ. МЯ, 1932, № 4, с. 99–102.
- Чешихин В. Об искусственных языках. Вестник знания, Ленинград, 1926, № 16, с. 1093–1094.
- Юшманов Н. В. Всемирный язык (1928). (Публикация текста и комментарии С. Н. Кузнецова). Известия АН СССР, Серия литературы и языка, т. LXV, 1987, № 5, с. 457–468.
- Baudouin de Courtenay J. Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen. Annalen der Naturphilosophie, Bd. 6, Leipzig, 1907, S. 385–433; отдельное изд. см.: Leipzig, 1908; переизд. см.: Plansprachen. Darmstadt, 1976, S. 59–110; рус. сокращен. перевод см.: И. А. Бодуэн де Куртенэ. Избранные труды по общему языкознанию. Т. II. Москва, 1963, с. 139–140.
- Berger R. La question d'une langue universelle. Chapelle/Paris, 1946, 20 p.
- Blanke D. Zur wissenschaftlichen Beschäftigung mit Plansprachen. ZPSK, Bd. 30, 1977, H. 2, S. 122–133; H. 4, S. 389–398.
- Bormann A. Über das Problem der internationalen Sprache. Flensburg, 1953, 61 S.
- Bormann W. Bona ŝanco. Dek du prelegoj pri la Internacia lingvo kaj la sociaj sciencoj. La Laguna: Stafeto, 1970, 246 p.
- Brugmann K. Die künstliche Weltsprachen und ihre Aussichten. Akademische Rundschau, Leipzig, 1914, S. 290–309.
- Brugmann K., Leskien A. Zur Frage der Einführung einer künstlichen internationalen Hilfssprachen. Indogermanische Forschungen, Bd. 22, Strassburg, 1907–1908, S. 365–396.
- Couturat L. Die internationale Sprache. Annalen der Naturphilosophie, Bd. I, Leipzig, 1902, S. 218–240.
- Couturat L. D'une application de la logique au problème de la langue internationale. Revue de métaphysique et morale, 1908, novembre, p. 761–769.

- Couturat L. *Étude sur la dérivation dans la langue internationale*. 2. éd. Paris, 1910.
- Danka I. R. *Prajęzyk indoeuropejski a problem języka międzynarodowego*. MKJ [I], 1982, s. 208–225.
- Diels H. *Das Problem der Weltsprache*. Deutsche Revue, Stuttgart/Leipzig, 1901, S. 45–58.
- Dignas G. *Das Kommunikationssprache und die Plansprachen*. ZPSK, Bd. 26, 1973, H. 6.
- Ejsmont T. *Problem neutralnego języka międzynarodowego*. *Studia esperantologiczne*. Katowice, 1979, s. 169–180.
- Ellis A. *On the constitutions of an universal language*. Transactions of the Philosophical Society. P. I. London, 1888–1890; переизд. см.: Translation of the Philosophical Society, 1888–1890. London/Strassburg, 1891, p. 59–98.
- Eylenbosch J. M. *The problem of an international language*. Tokyo, 1932, 87 p.
- Frohne G. *Zu den Kriterien einer soziolinguistischen Kategorie «Weltsprache»*. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Pädagogische Hochschule*, Bd. 20, Potsdam, 1976, H. 5, S. 723–733.
- Gajić R. *Živi jezici. Eseji o komunikacijama i planskim jezicima*. Niš, 1980, 303 s.
- Gerhardt D. *Zur Problematik künstlicher Weltsprachen*. *Studium generale*, Berlin, 1951, № 4, S. 192–203.
- Guérard A. *Logic, general semantics and the problem of an interlanguage*. ILR, vol. IV, 1958, № 12, p. 10.
- Hofmann E. *Sprachwissenschaft und Welthilfssprache*. *Indogermanische Forschungen*, Bd. L, 1932, S. 257–262.
- Horecký J. *Vzt'ah jazyka a jazykového společenstva v etnických a plánových jazykoch. Problémy interlingvistiky*. *Zborník materiálov z interlingvistického seminára*. Bratislava, 1987, s. 65–70.
- Internacia lingvo, la. Sciencaĵ aspektoj*. Red. D. Blanke. Berlin, 1979, (2), (II), 237 p.
- Idea of a universal language*. Report of the Fourth Annual Conference of the Center for Research and Documentation on World Language Problems. Ed. by H. Tonkin. New York, 1986, 127 p.
- Jespersen O. *Eine internationale Sprache*. Heidelberg, 1928, 148 S.; см. датск., англ., фин. изд.: *Et verdenssprog*. København, 1928; *An international language*. London, 1928; *Kansainvälinen kieli*. Porvoo, 1931.
- Jespersen O. *Nature and art in linguistics*. O. Jespersen. Selected writings. London, 1962, p. 605–724.

- Jespersen O., Wahl E. Discussion pri international lingue... in *Novial e Occidental*. Helsingør, 1935, 22, (2) p.
- Mangold M. Die phonetische Überlegenheit künstlicher Sprachen... MLP, 1971, vol. 2, p. 129–137; *перевод см.: Plansprachen*. Darmstadt, 1976, S. 320–329.
- Martinet A. La linguistique et les langues artificielles. *World*, vol. 2, New York, 1946, № 1, p. 37–47.
- Matejka A. Facilitá e regularité in li lingues auxiliari. *Cosmoglotta*, a. 41, Chapelle, 1962, № 227, p. 17–23.
- Mayrhofer M. Plansprachen und Sprachplanung. Geschichte, Kritik, Perspektiven. Festschrift zur Freier des 125-jährigen Bestehens der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Berlin, 1974, S. 77–86.
- Mayrhofer M. Zur Problematik der Plansprachen. MLP, vol. 4, 1972, № 10, p. 18–33.
- Mayrhofer M. Zur Problematik künstlicher Welthilfssprachen (Plansprachen). Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 106. Jg., Wien, 1969, S. 263–274; *перевод см.: Plansprachen*. Darmstadt, 1976, S. 308–319.
- Meillet A. Opinion d'un linguiste sur la langue artificielle. Extrait du livre «Les langues dans l'Europe nouvelle». Paris, 1919.
- Meyer G. Weltsprache und Weltsprachen. Schlesische Zeitung, 1891, 12. und 14. Juni; *перевод см.: G. Meyer. Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde*. Bd. 2. Straßburg, 1893, S. 23–46; *Plansprachen*. Darmstadt, 1976, S. 27–45.
- Meyer R. M. Pseudo-langues, Interlangues et Métalangues. *Babel*, vol. IV, Paris, 1958, № 2, p. 91–102.
- Mounin G. Künstliche Sprachen. Indogermanische Forschungen, Bd. XII, Straßburg, 1901, S. 33–92, 243–318.
- Ölberg H. Die Suffixe in den Plansprachen. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft. 3. Innsbruck, 1955, S. 243–252; *перевод см.: Plansprachen*. Darmstadt, 1976, S. 255–270.
- Pankhurst E. S. The future of international language. London, 1927.
- Pei M. Wanted: a world language. New York, 1969.
- Pool J. The economics of artificial languages. Thoughts on the problem of cost minimization. *Angewandte Soziolinguistik*. Tübingen, 1981, S. 155–164.
- Sack F. L. The problem of an international language. Washington, 1951.

- Sakaguchi A. Zur Typologie der interlinguistischen Systeme. Texte und Sachverhalte. Aspekte der Wort- und Textbedeutung. Hamburg, 1983, S. 253–288.
- Sapir E. The function of an international auxiliary language. *Psyche*, London, 1931, II/4, p. 4–15.
- Sapir E. Wanted: a world language. *The American Mercury*, Camden/New York, 1932/33, № 22, p. 202–209.
- Sapir E. e. a. Memorandum on the problem of an international auxiliary language. *Romanic review*, vol. 16, Columbia, 1925, July, p. 244–256.
- Schubert K. De artefarita lingvo al lingvo de artefarita inteligento. *Literatura foiro*, jaro 18, Milano, 1987, № 109, p. 9–20.
- Schuchardt H. *Weltsprache und Weltsprachen*. Straßburg, 1894.
- Schulz R. Ein optimales Sprachenmodell: Die Internacia Lingvo. *Sprachtheorie, Pragmatik, Interdisziplinäres*. Bd. 2. Tübingen, 1985, S. 57–64.
- Setälä E. La question de la langue universelle. *Journal de la Société Finnoougrienne*, Helsinki, 1932, vol. XVIII, p. 103–118.
- Sløtjoe L. Le problème de la langue auxiliaire mondiale. Une langue universelle sous l'ONU? *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap*, Oslo, 1960, XIX, s. 570–585.
- Studoj pri la Internacia lingvo. Red. M. Duc. Gominaz. Gent, 1987, 155 p.
- Troebes O. Gesellschaftliches Kommunikationsbedürfnis und Theorien von Welthilfssprachen. *ZPSK*, Bd. 6, 19, S. 595–599.
- Verloren van Themaat W. A. Formalized and artificial languages. *Synthese*, Bussum/Dordrecht, 1962, vol. 14, p. 320–326.
- Verloren van Themaat W. A. Kriterioj por la internacieco de la vortaro en planlingvoj. Serta gratulatoria in honorem Juan Régulo. II. *Esperantismo*. La Laguna, 1987, p. 763–766.
- Verloren van Themaat W. A. Whorfian linguistic relativism and constructed languages. *ILRep*, vol. 15, 1969, № 53, p. 19–24.
- Vossler K. *Volksprachen und Weltsprachen*. Welt und Wort. I. München, 1946, S. 97–101.
- W[ahl] E. Internationalité e regularité. *Cosmoglotta*, 1935, № 1 (100), p. 3–4.
- Wahl E. Naturalité e artificialité. *Cosmoglotta*, 1928, № 53 (10), p. 158–159.
- Wahl E. Wege und Irrwege zur Weltsprache. *Occidental*. Die Weltsprache. 3. Aufl. Wien, 1930, S. 13–32.
- Weinrich H. *Weltsprache neben den Heimatsprachen*. Lösung des Weltsprachenproblems. Köln, 1951.

- Weisbart J. Evolution-schema del Interlinguas. SchV, a. V, 1930, № 11–12, p. 389–390.
- Weisbart J. Typologie del interlingue. SchV, a. VIII, 1933, № 6, p. 337–342; см. также: Typologie/Tipologie del Interlingua. Interlanguages, Paris, 1934, № 63, p. 914–916; № 64, p. 941–943.
- Weltsprache und Wissenschaft. Gedanken über die Einleitung der internationalen Hilfssprache in die Wissenschaft. Jena, 1909, 75 S.; 2. Aufl., 1913, 154 S.; см. франц. и рус. перев.: La langue internationale et la science. Paris, 1909, IV, 63 p.; Международный язык и наука. Мысли о введении в науку международного вспомогательного языка. Одесса, 1910, УШ, 76 с.
- Yucmanof Nik. Tri basis de lingu inter-european. (skript in etem). Kosmoglott, [a. I], Reval, 1922, № 6, p. 33–34.
- Yushmanov N. Artificala mondlinguo. Mondo, Stockholm, 1926, № 3 (181), p. 70–73.
- [Yushmanov N.] T. Ryzik. Konstruktiv reguli dil mondlinguo. Tole-ro, Paris, № 22, p. 234.

4. Социализованные международные искусственные языки

4. 1. Волапюк

- Коровина М. И., Эндернейт Г. А. Всемирный язык Шлейера Volapük. Полный учебник, составленный по последним решениям Академии всемирного языка. Санкт-Петербург, 1889, 218 с.
- Brinton D. G., Philips H., Snyder M. [Reports of the Committee appointed October 21 1887, to examine into the scientific value of Volapük.] Supplementary report of the Committee appointed to consider an international language. Proceedings of the American Philosophical Society, vol. XXV, Philadelphia, 1888, № 127, p. 3–17; № 128, p. 312–318.
- Jong A. de. Wörterbuch der Weltsprache/Vö dabuk Volapüka. Leiden, 1931, XVI, 494 S.
- Jong A. de. Gramat Volapüka. Leiden, 1931, VIII, 113 p.
- Kerckhoffs A. Yelabuk pedipedelas ploy el 1889. Paris, 1889, 176 p.
- Kerckhoffs A. Cours complet de Volapük, contenant des themes et des versions avec corriges et un vocabulaire de 2500 mots. Paris: Le Soudier, 1885; 8. éd., 1887, 144 p.
- Schleyer J. M. Volapük, die Weltsprache. Entwurf einer Universal-sprache für alle Gebildete der ganzen Erde. Sigmaringen, 1880, 136 S.; переизд. см.: Hildesheim/Zürich/New York, 1982.
- Schuchardt H. Auf Anlaß des Volapüks. Berlin, 1888, 48 S.

4. 2. Эсперанто (и эсперантология)

- Бокарев Е. А. Современное состояние вопроса о международном вспомогательном языке. (Факты об эсперанто). ПИ, с. 12–20.
- Брандт Р. Ф. О международных языках вообще и в частности — «эсперанто». Москва: Эсперанто, 1909, 16 с.
- Дановский Н. Ф. Эволюция эсперанто. ПИ, с. 92–113.
- Дрезен Э. Очерки теории эсперанто/Skizoj pri teorio de Esperanto. Москва/Leipzig, 1931, 84 с. (параллельно на рус. и эсперанто); переизд. см.: Абухой, 1975.
- Дуличенко А. Д. Лингвосоциокультурное движение и язык (об эсперантизмах в русском языке). IT 4: Вопросы общей и частной интерлингвистики. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 775). Тарту, 1987, с. 39–63.
- Дуличенко А. Д. Международный искусственный язык в практике: к столетию функционирования эсперанто. IT 5: Интерлингвистическая теория и практика международного вспомогательного языка. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 791). Тарту, 1988, с. 3–24.
- Жирков Л. И. Почему победил язык эсперанто? Москва, 1930, 36 с.; эсперантск. перевод см.: Kial venkis Esperanto? Leipzig, 1931.
- [Заменгоф Л.] Д-р Эсперанто. Международный язык. Предисловие и полный учебник. Por rusoj. Варшава, 1887, 40 с.
- [Заменгоф Л.] Сущность и будущее идеи международного языка. Мелитополь, 1906, 45 с.; 2-е изд., Иркутск, 1909 [1910], 52 с. (ошибочно в обоих изданиях автор — Л. де Бофрон).
- Исаев М. И. Международный вспомогательный язык эсперанто: вопросы теории и практики. (К столетию создания и развития). ВЯ, 1987, № 4, с. 83–94.
- Исаев М. И. Язык эсперанто. Москва: Наука, 1981, 86 с.
- Кузнецов С. Н. Фонологическая система эсперанто. (Фрагмент теоретической грамматики планового языка). IT 5: Интерлингвистическая теория и практика международного вспомогательного языка. (Уч. зап. ТартуГУ. Вып. 791). Тарту, 1988, с. 25–52.
- Ткаченко О. Б. 100 років есперанто: підсумки і перспективи. Монографія, Київ, 1987, № 4, с. 20–28.
- Akademijaj studoj. Bailieboro, 1983.
- Apliko de Esperanto en scienco kaj tekniko. 1984. Brno: ĈEA, 1984, 175 p.
- Auld W. Enkonduko en la originalan literaturon de Esperanto. Saarbrücken, 1979, 101 p.

- Auld W. Esperanta antologio. Poemoj 1887–1981. 2a eld. Rotterdam: UEA, 1984, 887 p.
- Auld W. La fenomeno Esperanto. Rotterdam: UEA, 1988, 120 p.
- Blanke D. Esperanto und Wissenschaft. (Zur Plansprachenproblematik). Berlin, 1982, 88 S.
- Blanke D. Plansprache und Nationalsprache. Einige Probleme der Wortbildung des Esperanto und des Deutschen in konfrontativer Darstellung. (Linguistischen Studien. Reihe A. Arbeitsberichte, 85). Berlin, 1982, (6), 162 S.
- Courtinat L. Historio de Esperanto. I–III. (1887–1960). Bellerive-sur-Allier, 1964–1966, 1332 p.
- Drezen E. Analiza historio de Esperanto-movado. Leipzig: Ekrelo, 1931, 95 p.; переизд. см.: Kioto, 1972.
- Dulichenko A. D. Esperanto: an unique model for general linguistics. LPLP, vol. 12, 1988, № 2, p. 148–151.
- Enciklopedio de Esperanto. Budapest, 1933–1934, 599 p.; 2a eld., Budapest, 1986, 600 p.
- Esperanta antologio. Poemoj. 1887–1957. Red. W. Auld. La Laguna: Stafeto, 640 p.
- Esperanto en perspektivo. Faktoj kaj analizoj pri la internacia lingvo. London/Rotterdam: UEA, 1974, XXXI, 844 p.
- Esperanto in the modern world. Studies and articles on language problems, the right to communicate, and the international. (1959–1982). Esperanto en la moderna mondo... 2a eld. Bailieboro (Ontario), 1982, 600 p.
- Forster P. G. The Esperanto movement. *s-Gravenhage/Paris/New York: Mouton, 1982, XIV, 413 p.
- Gilbert W. Planlingvaj problemoj. Esperanto kaj la naturalismo. La Laguna: Stafeto, 1962, 99 p.; 2a eld., Kopenhago, 1977.
- Hagler M. C. The Esperanto language as a literary medium. A historical discussion of Esperanto literature 1887–1970 and stylistic analysis of translated and original Esperanto poetry. Bloomington: Indiana University, 1971.
- Haupenthal R. Enkodigo en la lingvoscienco de Esperanto. Bibliografio gvidilo. Nürnberg, 1968, 44 p.
- Internacia lingvo, la. (Faktoj pri Esperanto). London: UEA, CED, 1954, 192 p.
- Janton P. Esperanto. Paris, 1973; 2 éd. 1977; нем. пер.: Einführung in die Esperantologie. Hildesheim/New York, 1978, 104 S.
- Jubileo. Jarcento de Esperanto. Rotterdam: UEA, 1988, 162 p.
- Kalocsay K. Lingvo. Stilo. Formo. Studoj. Budapest, 1931; 2a eld., [1963], 143 p.

- Kalocsay K., Waringhien G. Plena analiza gramatiko de Esperanto. 5a korektita eld. Rotterdam: UEA, 1985, 698 p. (1a eld., Budapest, 1935).
- Migliorini B. Lingvaj aspektoj de Esperanto. (1924–1963). Eseoĵ. Pisa, 1985, 93 p.
- Neergaard P. La esperantologio kaj ties disciplinoj. Taskoj kaj rezultoj. Tradensa mallumo. Kopenhago, 1942; 2a eld., Saarbrücken, 1979, 28 p.
- Plena ilustrita vortaro de Esperanto. Paris: SAT, 1970, XXXVII, 1299 p.; Paris, 1987, XXXVII, 1303, 47 p.
- Plena vortaro de Esperanto. Paris: SAT, 1947, 511 p.
- Privat E. Historio de la lingvo Esperanto. I–II. Genève, 1912; 2a eld., Hago/Leipzig, 1923–1927, 74, 199 p.; 3a eld., Hago, 1982.
- [Saussure R. de]. Antido. Teoria ekzameno de la lingvo Esperanto. Genève, 1910, 126 p.
- Saussure R. de. La vort-teorio de Esperanto. Genève, 1914, 73 p.; 2a eld., Saarbrücken, 1982, 90 p.
- Sciencaj studoj, bazitaj sur originalaj esploroj kaj observoj. Red. P. Neergaard. Kopenhago: ISAE, 1958, 241 p.
- Skūpas L. Esperanto tarptautinė kalba. Vilnius: Mosklas, 1987, 111 p.
- Sociopolitikaj aspektoj de la Esperanto-movado. Red. D. Blanke. Budapest, 1978, 228 p.
- Spitz E. Esperanto — eine agglutinierende Plansprache. ZPSK, Bd. 35, 1982, H. 5, S. 522–529.
- Stojan P. Deveno kaj vivo de la lingvo Esperanto. Brugge, 1953, 110 p.
- Studia esperantologiczne. Katowice, 1979, 206 s.
- Szerdahelyi I. Entwicklung des Zeichensystems einer internationalen Sprache: Esperanto. Language reform. History and future. III. Hamburg: Buske, 1984, S. 277–308.
- Tonkin H. Esperanto: kulturo, lingvo, historio. Serta gratulatoria in honorem Juan Régulo. II. Esperantismo. La Laguna: Stafeto, 1987, p. 731–736.
- Waringhien G. Lingvo kaj vivo. Esperantologiaj eseoj. La Laguna: Stafeto, 1959, 449 p.
- Wells J. C. Lingvistikaj aspektoj de Esperanto. Rotterdam: UEA, 1978, 76 p.
- Wüster E. Esperantologiaj studoj. Hrsg. von R. Haupenthal. Antwerpen/La Laguna, 1978, 254 p.
- Wüster E. Esperantologio kaj esperantologoj. Esperanto triumfonta, vol. 2, Horrem bei Köln, 1921, № 41, p. 1–2; № 42, p. 1–2.
- Z[akrzewski] A. Historio de Esperanto. 1887–1912. Varsovio, 1913, 144 p.; 2a eld., Varsovio, 1979, 144 p.

- [Zamenhof L.] D-ro Esperanto. Dua libro de l'lingvo internacia. Varsovio, 1888, 50 p.; 2a eld., 1893; рус. перевод см.: Л. Заменгоф. Вторая книга международного языка. Варшава, 1888.
- [Zamenhof L.] D-ro Esperanto. Aldono al la dua libro. Varsovio, 1888, 19 p.; 2a eld., 1889 etc.; рус. перевод см.: Прибавление ко второй книге международного языка. Варшава, 1889.
- Zamenhof L. L. Fundamenta krestomatio de la lingvo Esperanto. Paris: Hachette, 1903, 461 p.; 17a eld., Rickmansworth, 1954, XV, 446 p.
- Zamenhof L. L. Fundamento de Esperanto. Paris: Hachette, 1905, VI, 461 p.; 9a eld., Marmande, 1963, 355 p.
- Zamenhof L. L. Lingvaj respondoj, konsiloj kaj opinioj pri Esperanto. Paris: Hachette, 1910, 30 p.; 6a eld., Marmande, 1962, X, 133 p.
- Zamenhof L. L. Originala verkaro. Leipzig, 1929, 604 p.; 2a eld., Oosaka, 1983.
- Zamenhof L. L. Plena verkaro. Vol. 1–9. Kioto, 1973–1981 (1984).
- Ziegler S. Über Esperanto und Esperantologie. ZPSK, Bd. 5, 1951, H. 1–2, S. 101–111.

4. 3. Латино-сине-флексионе

- Peano G. Algebra de grammatica. SchV, a. V, 1930, № 11–12, p. 323–336.
- Peano G. De Latino sine flexione. Rivista di matematica, vol. 8, Torino, 1903, № 3, p. 73–84.
- Peano G. De Latino sine flexione. Lingua auxiliare internationale. SchV, a. VIII, 1933, № 3, p. 123–132.
- Peano G. Opere scelte. Vol. II. Logica matematica. Interlingua e algebra de la grammatical. Roma, 1958.

4. 4. Идо

- Лантош А. и др. Учебник международного языка идо для рабочих. С коллективного немец. изд. Переработано Н. Юшмановым и Ф. Мильтером. Москва [Лейпциг], [1924].
- Beaufront L. de. Kompleta gramatiko detaloza di la linguo internacia Ido. Esch-Alzette, 1925, 232 p.
- Carlevaro T. Eseo pri Ido. La Chaux-de-Fonds, 1976, 51 p.
- Couturat L. Étude sur la dérivation dans la langue internationale. 2. éd., Paris, 1910.
- Jacob H. Kontribuaji a la studio di la historio di nia linguo [Ido]. [Barnsley], 1987, 24 p.
- Kotzin B. Historio kaj teorio de Ido. Moskvo, 1913, VIII, 144 p.; нем. перевод см.: Geschichte und Theorie des Ido. Dresden, 1916.

4. 5. Окциденталь-Интерлингве

- Haas F. *Grammatica de Interlingue in Interlingue*. Winterthur, 1956.
Occidental, die Weltsprache. Einführung sammt Lehrkursus, Lese-
stücken, Häufigkeitswörterverzeichnis u. a. 3. Aufl. Stuttgart,
1930, 254 S.
Wahl E. *Li principes de Occidental*. Kosmoglott, [a. I], Revel, 1922,
№ 1, 4 p.

4. 6. Новиаль

- Jespersen O. *Eine internationale Sprache*. Heidelberg: Carl Winter,
1928, 148 S.
Jespersen O. *Novial lexike*. International dictionary/Dictionnaire inter-
national/ Internationales Wörterbuch. Heidelberg: Carl Winter,
1930, 251 p.

4. 7. Интерлингва

- Gode A. *Discussiones de Interlingua*. Beekbergen, 1980, 73 p.
Gode A., Blair H. E. *Interlingua, a grammar of the international lan-
guage*. New York, 1951; 2nd. 1955, X, 118 p. (Ind ed., 1951; 2nd
ed., 1955).
[International Auxiliary Language Association]. *Some criteria for an
international language and commentary*. New York, 1937.
International Auxiliary Language Association. *Variantes se lingua
internationale*. New York, 1947.
Martinet A. *Le lingue de IALA*. Cosmoglotta (Serie A), a. 26, Chapel-
le, 1947, № 133 (1), p. 1-2.
Sexton B. C. *Interlingua course*. [Edinburgh], 1972, 53 p.
Wilgenhof K. *Grammatica de Interlingua*. Odense, 1973, 44 p.

5. Некоторые лингвопроекты

- [Крижанич Ю.] Крижаниш. Граматично изказанје об руском језику. Чтения в Имп. Обществе истории и древностей российских при Московском ун-те, 1848, кн. I, с. I-XX, (I-IV, I-VI, I-120); 1859, с. 121-256.
Alfandari A. *Cours pratique de Neo, deuxième langue*. Dictionnaire français-Neo et Neo- français avec un Guide de Conversation français-anglais-Neo. Bruxelles: Ed. Brepols S. A., 1961, 1304 p.
Lott J. *Un lingua internazionale*. Grammatika et vokabular pro angleses, germanes, romanes et pro kultivates de tut mond. Wien, 1890, XLVI, 298 p.
Ogden C. K. *Basic English. A general introduction with rules and grammar*. London, 1931; 5nd ed., 1935, 96 p.

- Ogden C. K. The system of Basic English. New York, [1943], 322 p.
- Rosenberger W. Wörterbuch der Neutralsprache (Idiom neutral), Neutral-Deutsch und Deutsch-Neutral. Mit einer vollständigen Grammatik und einer kurzgefasste Entstehungs-Geschichte der Neutralsprache. Leipzig, 1902, 313 S.
- Yuchmanov N. Sistem kosmoglotik «etem». Interlanguages, Paris, 1931, № 28, p. 334–335.

6. Опыты пазиграфии и всемирного алфавита

- Бланке Д. Пазиграфия (международная смысловая письменность). ПИ, с. 79–91.
- Суперанская А. В. Международный алфавит и международная транскрипция. ВЯ, 1958, № 4, с. 78–85.
- Юшманов Н. В. Опыты всемирного алфавита. Культура и письменность Востока, Баку, 1929, № 2, с. 69–73.
- Eckardt A. Pasigraphie von der Steinzeit zur Gegenwart. Zeitschrift für allgemeine Schriftkunde, Kiel, 1959, № 4; 1960, № 5, S. 1–3, 13–15, 35–36, 62–64, 81–84.

7. Интерлингвистическая периодика и серии

- Международный язык. Орган Союза эсперантистов советских стран. Москва, 1922–1936.
- Academia pro Interlingua. Torino, 1921–1927. (На яз. латино-сине-флексione).
- Acta interlinguistica. Red. R. Rokicki. Varsovio/Warszawa, 1984 –. (На яз. эсперанто).
- Cosmoglotta. Organ del Association International Cosmoglotta etc. (Kosmoglott). Mauer bei Wien/Cheseaux etc., 1927–1985. (На яз. окциденталь-интерлингве).
- Discussiones. Academia pro Interlingua. Torino, 1909–1913. (На яз. латино-сине-флексione и его модификации интерлингва).
- Eco-logos. (The International language reporter. The International language review). Denver, 1971 –. (На англ. яз.).
- Esperanto. Oficiala organo de Universala Esperanto-Asocio. Rotterdam, 1905 –. (На яз. эсперанто).
- Esperantologiaj kajeroj. Budapest, 1976 –. (На яз. эсперанто).
- Esperantologio. Internacia revuo por la lingvistiko kaj bibliografio de Esperanto. Kopenhago, 1949–1961. (На яз. эсперанто).
- Fokuso. Interlingvistika cirkulero. Red. E. Vilborg. Göteborg, 1967 –. (На яз. эсперанто).
- Informilo de Internacia Esperanto-Muzeo en Wien, 1949 –. (На яз. эсперанто).

- Informilo por interlingvistoj. Centro de esploroj kaj dokumentado pri la Mondaj lingvaj problemoj de Universala Esperanto-Asocio. Varsovio, 1983 —. (На яз. эсперанто).
- Interlanguages (Tolero). Revue des interlinguistes mensuelle, d'étude, d'expérimentation, d'information et de propaganda pour la langue internationale auxiliaire. Paris, 1931–1935. (На различных искусственных и западноевропейских языках).
- Interlinguistica Tartuensis. Тартуский государственный университет (в рамках «Ученых записок Тартуского государственного университета»). Ответ. ред. А. Д. Дуличенко. Тарту, 1982 —. (На рус., иностранных, эсперанто яз.).
- Interlingvistica informa servo. Red. A. Bormann. Flensburg etc., 1957–1984 (?). (На яз. эсперанто).
- International Language review, the. (The International language reporter; Eco-logos). A Clearing house for facts, theories and fancies on the history, science and bibliography of the international language movement. Ed. by F. Hardin. Denver, 1955–1968. (На англ. и других западноевропейских и искусственных языках).
- International language reporter, the. (The International language review; Eco-logos). Denver, 1969–1970. (На англ. яз.).
- Kosmoglott. Jurnal scientific inpartial de lingue international. Organ del Societé Kosmoglott. Ed. et red. E. Wahl. (Cosmoglotta). Reval (Tallinn), 1922–1926. (На окциденталь-интерлингве и других искусственных языках).
- Language planning newsletter. Honolulu, 1975–(?). (На англ. яз.).
- Language problems and language planning, the/Lingvaj problemoj kaj lingvo-planado (La Monda lingvo-problemo). Austin, 1977 —. (На европейских языках и эсперанто).
- Międzynarodowa komunikacja językowa. Red. T. Ejsmont. Łódź, 1981—. (На польском и эсперанто).
- Monda lingvo-problemo, la (Language problems and language planning/Lingvaj problemoj kaj lingvo-planado). Den Haag, 1969–1976. (На европейских языках и эсперанто).
- Mondo. Oficiala organo dil Uniono por la Linguo Internaciona... Stockholm, 1909–1934. (На идо яз.).
- Novajletero por interlingvistoj. Köln, 1974–(?). (На яз. эсперанто).
- Novialiste. Revue por li kosmopoliti standard-lingue. Red. P. Ahlberg. Lidingö/Stockholm, 1934–1939. (На яз. новиаль).
- Planlingvistiko. Trimonata revuo por la studo de planlingvoj. La Chaux-de-Fonds, 1981–1986. (На яз. эсперанто).
- Progreso. Uniono por la linguo internaciona Ido. Paris, 1908–1914; Zürich etc., 1931 —. (На яз. идо).

Revista de Interlingua. Pare duo-mensualmente in le lingua international moderne Interlingua. Ed. et red. R. Berger. Morges (Suisse), 1966–1983. (На яз. интерлингва).

Schola et vita. Organo de Academia pro Interlingua. Instituto pro Interlingua. Milano, 1926–1939. (На яз. латино-сине-флексione и его модификации интерлингва).

Scienca revuo. Eldono de Internacia Scienca Asocio Esperantista. Beograd etc., 1949 –. (На яз. эсперанто).

Tolero. Experimental-revuo monolinguala. (Interlanguages). Paris, 1928–1930. (На идо и разных искусственных языках).

8. Интерлингвистическая библиография

Дуличенко А. Д. Советская интерлингвистика. (Аннотированная библиография за 1946–1982 гг.). Под ред. акад. П. Аристэ. Тарту: ТартуГУБ 1983, 88с.

Bibliografia de Interlingua. Catalogo de publicationes in e pro Interlingua. 1988. Beekbergen, 1988, 16 p.

Esperanto-katalogo [de Universala Esperanto-Asocio]. 1988/89. Rotterdam: UEA, 1988, 400 p.

Hube W., März H. Alfabeto katalogo pri la kolekto de Internacia Esperanto-Muzeo en Wien. Parto II: M – Z. Wien: IEMW, 1975 (s. p.)

Ockey E. A bibliography of Esperanto dictionary/Bibliografio de Esperanto vortaroj. Banstead, 1982, IX, 238 p.

Schmidt J. Eine vollständige Zeitschriften-Liste des Volapük und Literatur-Liste des Volapük / Unua kompleta listo de Volapük-gazetoj kaj Listo de la Volapük-literaturo. Saarbrücken, 1981, (4), 55, (9) p.

Steiner H. Alfabeto katalogo pri la kolektoj de Internacia Esperanto-Muzeo en Wien. Parto I: A – L. Wien: IEMW, 1969 (s. p.); parto II: M – Z. Wien: IEMW, 1975 (s. p.).

Steiner H. Katalogo pri la kolektoj de Internacia Esperanto-Muzeo en Wien. Parto I: Sistema katalogo pro la Esperanto-presaĵoj laŭ la Internacia Dekuma Klasifiko. Wien: IEMW, 1957 (s. p.).

Steiner H. Katalogo pri la kolektoj de Internacia Esperanto-Muzeo en Wien. Parto: Sistema katalogo pri la presaĵoj de la Ne-Esperanto – Artefaritaj Lingvoj (Volapük, Ido, Interlingue, Interlingua k. t. p.).

Stojan P. E. Bibliografio de Internacia lingvo. Genève, 1929, 560 p.; 2a eld., Hildesheim/New York, 1973, 561 p.

Tonkin H. Esperanto and international language problems. A research bibliography. 4nd ed. Washington, 1977, 45 p.

ДОКУМЕНТЫ

УСТАВ МЕЖДУНАРОДНОЙ АССОЦИАЦИИ ИНТЕРЛИНГВИСТИКИ (МАИ)

Международная ассоциация интерлингвистики (далее сокращенно МАИ) создана по инициативе Тартуского интерлингвистического центра, а ее Устав принят Учредительным собранием из числа участников международной научной конференции «Интерлингвистика и евролингвистика» 4 февраля 2005 г. в г. Тарту.

I Основные положения

Статья 1

МАИ ставит своей целью организацию международного сотрудничества интерлингвистов для содействия развитию науки о международной языковой коммуникации (интерлингвистики).

Статья 2

Во исполнение своей цели МАИ организует международные научные конгрессы и конференции, публикует научные издания (в том числе серийные), сотрудничает с другими научными учреждениями и организациями разных стран в целях обмена информацией и публикациями.

Статья 3

Официальными языками МАИ являются те, которые использовались участниками Учредительной конференции (русский, английский, эсперанто). На этих языках исполнен Устав МАИ и надпись на печати: Международная ассоциация интерлингвистики. Общее собрание правомочно расширить состав официальных языков, если эти языки имеют широкое междуна-

родное распространение и представлены значительным числом членов МАИ.

II Состав Международной ассоциации интерлингвистики

Статья 4

Каждая страна представлена в МАИ индивидуальными членами — специалистами в области международной языковой коммуникации, имеющими соответствующие публикации в форме статей и книг.

Статья 5

Заявления о приеме в МАИ (с библиографией публикаций и другими данными) подаются в любое время года. Решение по заявлению принимаются Советом МАИ на общем собрании или же по переписке.

Статья 6

Члены МАИ, имеющие особые заслуги в области развития интерлингвистики, могут быть избраны на общем собрании почетными членами МАИ.

III Органы Международной ассоциации интерлингвистики

Статья 7

Органами МАИ являются Общее собрание и Совет.

Статья 8

В компетенцию Общего собрания входит определение основных задач, стоящих перед МАИ, и избрание Совета как органа реализации этих задач. Общее собрание созывается по возможности каждый год. Оно может быть приурочено к проводимым МАИ конгрессам и конференциям.

Статья 9

Совет МАИ содействует претворению в жизнь основных задач МАИ, определенных Общим собранием, и представляет МАИ перед всеми международными научными и другими организациями. Совет МАИ избирается Общим собранием на 5 лет.

Статья 10

В Совет МАИ входят избранные Общим собранием Президент

МАИ, два вице-президента и представители тех стран, в которых активно разрабатываются проблемы интерлингвистики или проводятся текущие мероприятия МАИ. Дополнительно в Совет включается (без права голоса) секретарь (или секретари), назначенные Президентом.

Статья 11

Совет представляет отчет о своей деятельности Общему собранию МАИ на каждом из заседаний Общего собрания.

Статья 12

Решения Общего собрания и Совета принимаются простым большинством голосов участвующих в заседаниях.

IV Формы работы Международной ассоциации интерлингвистики

Статья 13

В целях обсуждения и решения важных научных вопросов интерлингвистики МАИ организует международные конгрессы и конференции.

Статья 14

Конгрессы являются наиболее широкой формой международного научного сотрудничества интерлингвистов. Программу работы конгресса, количество докладов и сообщений утверждает Совет МАИ. Проект программы предварительно направляется всем членам МАИ. Конгрессом руководит Совет МАИ.

Статья 15

В период между конгрессами МАИ может организовывать интерлингвистические конференции для рассмотрения определенных научных проблем.

Статья 16

Совет МАИ правомочен формировать Международные комиссии для реализации конкретных научных проектов. В их состав могут входить как члены МАИ, так и ученые (специалисты), не являющиеся членами МАИ. Председатели комиссий утверждаются Советом МАИ. Работа и состав комиссий МАИ рассматриваются на Совете МАИ каждые пять лет. Председа-

тели комиссий предлагают Совету МАИ состав комиссий и изменения в составе.

V О средствах Международной ассоциации интерлингвистики

Статья 17

Расходы по проведению конгрессов и конференций МАИ изыскиваются Советом МАИ обращением к различным фондам и организациям. Членские взносы будут определяться специальным решением Совета МАИ или общим собранием МАИ.

VI Сотрудничество с научными организациями

Статья 18

В целях развития интерлингвистической науки МАИ устанавливает связи с научными учреждениями, имеющими отделения интерлингвистики, а также с другими организациями и объединениями и сотрудничает с ними.

Статья 19

МАИ может вступать в международные объединения, занимающиеся организацией научных исследований и международного сотрудничества. Решение об этом принимает Совет МАИ.

VII О принятии и изменениях Устава Международной ассоциации интерлингвистики

Статья 20

Настоящий устав принят Учредительным собранием МАИ. Экземпляр Устава на официальных языках направляется членам МАИ.

Статья 21

Изменения в статьях настоящего Устава производятся по мере необходимости Общим собранием МАИ.

HONORPREMIO «ACADEMICUS PAUL ARISTE»

STATUTO

Paul Ariste (ĝis 1927 Berg, 03.02.1905–02.02.1990) scienculiĝis per Esperanto 15-jaraĝe. Li studis en Tartua Universitato, iĝis eminenta interlingvisto kaj finno-ugristo, gvidanto kaj organizanto de la scienca laboro, profesoro kaj membro de Scienca Akademio de Estonio (1954).

P. Ariste traktis en interlingvistiko internacian lingvouzadon kaj lingvoplanadon, en finno-ugristiko li esploris kiel grandajn, tiel ankaŭ etajn kaj elmortantajn lingvojn.

Paul Ariste fariĝis Honora Membro de Scienca Akademio de Hungario (1966), eksterlanda membro de Scienca Akademio de Finnlando (1969) kaj Akademio de Finnlando (1980), Honora Doktoro de Helsinkia (1969), Szegeda (1971), Tamperea (1975) kaj Latvia universitatoj (1989), membro de Akademio de Esperanto (1968–1975), Internacia Akademio de la Sciencoj San Marino (1983) kaj Komitato de Honoraj Patronoj ĉe Universala Esperanto-Asocio (1984), Honora Membro de Esperanto-Asocio de Estonio (1986) kaj Tartua Esperanto-Societo (1982) ktp. P. Ariste estis elektita Honora Civitano de la urbo Tartu (1982) kaj centulo de la XX-jarcenta Estonio.

Paul Ariste zorgegis pri internacia lingvouzado kaj ĝia justa politika regulado, estonto de malgrandaj lingvoj. Li rekomendis apliki en la internacia komunikado bonpensite kreitajn planlingvojn, por neŭtraligi dominadon de nacilingvoj en la politika kaj ekonomia vivo.

La honorpremio «Akademiano Paul Ariste» estas eldonata¹ ekde 2005 por agnoski meritojn en agado por justa kaj demokratia lingvokomunikado kaj en la scienca kaj disvolva agado de interlingvistiko kaj finno-ugristiko.

1. **Sferoj de la agnosko.** Per la honorpremio «Akademiano Paul Ariste» estas omaĝataj:
 - 1.1 institucioj, unuiĝoj kaj personoj pro disvolvo de justa kaj demokratia lingvokomunikado regione kaj monde (**premio de lingva paco**);
 - 1.2 sciencistoj pro elstaraj rezultoj en finno-ugristiko kaj/aŭ interlingvistiko (**sciencpremio**);
 - 1.3 institucioj, unuiĝoj kaj personoj pro disvolvo/evoluigo de finno-ugristiko kaj/aŭ interlingvistiko (**disvolva premio**).
2. **La premio** estas libroforma dolomitprismo (alteco ~25 cm, larĝeco ~11 cm), kies aversa bronza tabulo havas bareliefon, aŭto-gramon kaj vivdatan skribon «1905–1990» de Paul Ariste. Sur la reversa bronza tabulo estas la skribo «*fenno-ugristica • interlinguistica*» kaj simboloj — centjariĝo de Esperanto (= centjariĝo de Paul Ariste), finno-ugraj akvobirdo (petroglifo) kaj «monda arbo».
3. **Sur la atestilo** estas skribartaĵo «Akademiano Paul Ariste», tekstoj pri sferoj de agnosko, nomoj de la fondintoj. Fone videblas portreto de la sciencisto, mapo de la Tero kaj simboloj — centjariĝo de Esperanto (= centjariĝo de Paul Ariste), finno-ugraj akvobirdo (petroglifo) kaj «monda arbo». Inter koloroj de la arte formita atestilo estas bluo (= mondo, Eŭropo) kaj verdo (= espero).
4. La eldonantoj *resp* administranto(j) de la premio iniciatas honoradon ĉiun duan jaron, anoncas ordon kaj daton por prezentado de kandidatoj.
 La eldonantoj *resp* administranto(j) konsultendas kompetentajn en- kaj eksterlandajn instituciojn² pri koncerna agado de premioj je punktoj 1.1–1.3 kaj nomumas laŭreatojn. Oni rajtas aldoni fincan aŭ alian subvencion. Honorado de ajna persono, institucio aŭ unuiĝo okazas nur unufoje.
5. La eldonantoj *resp* administranto(j) proklamas laŭreatojn naskiĝdatrevene de Paul Ariste. Protokoloj estas transdonataj al la persona arkivo de Paul Ariste en Estona Literatura Muzeo.

Fontoj de la statuta preamblo kaj ideo pri premio:

1. Paul Ariste:

Eesti Entsüklopeedia, 14. köide. Eesti elulood. 2000.

Vaike Käosaar. *Vaiatus meenutati Paul Aristet*. Vooremaa, 03.02.2000; www.suri.ee/People/Ariste, Paul.

Ago Künnap. *Paul Ariste in memoriam*. Fenno-ugrica 17: In memoriam Paul Ariste: Tartu Ülikooli Toimetised 902, 1990, lk 3–6.

Paul Ariste. Keeleteadlane ja poliüglott: Tartu linna aukodanik 1982. Tartu tunnustab, 2004, lk 21–23.

Juhani Püttsepp. *Jakobsoni tänaval teretab tüdruk mustlaskeeli*. Postimees, Tartu, 28.01.2000.

Huno Rätsep. *Akadeemik Paul Ariste*. Tallinn, 1980, 55 lk.; *Akademiledamot Paul Ariste*. Tallinn, 1980, 55 s.; *Akateemikko Paul Ariste*. Tallinn, 1980, 62 s.; *Paul Ariste: Akadèmik*. Tallinn, 1980. 54 l.; Хуно Рятсеп. *Академик Пауль Аристэ*. Таллин, 1980, 63 с.

Thomas A. Sebeok. *The Estonian connection*. — www.suri.ee/People/Ariste, Paul; <http://www.ut.ee/SOSE/sebeok.htm>.

2. Paul Ariste kaj finno-ugristiko:

Professor Paul Ariste: Bibliographie 1921–2000: Professor Paul Ariste bibliograafia 1921–2000. 2000. © Universitätsbibliothek Tartu: Paul-Ariste-Zentrum der finnougriischen Urvölker an der Universität Tartu: Tartu Ülikooli raamatukogu: Tartu Ülikooli Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskus. ISBN 9985-874-13-7

Ago Künnap, Helju Rajando. *Tartu Ülikooli fennougristide kontaktid Venemaa soome-ugri rahvastega*. — www.suri.ee/People/Ariste, Paul.

www.suri.ee [Informoj diverslingvaj pri finno-ugraj popoloj kaj finno-ugristiko].

Periodaĵoj: *Fenno-Ugristica*, *Keelemurre*, *Linguistica Uralica*, *Soviet Finno-Ugric Studies*...

1.3. Paul Ariste kaj interlingvistiko:

Paul Ariste. *Kunstliku keele küsimus*. Keel ja Kirjandus, Tallinn, 1960, 5, lk. 263–269.

Detlev Blanke. *Internationale Plansprachen: Eine Einführung*. (Sammlung Akademie-Verlag 34. Sprache). Berlin: Akademie-Verlag, 1985.

Александр Дуличенко. *Международные вспомогательные языки*. Таллинн: Валгус, 1990. [Enciklopedia analizo de la Tartua profesoro pri pli ol 900 lingvoprojektoj].

Aleksandr Dulitšenko. *Maailmakeele otsinguil ehk interlingvistika kõigile*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004.

Александр Дуличенко. Акад. П. А. Аристэ и интерлингвистика. *Interlinguistica Tartuensis* 1 (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 613/ Acta et commentationes Universitatis Tartuensis), 1982, lk. 6–14.

Aleksandr Dulitšenko. *Maailmakeele otsinguil ehk interlingvistika kõigile*. Tartu, 2004, lk 32–36; *Pasaulinès kalbos beieškant, arba interlingvistika visiems*. Vilnius, 2003 [Litove. Esperanta versio aperos okaze de la Universala Kongreso de UEA en Vilnius, 2005].

Madis Linnamägi. *Interlingvist Paul Ariste*. *Fenno-Ugristica* 19. Toimetanud Ago Künnap. Tartu, 1996, lk. 130–137.

Jaak Ojala (kompilanto). *Enciklopedio pri la Estona Esperantomovado*. Tallinn, 2000.

Planned languages: from concept to reality. Interface. Journal of Applied Linguistics 15.1 (2000), 3–4. Edited by Klaus Schubert. 2001

Rezolucioj de la Ĝeneralaj Konferencoj de Unesko (Montevideo 1954, Sofia 1985). Dokumentoj de Unesko; Cejano – Rukkilill: Almanako de la Tartua Esperanto-Societo: Tartu Esperanto Seltsi almanahh, 2003, 1.

Studoj pri interlingvistiko: Festlibro omaĝe al la 60-jariĝo de Detlev Blanke/Studien zur Interlinguistik: Festschrift für Detlev Blanke zum 60. Geburtstag. Sabine Fiedler / Liu Haitao (Red./Hrsg.). Dobřichovice (Praha): Kava-Pech, 2001.

Valter Taali. *Introduction to a theory of language planning*. (Acta Universitatis Upsalensis: Studia Philologiae Scandinaviae Upsalensis). Uppsala, 1968.

www.internacialingvo.org [Enhavas ankaŭ informojn de/pri la «Komitato por eksperimentado de la internacia lingvo en Eŭropa Unio» (fond. 07.12.2003)].

Periodaĵoj: Esperantic Studies (Vancouver, Kanada), Informilo por Interlingvistoj (Rotterdam, Holland), Language Problems and Language Planning (Rotterdam, Holland; University of Hartford, USA).

Kompilis: Madis Linnamägi.

RIMARKOJ

- ¹ La eldonantoj decidas pri administranto de ĉiu sfero de agnosko aŭ transdonas eldonadon al kreota aŭ ekzistanta fondaĵo/organizo.
- ² Ekzemple en interlingvistiko: Centro por Esploro kaj Dokumentado pri la Monda Lingvo-Problemo, Internacia Akademio de la Sciencoj San Marino, redakcio de *Language Problems and Language Planning*, redakcio de la artikolarserio *Interlinguistica Tartuensis* (Tartua Universitato), Esperantic Studies Foundation, Esperanto-Asocio de Estonio k.a.